

સોરાષ્ટ્રની રસધાર

સોરાષ્ટ્ર

સોરાષ્ટ્રીય રસધાર

છઠ્ઠી આવૃત્તિ વેળા

આ નવી આવૃત્તિ કશા જ ફેરફાર વિનાની છે.

રિમેમ્બર • ૧૯૫૧

મહેન્દ્ર મેઘાણી

ખીજી આવૃત્તિ વેળા

સાત વર્ષ પર લખાયેલી પહેલી આવૃત્તિમાં ઘણો કૂથો હતો તે કાઢી નાખ્યો છે. લખાવટ ખીજી રસધારોની કક્ષામાં આણી છે મુધારાવધારા કર્યા છે. પહેલી બે કથાઓના ૪૨ પાનાં નવીન બિરેલાં છે. ‘આઈ જનસલ’ શ્રી. જગજીવન કા. પાઠકની લખેલી કથા છે આ આવૃત્તિમાં પણ એ રહેવા દેવા બદલ તેમનો આભાર માનું છું. કાર્તિકી પૂનમ : ૧૯૮૭

જ મે.

પહેલી આવૃત્તિનું નિવેદન

રસધારના પ્રથમ ભાગની તારીફ કરનારાઓ તો મળ્યા, એ પરમાત્માની કરુણા. પરંતુ એની ત્રુટિઓ બતાવનારા બે રનેહીઓની સલાહ મને તારીફ જેટલી જ મીઠી લાગી છે. સૌરાષ્ટ્રની જૂની વાર્તાઓમાં સાંગોપાંગ સોરઠી શબ્દ-પ્રયોગ, સોરઠી અલંકારો અને શૈલીનો ઓક પણ સોગંદી હોવો જોઈએ, એ એમની બક્ષામણુ હતી. મે આ ભાગમાં એને અનુસરવાનો યત્ન કર્યો છે. બિનસૌરાષ્ટ્રીઓને સહાયક બનવા જેવોતેવો કોષ પણ આપ્યો છે

આ સંગ્રહમાં એકેક ગામડાનું ઐતિહાસિક પાત્ર બોલું છે દત્તકથા પણ અણુલખ્યો અને અણુશોધ્યો ઇતિહાસ જ છે એને નવલકથા બનાવવા માટે વર્ણનોથી કે કલ્પિત વાર્તાલાપોથી લાદવા કરતા પ્રત્યેક પાત્રને એની સાદી રીતે જ મૂકવું સારું તમામ વાતોમાં પાત્રોના વિકાસ નથી, કાગળ કે એ પાત્રોના જીવનની માત્ર એક બે ઘટનાઓ જ હાથ લાગે છે, બાકી બધી અધકારમાં ચીટળાયેલ હોય છે વળી તમામ વીર-વીરાંગનાઓનું જીવન સર્વાંગસુદર પણ ન હોય, કેમકે એ યુગ અસ્થિરતાનો હતો. આહી બતાવેલી તેઓની બગ્યતા તો જીવનની અમુક દિશા પૂરતી જ સમજવી.

જુલાઈ • ૧૯૨૮

જવેન્દ્ર મેઘાણી

ધૂધળીનાથ અને સિદ્ધનાથ

“તેહની વાતું હાડી આવે છે, બાઈ! અઘ સાચી ને અરધ બોટી. હનર વરસની જૂનિયું વાતું! કાણુ જાણે છે શી બાગત હશે!”

એટલું બોલીને એ છુટ્ટા માલધારીએ દિશાઓને છેડે મીટ માડી. એક હનર વર્ષ પહેલના અક્ષરે વાચ્યા થોડુંક હચ્ચે. ડાંગને ટેકે કીર્માં કીર્માં એણે ચલમ સળગાવી. એની થોળી દાદીમાંથી ધુમાડા નીતરવા લાગ્યા. ગોટેગોટા કીચા ચડવા લાગ્યા મોં મલકાવી એણે કથું:

‘ઈ બધું આવું બાઈ! આ ધુમાડા જેવું. અમારી મોઝમાં તો કુંક ટાઢા પોરના ગપાટા હાલે છે પણ હું તો આ ઢાંકને દુંગરે ડાંગનો ટેકો લઈને ન્યારે ન્યારે ચલમ ચેતવું છું, ત્યારે ત્યારે મને તો ધૂધળીનાથ-સિદ્ધનાથની બેડી છત્તીજનગતી લાગે છે. હનર વરસ તો મારી આંખના પલકારા જેટલાં જ જાતી જાય છે આ ધૂંવાડાની ફૂંક જેવો ધૂંધળાવણો ધૂધળીનાથ અને આ આગની ઝાળ જેવો હેમવરણો. રૂડો સિદ્ધનાથ હાનગહજુર લાગે છે.’

‘વાત તો કહો!’

‘અરે વાત કેવી? ઈ તો ટાઢા પોરના! જે ઘડી ગપાટા હાંકીને ડોળાં ચારીએ. થોડીક રાત ખૂટે! આ તો વેઝાંની વાતું. મોદામોદ હાલી આવે એના કંઈ આંકિડા થોડા માડેલ છે?’

એટલું બોલતાં એની આંખમાં ચલમનો કેડ ચડતો ગયો આંખના ખૂણા લાલ ચટક જન્યા અને ડાંગને ટેકે એણે અજાણી રતે વાત માડી:—

ધૂધળીનાથનું અસલ નામ તો ધૂધા, જનનો કોળી આ વાસાવઃ
 દીમતો રેતો. હું પીઉં છું એવી જાગરના વાડા વાવતો જલમ
 કોળીને પેટ, પચુ છવ પચેવાળો ક્યાદનમાં દિસા નામ ન કંચે
 વરસાવસ જાગરનાં પડતણા વેચીને જન્ય ગિરનારને મેળે. નાણુ હોય
 એટલુ ગરીબગર્યાને ખવગવી છે, પાછો આવીને જાગર વાવવા માટે

ધીર ધીર તો ધૂધા ને ગિરનાર એ ય એકાકાર વાવા માડ્યા
 જેવું ધ્યાન તેવું દિયનું ગયું. જેવું અન્ન તેવા એકાકાર ધૂધાને
 તો ગિરનારનું જ ધ્યાન રાત ને દી લાગી ગયું. એનો આતમો વંચવા
 માગો સસારની ગાંઠ વઘૂટી ગઈ જાગરના વાડા ગાયું પામે
 બેળાસીને એ તો ગિરનારમાં આવ્યો ગયો. કોઈક દ્રુડ ઉપર બેગીને
 ધૂળી ધખાવી તપસ્યા આદરી દીધી એમ જાગ વડે ગિરનારની
 શુકાઓમાથી ગેગના શબ્દ સભળાળા કે 'ધૂધળીનાથ ! ધૂધળીનાથ !
 નવ નાથ બેળા દમમો નાથ તુ ધૂધા'

'અદાલેક !' ગજની ગાથે શરુ રહે 'ધ્યાન ધરુ' અને ના
 નાથાન નમગ્ય કર્યું. અગળ કગલા તો જગસિદ્ધ મહેન્દ્રનાથ,
 જગદીશનાથ, ગોગળનાથ, શાંતિનાથ, એવા નવ નાથો ગુરની અનુભવ
 જાગર બઈ ગયા ગુરુ બોલ્યા

'જેમરો, આપણી જમાનમાં આવજ નવો સિદ્ધ આવ્યો છે
 તમે નવ નાથ બેળા એ દમમો ધૂધળીનાથ તમારી પગલમાં જગમાં
 ખુરજે માગ આગીવાદ છે તમારી અગમ આગી* એને આવો'

જગદગનાથ જાસ બેળા વાગ ત્યાર એક આગીએ અગમ ખીજો,
 ખીજાને અગમ આગે, પન આગી ન આપ ધૂધળીનાથને અગમ આગી,
 અગમ આગી નવે સિદ્ધી કરવાવા ગુરુદેવ નાગ્ય પ્રગયુ. નવ નાથને

અગમ આગી નવે સિદ્ધી કરવાવા ગુરુદેવ નાગ્ય પ્રગયુ. નવ નાથને

ખુલામો કર્યો 'ગુરુદેવ, ધૂધેા નાથ ખરો, પણ એનું દૂધ હલકું છે. એ હલકું દૂધ કોક દી એને હાથે કોક કાળો કામો કરાવશે એટલે ધૂધળીનાથ હજી વધારે તપ કરે, વધારે શુદ્ધિ કરે, પછી અમે સાચી આપીએ'

અને ગુરુ દત્તનો ખોલ પડ્યો કે 'ધૂધળીનાથ ! બાર વગ્સ ખીજ આખુમા જઈ ધૂણી પ્રગટો ! નવ આપ ! ચોરાસી સિદ્ધની પગતમા તમારી વાટ જોવાશે'

આખુની અવધિ પણ પૂરી થઈ અને તપ કરી ધૂધળીનાથ પાછા ગુરુ પાસે આવ્યા. ફરી ગુરુએ નવ નાથને હાજર કર્યા, અને બધાએ સાથે મળી એક સાચીએ ચલમ પીધી પણ નવે નાથ અંદરોઅંદર કહેવા લાગ્યા કે 'આનાથી તપ જિરવાશે નહિ, એ હલકું દૂધ છે, કોક દી ને કોક દી એ ન કરવાનો કામો કરી ખેસશે.'

તેજની જીવતજ્યોત જોવા ધૂધળીનાથ જગતમા ઘૂમવા લાગ્યા. ઘૂમતા ઘૂમતાં અરવલ્લીને ડુંગરે ચિતોડગઢમા એનું આવવું થયું

ચિતોડના રાણાએ ગુરુને ઝાઝાં માન દીધાં ગુરુના ચરણમા પડીને રાણો રાતે પાણીએ રોયો રાણાના અભરભર્યા રાજમા સવાશેર માટીની ખોટ હતી, મગણુટાણે બાપની આગ લઈને મોઢા આગળ હાલનારો દીકરો નહોતો

ધૂધળીનાથે ધ્યાન ધર્યું રાણાના લાગ્યમા એણે બે દીકરા લખેલા વામ્યા પણ એક જોગી ને એક સંસારી. એણે કહ્યું:

'રાણાજી ! બાર વરસે પાછો આવું છું બે કુંવર તારે ઘરે રમતા હશે ગુરુની આજ્ઞા છે કે આમાથી એક તારો ને એક મારો તૈયાગ રાખજે, તે દી આણુ પાડવા બેસીશ મા. બાર વગ્સે પાછો આવું છું.'

બાર વરસને જતા શી વાર ? જટાધારી જોગીએ ચિતોડને

પાદર અહાલેક જગાએ એટલે રાજગણી એ ય રાજકુવરને આંગળીએ લઈ બહાર નીકળ્યા એવાની એક ઘટનાએ લગડે ભાગી પડતો, અને બીજો મેલેમેલે પહેરવેગે રાજગણી ફડ ફડ કરતે તેડસો દોકરે ગળવા માગતા હતા પણ તેજની વિગતિ કાઈ મેલે લગડે ટાંકી રહે ? ને એ ય ધૂધળીનાયની નજર બહાર રહે ? મેલા-મેલાને જ નેગીએ ઉપાડી લીધા બાર વસતો બાળકો દોટ દઈને ગુરુને કાડે બાઝી પડ્યો માતાપિતા નજરે દેખે તેમ એ બાર વસના બાળકને માયુ મૂડાવી લગવા પહેરાવ્યા ભમૂત ધરી ચાલી નીકળ્યા. રાજગણી બોબો બોબો આસુ પાડતા ચિતોડગદ પાછા વળ્યા.

૨

ધૂધળીનાથે ચેલાને સિદ્ધનાથ કરી થા'યો. એના કાનમા ગુરુમત્ર ફંકચો અને ભેખના પાડે ભણાવતા ભણાવતા આ આપણે જીભા છીએ, ત્યા આવી પહોંચ્યા આ હાક તે દી નહોતું. આહી તો પ્રેહપાટણ નગરી હતી ચેલોએને ગુરુએ કહ્યું 'બાપ, હુ આ હુંગરામા બાર વસની સમધિ લગાવુ છુ. તમે સૌ વરોધર ઝોળી ફરવીને આહી સદાવત માડજો. ભૂખ્યાદુખ્યા અને અપંગોને પોતાના ગણી પાળજો. મારી તપગામા પૂન્યાઈ પૂરજો.' એમ બોલીને ધૂધળીનાથે આસન વાળ્યું.

વામેથી ચેલાઓની કેવી ગતિ થઈ ગઈ ? નગરીમાં ઝોળી ફરવે પણ કોઈએ ચપરી લોટ ન દીધા. દયામાનનો છાટો ય ન મળે એવા લોક વસતા'તા. પણ સત્તર અઢાર વસતો સિદ્ધનાથ તો રાજતુ બીજ હતો સમજુ હતો : એણે અકેકેક ચેલાને અકેકેક કુવાડો પકડાવી કહ્યું કે પહાડમા લાકડા વાઢી નગરમા જઈ ભારીઓ વેચો અને આપ મહેનતથી ઉત્તર ભરો ! નેગીનો ધગમ હગમતું ખાવાનો ન હોય કોડામા ઝંઝે નદિ જનવ જગલમા.

"બીજો દી, ત્રીજો દી, અને ચોથો દી થાનાં તો કુવાડા મેવી મધા ચેલાએ :

‘સિદ્ધનાથ !’ ગુરુની બકુટિ ચડી. ‘જોગ પહેર્યો છે એ ભૂલીશ મા. અસતથી તારી છરા તરી પડશે જોલ સાચું, ગુરુદ્વાર્ધ છે.’

સિદ્ધનાથ ધીરે રહીને વાતો કહેતો ગયો, તેમ તેમ ધૂમળીનાથની આંખમાંથી ધુમાડા છૂટતા ગયા. તપસીનું અતર ખલખલી ઊઠ્યું. અડતાલીસ વરસની તપસ્યાને દગલો સળગીને લાડકા નાખતો હોય તેવું રૂપ બધાર્ધ ગયું હંચામાંથી ‘હાય ! હાય ! હાય !’ એમ હાકાકાર નીકળી આવતે અડવા મોડા ‘અરે હાય હાય ! જગતનાં માનવી ! દયા પરવારી રહ્યા ! મારો બાળ સિદ્ધનાથ માથાની મુડમાં કીડા પડે ત્યાં સુધી ચે લાગ્યું’ એવે. અને મારી તપસ્યા ! લડકે લડકે પ્રેલેકાર મચાવી દઉં ! માટે તપસ્યાને શુ કચી છે ! સિદ્ધનાથ ! બચ્યા ! દોડ, જોલી કુભારણને ચેતાવ માટે ભાગવા. પાછું વાળીને ન જોવે હો આજ હું પ્રેલપાટણને પલટાવું છું.’

એટલું કહેતા તો આશ્રમ કાપ્યો આડવા ધૂણ્યા. અને ત્રાહિ ! ત્રાહિ ! પોકારતો સિદ્ધનાથ હાય જોડીને કુગરે છે કે ‘ગુરુદેવ ! ગુરુદેવ ! તપસ્યાના પુણ્ય એમ નથી જોવા. અરે બાપુ ! માનવીઓ તો બધાંય મારીનાં એના પેટ છીછરા જ હોય. એની સામું ન જોવાય આપણા બેખ સામે જુઓ. ગમળ કરો મા ! લાખજોની હત્યા, નિસાપા, કંપાંત કેમ જોયા ને સાબળ્યા જાશે ગુરુદેવ ?’

પણ ગુરુ વાર્યા ન રહ્યા તપસ્યાને મોડા હોમવા હાથમાં ખખખ ઉપાડ્યું, ધગ્ગી રોતી હોય એવું ધીરુ ધણેણવા લાગી. કુગરે ડોંધ્યા દિશાના પડત કાડીને પવન વછટવા લાગ્યા જેલી વાગ ગુરુએ કહ્યું. ‘સિદ્ધનાથ ! હવે કમાનમાંથી તીર છૂટે છે દોડ, દોડ, કુભારણને ચેતાવ, માટે ભાગવા, પાછું ન જુઓ : નહિ તો મુક્ત બેગાં એ લીંચાય બગશે, બચ્યા !’

સિદ્ધનાથે ટોટ નીધી પોતાને રોજ એટલા ઘડી દેનારી ચેતાવી કોદાને આગળીએ તર્ધ રોગી બાગે છે, અને આંહી

પાછળ ધૂધવાયેલો ધૂધળીનાથ હાથમા ખપ્પર ઉપાડી પોતાની તમામ તપસ્યાને પોકાડે છે, 'ઓ ધગ્ની મૈયા !

‘ પટ્ટણુ સો દટ્ટણુ : અને માયા સો મિટ્ટી ! ’

એમ પોકારીને એણે ખપ્પર ઊંધું વાળ્યુ. વાળતાં જ વાયગ વહૂટ્યા આંધી ચડી, વાદળા તૂટી પડ્યાં. મોટા પહાડ મૂળમાથી ઊપડી ઊપડીને ઊધા પટકાણા ગ્રેહપાટણુ નગરી છવત જંગત પૃથ્વીના પેટાળમા દટાઈ ગઈ. એટ ગ્રેહપાટણુ નહિ પણ એવા ચોગસી પાટણુ તે દી ધૂધળીનાથે પોતાના ખપ્પર હેઠ ઢાંક્યાં અને એના મહા-કંપમા માયા તમામ મિટ્ટી જતીને ગાગદ થઈ ગઈ

ગોલી કુભાગણુ જતી હતી લાગતી, પણ સીમાડે જના એની ધીરજ ખૂટી પ્રવળતી ચીમો સાંભળીને એણે પાછળ જોયુ મા ને છોકરાં ત્યા ને ત્યા પાણુકા જતી ગયા એ હજી ઊઠ્યા ! દાકને સીમાડે.

આવુ મહાપાપ કરનાર એ જોગીને માટે આણુ અને ગિગનાર માથે પણ હાહાકાર ખોલી ગયો નવ નાથ અને ચોરામી મિલ્લોએ અવાજ દીધો કે ‘ આજથી એની ચલમસાશી બધ કરો ! બધ કરો ! ’ કેક વર્ષોની કમાણી વેચીને ધૂધળીનાથ સમાધિમા એરો. મિલ્લિઓ વિના એનો એ રાંક ધૂધો ટોળી થઈ ગયો ‘ લાઈ ! ગમે તેવો તો ચ ટોળીનુ દૂધ ના ! ’

૩

આંહીં જાણા જોગી સિદ્ધનાથનુ શુ બન્યુ ? કુગરે જીવીને એણે ગ્રેહપાટણુ દટાવુ દીકું, દટ્ટણુ પૂરુ થયા પછી એનો છવ જ ખો નહિ. ડગરુએ કરેલા કાળા કામનુ પ્રાપ્ત શી રીતે થાય એ વિચારે એને ત્યાથી ખસવા દીધો નહિ અરેરે, ઘડી પહેલા જ્યાં હમરો નરનારી ને નાના છોકરા કિલ્લોલ કરતા હતા ત્યા અત્ય રે ટોઈ હોંકારો દેના પણ હાજર નહિ ? હુ સિદ્ધનાથ : ગુરુએ ઉપાધ્યુ

‘આવાં અમાન માનધારિયુના ગેપાં ભાઈ ! ગોરૂડી વાલુ હાલી આવે છે. અમે તો મનને ટાટે પોરે ડાળા મારીએ, અને આવા મપગોળા હાકીને મત વીતારીએ ’

એટલું બોલીને એ છુટ્ટો માનધારી પાછી પલમ પેટારી પુમાડાના ગોટા કાઢવા લાગ્યો અને લાલ લાલ આંખે મીટ માડી મલો ધરતીના સીમાડા ઉપર કાઈ જોગીના જટામૂડની લટો જેવી વાફળીઓ ખૂંતતી હતી જગતા મચ્છ, કોઈ અખધૂતની લાલપૂમ આખ રોતી રોતી બીડાતી હોય એવા, વાફળોએ તીટાતો હતા

२. २।' नवम्यात्

'સે' = સાપચાલી તારી પાળે તે મામે જે પાળે તે કેળા ત્યા
 નીચળો માન્ય છે કે જે ને તેના અર્થમાં. માનના માટે જેમણે
 જોઈ જાણે તે છે ત્યાં પછી, અને નામે મામેને મામે
 જાણે મુજબની જાણે તે મામે જાણી જાણી ઉપર જે
 રાંધે. મુજબના મામેને જાણી. જે નવ જાણે તે નીચળી
 ની જાણના મામે ઉપર જાણે મુજબના મામે મામેને જે
 જાણે મામે જે ને મુજબ મામે મામે

ଆମର ଦୃଷ୍ଟିରେ ଆମର ନାମ ଓପାଠ ଓ ଶିକ୍ଷା ଓ ଶିକ୍ଷା ଓ ଶିକ୍ଷା
 ଓ ଶିକ୍ଷା ଓ ଶିକ୍ଷା ଓ ଶିକ୍ଷା ଓ ଶିକ୍ଷା ଓ ଶିକ୍ଷା ଓ ଶିକ୍ଷା ଓ ଶିକ୍ଷା

‘ଅମଳ’ ଅର୍ଥାତ୍ ‘

‘મે ... જૂનાગઢના રાજપરચે મરે મજબૂતમાંથી નવમીની કટકે કિલ્લો. ને તેથી રાજપરચો માળીયુ મલમલ આવેડી, તેને દાડ દીધા વિના મંદિરો મરેકટ નવા નોતી દીધી ખરીને, અપમાન કરીને ખાતી કરી’વાને, તેનું વે-વાળુ આજુ મજબૂતના મોળાની આગે. મજબૂત દુર્લભગેનના દાડકટકે વાળિયાના વેશ કરીને મલમલના સંધ તરીકે ઉપરકાટ દાડ કરી લીધે. ખાતી મને રાજાના મોનો જમવા નોતરો દગિયારપણિયાર કેવીએ નેલાની દીધા. પહે પંગતમાં જમવા મેમાડીને દમાથી કલન કાંમે. વનથાની અને જૂનોગઢ ગેય હતી લીધા’

‘આ દૂવ ક્યાંથી જતી નીકળ્યું?’ તીકગરીકરને ઘૂંટોઘૂટડા
જગવની આચળાશીમાના પોનાને ખોલે આવનાર એ ગવળાળ ઉપર
માયાલસી મીટ મારી રહી.

‘આવાં અમાના માન્યાગિનના જ’વા બાઈ ! મોરડા વાનુ
લાડી આવ છે અમે તો મનને ટાટ મોઝે હાથા ચાકીએ, અને
આવા ગપગોળા લાડીને મન પીતાડીએ ’

એટલું બોલીને એ છુટ્ટો માન્યારી પાડી ચતમ પેટાડી ધુમ-
કાના મોટા કાઢવા લાગ્યો અને લાલ લાલ આખે મીટ માડી રંગો
ધરતીના સીમાડા ઉપર કાઈ નેમીના જટામૂડની લટા જેવી વાન્-
ળીઓ ખૂંતતી હતી અગતા મજર, કાઈ અઅધૂતની લાલધૂમ આખ
રેતી મેતી બીડતી હોય એવા, વાન્ળોએ પીટાનો હતા.

‘કહ- નરિ, મોદરૂપિણી સ્વપ્નમાં, તમે તમારે જાનામાના કામે લાગી જાવ. તમારો સ્વાસ્થ્ય પછી જીવિત વિચાર જ ન થાય. તમારો મોડરૂ મેચમારીના પેટનું પાણી નરિ મને કહે મેળવિશુંનો મોડરૂ ૬૧ (તું સામરૂ) વિચારે.’

દેખાવન ટેગેએ બાળી રમો અને આંડી બાદિરાખીમાતા એના નાના પામરો અંગે-અંગે દામ દેવની, મેરના ગોળા ઉતારતી ને પમાળતી વચ્ચે કંઈક લાગી કે.

‘આપા ! તું તો આઈ ખોડિયાનો, અમરમ ચાળાનો દીપ્તિ લારી વાન મે અંખી ને તું તો મે ડિયાચના મરપાતુ મન; તારાં વાંઝિયાં માવતરો થરે નવ અંકનાં મરપાટ દનાં, જના અકાં મે એના ઘડી નાવ નોનાં આપનાં. તારી માનડી અરવાળે પડે દાસીને અરવાળે મારે આઈ ખોડિયાને એવડે પડે ચીંતી. તમે એને માતાએ તું ખેળાનો ખૂદતવ દીવેલો દીનીં વચ્ચેનથી તારાં આધાન વિનાંતાં. એને મારા કૃપા ! તારી માને તો તું વનાપખમાં જરેલો : મા તારી માગતીંતી :

‘દેરી દેને દીકરો, (૬૧) ખાંતે જોલાવું,

જોમન જાતે તો જરથો (૬૨) જરથો બુલાવું.

‘ને તારાં તો આધાન ખજુ કેવા દોયલાં દનાં ! તું તો માનો દુકમન દનો, કાપલા !’ એમ કહીને માવગાળીએ લાડથી બાળકની દાદી ખેંચી ધાવતાં ધાવતો બાળક અગી નજરે આ પડગંદ આય-મણીમાના મનકતા મોં મારે લેઈ ગ્લો તું તો માના આદમથી નીકળતોના જ કયા ! તુને ખજુ છે ? તારી અપગાયુએ કામગુ-ટમણ કમરેમાં. જનિએ મરી દીવેવ અડના પૂતળાને બદામનો વા લાગે તો તું આર નીકળતાં ! પ્રત્યુ ગોમા બડગેવ, ત્યા રૂપી તું મે માના પેટમાં પૂગવલ પછી તો તારી જનેનાને આ કપટની વનખુ થઈ. એણે મ આમા કપટ કર્યાં. ખોટેખોટે પડો વજાઓ

‘તો, તો...’ એ તો મારી, પણ મારા મામલો...
 મારા મામલો... મારા મામલો... મારા મામલો...
 મારા મામલો... મારા મામલો... મારા મામલો...
 મારા મામલો... મારા મામલો... મારા મામલો...

‘જાણી! ત્યારે તો મારા મામલો...’
 મારા મામલો... મારા મામલો... મારા મામલો...
 મારા મામલો... મારા મામલો... મારા મામલો...
 મારા મામલો... મારા મામલો... મારા મામલો...

એમ કહીને દેવાયતની પ્રવાળીએ જુનાગઢના મજદૂરના મોં
 અગૂંઠા મુકારીને પોતાનું ધ્યાન દીધું. જૂનો મજદૂર પડાકે
 ઘૂટકા ઉતાવળ મડ્યો. અગીતા કુલ કુલ જેના આહિરા
 ધાનમાંથી ધારાઓ દળવા લાગી અનાથને ઉઝેવાનો પારસ
 દિલમાં જાગી ઊઠ્યો, પારકા પુત્રને દેખીને એને પાનો ચડ્યો. ધ
 ધાવતો રાજાજી અકળાઈ જાય એટલું બધું ધાવણું ઊભાગયું.

દેવાયત નિહાળી રહ્યો બાઈએ કહ્યું ‘તમતમારે હવે
 કરશે મારા મારે તો એક થાનોલે વાહણ અને બીજો થાનોલે
 આશ્રિત બેસને સગા દીકરાની જેમ સરખા ઉઝેરીશ બાહ
 વાહમાં પડી પડી ય વધશે એનો વાધો નહિ.’

પણ તુ હજી સમજતી નથી લાગતી.’

‘કાં?’

‘વાંચે દા બજે છે, ખમર છે ને? સોજાંકીઓએ જુનાને માથે
 ચાણુ બેસાયું છે એનો ચાણુદાર બાતમી મેળવી ગયો છે ડિયાસ
 વંશજીજી આપણા ઘરમાં છે, એવી જો જાણ થાય તો આપણું
 જડામળ કાઢશે.’

‘કકર નહિ, મોરડીધરના રખવાળાં તમે તમારે છાનામાના કામે લાગી જવ. આશરો આપ્યા પછી બીજો વિચાર જ ન હોય. તમારી મોડ્ય મેવનારીના પેટનું પાણી નહિ મગે જાણે સોળકિયુતો થાણુદાર છવતુ આમડું ઉતારતો ’

દેવાયત ડેલીએ ચાલ્યો ગયો અને આંહી આહિગણીમાતા એના નવા બાળને અગેઅગે હાથ ફેરવતી, મેલના ગોળા ઉતારતી ને પપાળતી વહાલ કરવા લાગી કે-

‘બાપા ! તુ તો આઈ જોડિયારનો, ગળધરા વાળાનો દીધેલો તારી વાન મે સાલળી છે તુ તો ગ’ડિયાસના ગઢપણુંનું રતન, તાગં વાઝિયા માવતરને ઘરે નવ સગડુંના રાજપાટ હતા, છતાં ચકલા ચે એના ઘરની ચણ્ય નો’તા ચાખતા તારી માવડી અડવાણે પગે હાલીને અયાવેજ ગામે આઈ જોડિયાગને ઝાગડે પહોચી’તી. ત્યાં એને માતાએ તુ જોળાનો ખૂદનલ દીધેલો દેવીનાં વરદાનથી તારા ઓધાન રિયા’તાં અને મારા ફૂન ! તારી માને તો તુ જગપણુમા જડેલો . મા તારી માગતી’તી કે :

‘દેવી દેને દીકરો, (હું) ખાંતે ખેલાણું,
જોમન જાતે નો જડયો (હવે) જરપણે યુલાણું.’

‘ને તારાં તો ઓધાન પણ કેવા દોયલાં હતાં ! તું તો માનો દુરમન હતો, ડાયલા !’ એમ કહીને આયરાણીએ લાડથી બાળકની મઠી ખેચી ધાવતો ધાવતો બાળક ત્રામી નજરે આ પડછદ આય-નાણીમાના મલકતા મો સામે જોઈ રહ્યો તું તો માના ઓદરમાંથી નીકળતો’તો જ કયા ! તુને ખમર છે ? તારી અપરમાયુએ કામણ-ટૂંમણ કરાવેલા. જતિએ મત્રી દીધેલ અડના પૂતળાને બહારનો વા લાગે તો તુ બાગ નીકળને ! પૂતણુ બોમા ભડરેલ, ત્યાં સુધી તુ ચે માના પેટમા પૂગાયલ પછી તો તારી જનેનાને આ કપટની જાણ થઈ. એણે ય સામાં કપટ કર્યાં. ખોટેખોટો પડો વજડાવ્યો

કે રાજમાતાને તો છૂટકો તો થઈ ગયો. હેંચાફૂટી અપરમાયુ તો દોડી ગઈ પૂતળુ તપાસવા ભોંમા લગ્નગેલ માટલી ઉપાડીને જોયું ત્યાં તો હે દોગા ! એના મતગજતર બધાં ધૂળ મળી ગયા ને તુ સાચેસાચો અવતરી ચૂક્યો સાંભળ્યુ મારા મોભી ?'

કોઈ ન સાંભળે તેવી રીતે ધીરી ધીરી વાત કહેતી ને કાલી કાલી બનતી માતાએ બાળકના ગાદા આમળ્યા બાળકના પેટમાં ફાગક વળી કે તરત એના હાથપગ ઉઠાળા મારવા લાગ્યા. એણે પોતાની સામેના થાન પર ધી ગા આહીરપુત્ર વાહણને ધાવતો દોડો ઝોટાઈને સામે પડેલી, ધાવવા સારુ પાછી વક્ષખા મારતી આહીગની દીકરીને દીડી ત્રણે છોકરાં એકબીજા સામે ટીકી રહ્યાં, ત્રણે જણા ધૂવવાટા કચ્ચ લાગ્યા.

૨

પાંચેક વસતી અવધ વડી ગઈ હતી વાહણ, નવધણુ અને જનક માતો બોલો મનીને કૃષ્ણમા ગમતા થયા છે ત્રણે છોકરાં ઝરીમા અને આગળામા ધમાચકરડી મચાવે છે નવવયુનાં નૃત્તેજ અભ્ય-ગિયાના ચાદા જેવા ચડી ગયા છે. એમા એક દિવસ સામે આલિંગ ગામને સીમાડે ખેપટની ડમરી ચડી દીવે વાટગો ચડી ત્યાં તો જનાગટ-નગુવતીવી મોલકડીઓનું દળકટક આલિંગને આપે દાખલ થયું યાગુદાસ ગામ કંઠી એવી ચોટી એસારી દીંધી કે અડધી બહાર કાઢી ચક્રનુ ય કમ્પી ન શકે ઉનાગમા એણે એક પછી એક અડધી કોમના પટ્ટિયાઓને તણવીને અંકડી દેવા માડી 'જોતો દેવાનું બાંધના ધનમા ડિયાવતો બાળ છે એ વાત સાચી ?'

તમ ન અંગિજે માથા ધુનાવીને ના પાડી : 'તેય તો ગમ જતું અમને ખમ નથી'

'એવો, ને કંઈ જીવતો બોલ કાનગડી લઈને હાથપગે નાચકડી નાચી જાય'

આહિરાણીનું ધાવણુ ધાવેલા એકવચની મૂળાળાઓમા આ દમદાટીથી ફગ ન પડ્યો.

પણ મોલકીના થાણુદાગને કાને તો ઝેર ફૂંકાઈ ગયું હતું. લાલચના માર્યા કે અદાવતની દાઝે એક પંચોળી આહીરે ખુટામણુ ક્યું હતું. થાણુદાગે દેવાયતને તેડાવ્યો. દેવાયતને ખબર પડી ગઈ હતી કે ધગ ફૂટી ગયું છે. એને મોલકીએ પૂછ્યું કે 'આપા દેવાયત, તમારા ધરમા ડિયાસનો દીકરો જીઝરે છે એ વાત સાચી ?'

ફેરેરી હોકાની ઘૂટ લેતાં લેતાં દોણું મોઢું કરીને દેવાયતે ઉત્તર દીધો. 'સાચી વાત આપા ! સહુ જાણે છે મલક છતરાયો જ નવધણુ માટે ઘેર જીઝરે છે.'

આહિદાર-મોડીદરના આહીરુ ડાયરના મોઢા ઉપર મશા ઢળી ગઈ. સહુને લાગ્યું કે દેવાયતના પેટમા પાપ જાગ્યું દેવાયત હમણાં જ નવધણુને દોરીને ઘઈ દેશે.

'આપા દેવાયત !' થાણુદાગે મોઢું દીધું. 'રાજના શત્રુને દૂધ પાઓ છો કે ? રાજનું વેગ શીદ પહોંચું ? સોલકીની આદશાહી વિરુદ્ધ તમે પટેલે જીતીને કાવતરાં માડ્યા છે કે ?'

'કાવનરુ હોત તો સાચુ શા સારુ કહી દેત ?'

'ત્યારે ?'

'માટે તો રાજભક્તિ દેખાડવી હતી ડિયાસનો દીકરો મારે ઘેર જીઝરતો નથી પણ કેદમા ગળેલ છે એ મોટો થાત એટલે હું મારી જાણે. જ દોરીને એની ગરદન સોલકિયુને સાંપી દેત. હું સોલકીઓનો લૂણુહરામી નથી.'

આહીર ડાયરાને મનથી આજ ઉદ્ધાપાત થઈ ગયો લાગ્યો. કંઈકને દેવાયતના દેહના કટકેકટકા કરવાનું મન થયું. પણ ચોગરદમ

ભાઈને હથિયારપડિયા સમ્મતી માએ એના ગાલે ચાર ચાર બચ્ચીઓ લઈ એખા એડેલા આદત્ત સોતો જ્યારે વળાવ્યો, ત્યારે નવધણુ એશિયાળે મોએ બોલો 'ખેટા વાહણુ ! વેલો આવજે.' એટલુ મોલી મા એરડે થલી રહી એણે દીકરાને હવતોજગતો હત્યારાના હાથમા દીધો એના હૈયામા હમ્મરો ધા સભળાઈ. 'વાહણુને હેતરીને વળાવ્યો : આશરા-ધર્મના પાલન સાદુ '

'ત્યો આપ ! આ ડિયાસ વંશનો છેલ્લો દીવો સભાળી લ્યો !' એમ મોલીને દેવાયતે પોતાના ખોળામા આળોટી પડનાર સગા પુત્રની આળખ આપી એને એક કોરે આહિરાણી સાબરતી હતી, ખીજ બાબુએ દૂધમત્ર ખેટડો હૈયે બાઝતો હતો. 'આયરાણી ! ઝાઝા રગ છે તને જનેતા ! તે તો ખોળિયાનો ત્રાણ કાઢી દીધો.'

આચર કાયરાએ છોકરાને આળખ્યો દેવાયતના મોઢાની એકે વ રેખા બદલતી નથી, એ દેખીને આયગેના હૈયા ફાટુફાટુ થઈ રહ્યાં. મોલકીના થાણુદારે છોકરાને ત્યાં ને ત્યાં વધેરી નાખ્યો, દેવાયતે સગી આખો સામે દીકરાનો વધ દીદો, પણ એની મુખમુદ્રામા ક્યાયે આખપ ન દેખાઈ.

ત્યાં તો ખૂટેલ આહીંગએ સોલકી થાણુદારના કાન ફૂટ્યા કે 'તમે દેવાયતને હણુ આળખતા નથી. નક્કી એણે નવધણુને સંતાડ્યો છે '

'ત્યારે આ હત્યા કેમની થઈ ?'

'એના પોતાના છોકરાની.'

'જૂડી વાત દેવાયત તો હસતો બોલો હતો '

'દેવાયતને એવા સાત દીકરા હોત તો એ સાનેને પણ સગે હાથે એ જે સી નાખે પોતાના ધર્મને ખાતર દેવાયત લાગણી વિનાનો પથ્થર બની શકે '

'ત્યારે હવે શી રીતે ખાતરી કરીશુ ?'

‘જો તારી દેવાયતની પાંચાળીને મને જાના પણ નહીં આ
પાંચે પાંચાળી પાંચો પાંચાળી અને જો જો આ જોના પેટો
જોના મેં દા. વા. પાંચાળી પાંચાળી આ જો પુત્રી
પાંચાળી ઉપર પણ મેં દા. જોના પાંચાળી’

આપિ પાંચાળીને જોના પાંચાળી, જોના પેટમાં આપ્યું કે ‘જો
મા તારે પાંચાળી ન હોય તો જોના પાંચાળી પણ મેં’

દેવાયત જાગતો હતો કે આ કમાડી કે કહેવાય જોના
માયા પણ તો સાને આકાશ જોના તરી પડ્યા

પણ આપિ પાંચાળીના કાંડા જાળની દેવાયતને આગ શુદ્ધી ખજ
નહોતી. જો ખજ આજે પડી, દરતે મોઝે આપિ પાંચાળીને વાહાળી આપે
અગદી મૂળેજાને ખાતરી થઈ કે ખસ, હેલો દુશ્મન ગયો દેવાયતની
પ્રતિજ્ઞા નવા મજના વફાદાર પડે તરી સાત ગળી કાંચે ચડી

૩

પાંચ વરસનો નવધણુ જોતજોતામા તો પદર વસની વરે
પહોંચ્યો જો રાજાળાળુ કાટ કાટ થતું જળ હવે તો ભોંયગમથી
બહાર નીકળવા ચાહતુ હતુ પણ દેવાયત જોને કેમ નીકળવા દે!

જોકે વખત તો નવધણુ જાગરૂતી કરીને ગાડા પણ ચડી
જોકે ખેતરમા ગયો દેવાયત ઘેર નહોતો. ખેતરે હતો નવધણુને
જોઈને જોને બહુ ફાળ પડી પણ પછી તો ઇલાજ ન રહ્યો.

સામે જ સાતી કાંચુ હતુ, નવધણુ ત્યાં પહોંચ્યો સાતી હાંકવા
લાગ્યો થોડે આંધ્રે ચાલતા જ સાંતીના દતાળની અંદર જમીનમા
કાંઈક ભરાયુ જળદ કેમેય કરતા ચાલ્યા નહિ. નવધણુ માટી ઉજે-
ળીને જુઓ ત્યાં તો દતાળની અંદર જોકે પિત્તળનું કુંડું ભગઈ
ગયેલું જાયકતા જાયકાતુ નથી. જમીનમાં બહુ કાંચુ જો કુંડું કાંઈ
મીજની સાથે ચોટયુ હોય એમ લાગ્યુ.

1. 凡在本行開辦之各項業務，均應遵守本行所定之規章，並應隨時注意本行所定之規章，如有違反者，應即停止該項業務，並應隨時注意本行所定之規章，如有違反者，應即停止該項業務。

$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial \dot{x}} \right) = \frac{\partial L}{\partial x}$

[illegible][illegible][illegible]

દેવાયતન એની નીકરીના ઈલા ઉપર પાવડી પાને તે કચ્ચા આને
હે મનકડીના આ પાવડી પાનેનો ઈલાદ માન્યા તતપાપક થઈ
ગયા દેવાયતનના વાળા સમગ્ર પૂજા મનાઈ

જુનાગઢને મીમાડ જ્યારે ગરમાયે આવી પહેલ્યા, ત્યારે
મહાગજ જે ગેમતા હતા આમોગામની આગ સળગાવી હતી
ગરવા ગિરનારની ટૂંક ટૂંક દીસ તગડતા હતા

દેવાયતન પેળ કુટી વજુ કે 'ભોઈઓ, માણં બાદ કુટી હો
એટલી વાત શરૂ હેકા જનમે. શરૂ પોતપોતાના પોણાં—માઢિયાના
જિગટા બગાજા ખેડી વાળા અને એક લયાની વાત કહેતી છે
તેને કાન દઈ સાંભળી લ્યો '

સોય પડે તો મે સજાવાય એવી મુગપ ધરીને આહીર
દાયરો દાસોદાસ બેસી ગયો પછી દેવાયતે પોતાની પડખે બેઠેલ દીકરા
નવધણને માથે હાથ મેલીને પૂછ્યું : 'આને તમે જાણખો છો ?'

સહુ ચુપ રહ્યા

'આ પડે જ ડિયાસનો દીકરો નવધણ તે દી અને સાટે
કપાયો એ તો હતો નકલી નવધણ મારો વાલણ હતો એ બેઈ
લ્યો સહુ આ જુનાણાના ધણીને '

ડાયરો ગરવા ગિરનારના પાણકા જેવો જ થીજી ગયો હતો.

દેવાયતે કહ્યું : 'આહીર ભાઈઓ ! આજ આપણે સોલકી
રાજને વિવાનુ તેહુ કરવા નથી જતા પણ તેગની ધાર ઉપર
કાળનુ નોતરુ દેવા જઈએ છીએ પણ આનશુ કે નહિ તેની
ખાતરી નથી દીકરી જાહલનો વિવા કરવા હું આજ બેઠો છું એ
તો એક અવસર છે જાહલને હું અટાળે એવી કઈ દારકે પરણાવું ?
આની મા, મારી ધર્મની માનેલી જોન મને રોજ સોણે આવીને
કે હવે કેટલી વાર છે ?'

ઉપાડીને મંડ્યો. ધડસવા • રડીયામ ! રડીયામ ! રડીયામ ! ઉપર
કોટના ગુળમે ગાળ્યા. ગરવો ધણેણી ઊઠ્યો, અડીકડી વાવમાંથી
સામા અવાજ ઊઠ્યા : દીવાલેદીવાલ ભોલી કે આગ્યો ! આગ્યો !
કાળદૂત આવી પહોંચ્યો !

—અને પછી દેકારો ભોલ્યો હમ્મર આહીરોની ફૂંમન
ભુમ્મગો તોગભાલે તૂટી પડી. અધારી રાતે ઉપરકોટમા મોપકી
ગેના લોકીની નદીમા પાગેર પાથેગો પાણો તળાયો.

પ્રભાતને પહોંચ નવવણને કપાળે રાજતિલક ચોડાયુ. આવી
ગેના ગાળા કેઝેર ગેરસી ગયા

'વા ! હવે મારી ગદસ દીકરીનો વિવા રૂડો લાગ્યો. મારી
ગદસના કન્યાદાનમા હવે મને ગ્વાદ આવ્યો દીકરીનો પગ લીઆત
લિન વળાયો છે એમાં દીકરી કયે સુળે રાસાર માડત ! આપ મો
ડના ધારી ! હવે તો ગેનાના લાથે તિલક લેવા આપિત પંધારો'

ગદસે મેન ગમતીયા નામના જુવાન આપિતની સાથે ગા
ન કરી ગીત માંડ માંડનો ધ્યૂની ગીતે લગન માંડવા ગયા.
—વા ! ગદસની દીકરીઓ. લામ્બડા દાગ વાગો કયો ગેના ! મા

તીઓ પોતાનો માલ ઘોળીને પરમુલકમા ઊતરી ગયા છે. મોરહમા એવો દુકાળ ફાટ્યો છે કે ગાયો મોકાડા ચરે છે. ગામડા ઉજ્જડ પડ્યા છે માલધારીઓના મવાડા, કોઈ માળવે, કોઈ સિંધમા ને કોઈ ગૂજરાતમા નોખનોખાં વાઢ્યો લઈ લઈ દુકાળ વરતવા નીકળી પડ્યા છે

નવધણુની તો હવે પચીસી બેડી હતી ભુજાઓ ફાટફાટ થતી હતી. ધીંગાણા વિના ધરાઈને ધાન ખાતુ ભાવતુ નહોતું. સોરઠની ભૂમિમાથી શત્રુઓને એણે વીણીવીણીને ફાઢ્યા છે ગરવાને ધણી નવા નવા રણસગ્રામ ગોતે છે, ભાલા ભેડવવા આવનાર નવા શત્રુઓની વાટ જોવે છે ગીરની ગટાટોપ ઝડીઓમા ઘોડલા ત્રીકીત્રીકી સાવઝના રિકાઝ બેઝે છે કરાડો, પહાડો ને ભેખડોનું જીવતર ઝોના જીવને પ્યારુ થઈ પડ્યું છે. હેરપ્પ અને ગવલ નદીના કાકા નવધણુના ઘોડાના ઝાબલા હેઠળ ખૂદાય છે નાદીવંદા અને વાસાદોળની કુગરમાળ નવધણુના પગલાંને 'ખમા! ખમા!' કરતી ધણેણી દાલે છે. સાવઝ દીપડાની ડણકો, કુગરની ટ્રેક્ટ્રેક ઉપર ઠેકાઠેક, અને ધૂંધવાટા સભળાવીને પોતાની ભેખડો ઉપર રા'ને પોઠાડતી નદીઓના પથ્થર—ઝોગીકા એ બધાં જીવાન નવધણુના જોખનને લાડ લડાવી રહેલ છે.

એવા સમયમા એક દિવસ એક ચીથરેલાલ આદમી ઉપર-કોટને દરવાજે આટા દેવા લાગ્યો. એને અદર દાખલ થવું હતું. પહેરેગીરે જોતે અટકાવ્યો, 'શુ કામ છે?'

'મારે રા'ને રૂબરૂ મળવું છે.'

'રા'ને પડ્યને? રૂમડું મળવું છે? તારે લિખારડાને?' સહુ ખીખીઆટા કરવા લાગ્યા

'મારે રા'ને સંદેશો દેવો છે. લીત કરવા જેવું તથી રા'ને ઝટ ખમર આપો.'

[બાળે વેગે પોતાની ગેનપણીઓની સાથે રમવા એ નેમડા-
માથી કોણ નીકળી છે! મહેશ જેનો દાદો થાય, શેષનાગ જેનો
માતામહ થાય, એ રીતે માતૃપક્ષ ને પિતૃપક્ષ બેઉ જેનાં ઊજળાં
છે, ને જેણે નાની શી કુરડી ચૂલે ચડાવીને દેશપતિ નવધણે તે
દિવસે જમાડ્યો, તે તુ જ હતી, હે આઈ વરુવડી! ભૂખ્યાને વાણ
કરાવીને હે સુવાડનારી!]

‘આ કાનો નેસ?’ નવધણે સાથીઓને પૂછ્યું.

‘આ ખોડનો નેસ, સાંખડા નરા નામના ચારણનો’

ત્યાં તો સહુની નજર સૈન્યની સન્મુખ ચાલી આવતી એક કન્યા
સામે મડાઈ ગઈ. કૂકુ રૂપ : કાળો વાન : કાળા કાળા લોટા જેવા
આગલા બે દાંત બહાર નીકળી ગયેલા કાળી લોખંડીના ઓઠણાથી
મુખમુદ્રા વિશેષ વહરી લાગે છે : પણ ચાલી આવે છે ધીગં ધીગં
મક્કમ ડગલા માંડતી ગગડતા સાગરની તોફાની ભરતી જેવી મેનાનો
પણ એને ભો નથી : પહાડ જેવડા તોખારો હડકેટમા લઈને હમણા
પીલી નાખશે એની એને પરવા નથી. કુરડી અગાર ઝરતી આખો-
વાળા પડછદ હથિયારધારી જોદ્ધાઓ જાણે એને મન મગતર્ગ છે
અસ્ત્રશસ્ત્રો જાણે એને મન પારણામા રમવાના ઘૂઘગ, ધાવણી અને
પોપાલાકડીઓ છે એવી એક ગામડાની કુમારિકા, નીતરતો ચોટ્યો
ઝુલાવતી, લોખંડીના ચારે છેડા છૂટા મેલતી, હાથ હીડોળતી, સામે
પગલે ને સમી ચાલે ચાલી આવે છે.

‘એ બાઈ, તરી જા ! છેડી તરી જા !’ એવા ચાસકો ટાઈએ
કટકમાથી કર્યો.

તો યે કન્યા ચાલી આવે છે માગ્ગની વચ્ચેવચ્ચ : મો મન-
કાવતી સામે પગલે.

અને વગ ચાલી ગઈ મોખરે ચાત્રતા નવધણે ડપડાની વા

જેની, પદાડ જેવડો ઘોરો થંભી ગયો. કન્યાએ આવીને આધેધી
જે હાથે નવધણુનાં વારણાં લીધાં : 'ખમા મારા વીર ! નવ લાખ
લોખડિયાળિયુનાં રખવાળાં તને !'

'કાણુ છો તમે જોન !' નવધણે પૂછ્યુ.

'હું ચામળની દીકરી છું. માગ આપુનું નામ સાખડો નરો
આંદી' અમારો નેસ પડ્યો છે. મારું નામ વરુવડી.'

'તમે પોતે જ આઈ વરુવડી ! આટલાં બાળ છો તમે આઈ !
હું તો ઝાળખી ન શક્યો.' એમ જોડી, નવધણે પાધડીનો છેડો
અંતરવાસ નાંખી (ગળે વીટાળી), હાથ જોડી માથુ નીચે નમાવ્યું.

'હાં હાં માગ વીર ! બસ એટલુ જ. મગવાના ગમેવાળનું માથું
વધારે ન નમે.' એમ કહી કન્યાએ હાથ લખાવ્યા, નાનકડા હાથ મ'ને
માથે આંખી ગયા. મીઠાં લીધાં દમે આંગળીઓના ટાચકા ફૂટ્યા.

કટકનાં માળસોમાં વાતો ચાલી. 'આ આઈ વરુવડી : દેરીનો
અવતાર : જન્મ્યા ત્યારે આગલા જે હાંત લોહા જેવા કાળા ને મોઢું
મિહામળુ દેખીને એને ડાકણ ગળી સર્ગાએ ભોંમાં ખાડો કરીને
જડારી દીધેલ. આપ સાખડો નરો લુનેગઢ હતા ત્યાં આઈ મોણે
આવ્યા કે, 'મને દાડી છે, આવીને બહાર કાઢો.' બાપે આવીને
જીવતાં બોદી કાઢેલાં : કદરૂખાં ખગાં ને, એટલે નામ વડી
(ન રૂડી) પાડ્યુ.

'બાપ !' કન્યા જોડી : 'જોતરો હેઠા. શિરામણી કરવા.'

'આઈ ! હું બહુ જાડે માણસે છું, તમારો નેસ રાટલે પોગે
નહિ. ને મારે પોગવું છે ઠેક સિંધમાં, જેન જહલની વારે. નીકર
મારી જેન જીલ કરજો.'

‘જાંતી વાત ને જાણ પર તીન ! જાને ન તો તારી ખતી
નહિ નામ ! જાને તો તારા કીય બેઠા’- જાણી જાને જાને
પતી સ’ ચડી નીકળો તમારી કલક જાણ, ‘જગના જગાણ !’

‘પગ આઈ ! માડ, માળખ મા’- જ તમારા નાનકો નેમ-’

‘પગ તમને નેપમા પ્રાપ્ત નર્મ જન્ય ને’ આ જામે વડવાને થક,
અમે સાતે જોન્યુ, જમણનાનાં કરીએ છીએ ત્યા જ શિગમળિ
કરાવી છે તમને રાખે.’

નવનળને આ જાળવણ ઉપર દસવુ આગ્યુ, ‘આઈ, માક
કરો તો ઠીક.’

વરુવડીએ અપડા ઘોડાની વાથ આડી ‘નહિ જાણ દઉ. તમને
નવ લાખને ભૂખ્યાનરચ્યા જાવા દઈને શુ અમે સાત જોન્યુ’ જમણ
ભાતાં ખાશુ ? આતિથિ અમારે આગળથી અન્ન વગર કેમ જમ
વીરા મારા ! વિચાર તો કર !’

મોખરે એવી રકાઝક આડી રહી છે, નવ લાખ તોરીગો ગમ્યા
પછાડતા અને લગામો કરડતા ધરતીપર છપી શકતા નથી, કટકના ભેદાઓ
પણ આકળા થઈ રહેલા છે, તે વેળા કટકની પછવાડેના લાગમાં

(૩)

૧ દળ વાટ વહેતે કિયો રહવીઆણુ, ડથાટ ઝકુણ સર થાલવે !
પમખ ફનાટ બોલયો બનટ ભતસે, હાટ બળહટ કણ હવે !
ફેરવે દઆણુ દન ભાટ ફડચી, ઘાટ અવળે તે ધડી
નત્ય વળાં નવળાં દિયણુ નરહી, વળાં પૂરણુ વરુવડી.

૧ દળ-દારકર ૨ દવીઆણુ-દુવેણુ-ખરાણ વચન. ૩ થાટ-સેના. ૪ કણ
સર-કોના સારુ, ૫ મળ-મુળ. ૬ નાટ-ખરાણ, બનટ-બટકી, જડ ભત-શુદ્ધિ,
૭ આણુ દન-એ દિવસે

જે વખતે રસ્તામાં એના ચની ગઈ તે વખતે ફરવી નામનો એક ભાટ લશ્કરમાંથી પોતાનું ગોં જરા મરડીને, ત્રાપી નજરે ગુમાનથી વરુવડીની સામે જોતો જતો બુદ્ધિનાં ખગાજ વચનો કાઢવા લાગ્યો કે 'એવી તે મી જરૂર પડી છે કે આપુ લશ્કર એક નાની છોકરીને ખાતર ચની ગયું ? આવી તે શું કાંઈ વપારીની દુકાન છે કે અનાજ લેવા આપણે કિંમત ગ્યા !' એના તોડાં વચન ઉચ્ચારતા જ ફરવી ભાટનું મગધોરું મો એમ ને એમ રડી ગયું રીધું થયું જ નહિ. આ માટે એમ થઈ ગયું તેની ફરવીને ખજા ન પડી.

નવધાનુ આસપસ નજર કરે છે. 'આઈ! આઈ! મારા ઘોડાને પાણી પજી—'

'પાણી છે બાપ, છે આ પડખે જ મોટો ધગે પડ્યો છે ઘોડાને પાણી ઘેરે, બાનીશ ધમારે માનાઈએ અખૂટ પાણી ભર્યા છે અમારી મેખિયુ (બેચે) સારુ. નીકર તો અમે માલધારી આંકીં મ્હી કેમ કશીએ ? અમે તો જગનાં ડવ લીએ વીગ માગ !'

કાળા સગળતા દુકાન વચ્ચે પવ્ય મોરડામાં કુદરતે એક મોટો જીંડો પાણીવગે આડી સતાડ્યો છે એમને જાણતી લા વચ્ચે આડી લીલાકુ છે, હરિયાળી વડધટા છે, હેતપ્રીતાળાં આવા માનવીઓનો વાસ છે. કોઈક પ્રતાપી બાળકી લાગે છે.

એના વિચાર કરતા નવધાનુ ઝપડાની ગદાળ જાંડી સહુને ત્રીણં ઘેરવા ને ધમાવવા દુઝમ કર્યો. જધા નવાઈ ધોઈ ટાપ થયા. નજર કરી તો ઘોડકીમા, નાનકડા ચૂસા ઉપર, છ બહેનો કુરડીઓ ચડવીને માટી દૂધચોખાની ખીર ગધે છે.

નવધાનુના મનમાં હવે કે આ હડીલી ચાગળ-પુત્રીઓનાં મન મનાવીને એની પ્રસાદી લઈ ચડી નીકળશું.

'હ્યો બાપ ! પગતમા ખેસી જવ !' એમ કહી વરુવડીએ એક બહેનને હાકલ કરી, 'બોન શવદેચ ! હામડાં તો ન મળે.'

સાંજ પડી તારોડિયા ઊગવા લાગ્યા. આખો નેસ નહવા નગર જેવો મુનસાન બન્યો. આદિરોએ માન્યુ કે આજ રાતે આપણે જણેજણ ખપી જશે. એ ટાણે ઉત્તર ને દક્ષિણ બે ય જાણુના સીમાડા ઉપર આલધરતી એકાકાર બની રહ્યાં હતા. ડમરીઓ ચડતી હતી. દિશાઓ ધૂંધળી બની હતી.

ડમરીઓ ઢૂંઢડી આવી ધોડાના ડાબલા બોલ્યા. ધરતી થરથરી મશાલોની ભૂતાવળ મચી એક દિશામાંથી સોરડિયાણીનાં શિયળ લૂટનારો આવે છે, ને સામી દિશામાંથી બહેનને કાપડું કરવા ધર્મતો ભાઈ ચાલ્યો આવે છે બેયના નેજા ઝળેલ્યા ભાઈને ભાલે બહેનને દેવાતું કાપડું ફરફટી ઊડ્યું. સૂમરાને નેજે શાદીના કિનખાપ લહેરાતા હતા.

આવી પહોંચ્યો ! આવી પહોંચ્યો ! ઝાડવે ચડીને બહારે વીરને દીકો.

નવધણુ ઘોડાં ફેરવે, (એને) ભાવે વરુવડ બાઈ.

માર બાણું લખ સંધવો (મને) વિસરે વાહણુ ભાઈ.

એને ભાલે દેવી વરુવડી કાળીદેવ્ય બનીને બેઠી છે. એ જ મારો ભાઈ ! શાખાશ નીરા ! આ બાણુ લાખની વસતીવાળા સિંધને રાણી નાખ, એટલે મને મારો સગો ભાઈ વાહણુ વિસારે પડી જાય.

બહેન દેગે છે અને ભાઈ ઝૂંઝે છે સોરઠ અને સિંધની સેનાઓ આફળે છે. સવાર પડ્યું ત્યાં તો રંગીલા સૂમરાની, અટલસે મટ્ટી લાગ બહેનના નેસને આપે રાજાની પડી હતી. ઢળી પડેલા કાશ્મીરીયા અને મુંગલાઓની હમરો દાઢીઓ પવનમાં ફરફરતી હતી

દત્તકથા આગળ ચાલે છે કે—

સિંધમાં ગોનાળી બંદો પડેલી હતી. નવધણે હુકમ કર્યો કે તમામ ચાંદાઓએ અપેક્ષા છૂટ ઉપાડી લેવી ખોટ ગામમાં જઈને વરડી માનાળી દેવી ચાંદાવડું. તમામે અપેક્ષા છૂટ ઉપાડી લીધી પણ રાજાના સાળા અચળ પચ્ચારે આ ના પડી ઉડ્યા પડ્યો કે, " હું ગમતો રાજાના આ હાં બંદો ઉપાડવા માટે નથી ખડગ ચલાવવા માટે છે, હું નહિ ઉપાડું. "

ને નગરપારકરનો નાનો તાલુકો રહ્યો. ત્યાંનું એસણું પણ ગુપ્ત, ને
થરપારકર રહ્યું. થરપારકરનું રાજ એટલે તો રેતીના ગણનું ગજ
રાજઘણીને રિદ્ધિસિદ્ધિમાં દોર સિવાય બીજું કાઈ ન હોય માયંગરી
રાજન પોતાનો માલ ચારીને ગુજનગે કરતા, નેસડામાં ગડીને ગમમહેતની
મઝા લેના; રાટલો અને દૂધ આરોગીને અમૃતના ઓઠકાગ ખાતા,
*યતની સાથેસાથ ગડીને તેની છવ સાટે ગ્લા કરતા તેથી જ.

અંગ પોરસ, રસગુ અમૃત ભુજ પર્યો જાભાડ,
સોઢા વણ મૂકે નહિ, હોય તવડ દાનાડ

[સોદાઓના અગમા દાન દેવાની જેવી હોશ આવે, બુદ્ધિ
જેવું અમી વરસે, અને ભુખમા જેવું પાણી હાય તેવું શ્રીગમ
નથી હોતુ]

જાપુ જનુજી તો કૈલાસમા પધારી ગયેજ, પણ મા જ્ઞેમમાં
જેણે જતા હતા મા જ્ઞેમગાઈને ચાર દીકરા હતા આમાં
અમાંજી, લખધીજીને મુજ્જેજી મા અને દીકરા *ગોરી પામનવાડ
નાં મોટા ભક્ત હતા.

મવન ૧૪૭૯ની અંદા પાઠકમા કાજો દુકાળ પડ્યો.
ત્યજમા જન્મ ધાની ફટે, તેમ માવધારીઓના દોડ દોડાટ
મા.યા એ દવન મોટાઓ પોતાના દોડ વર્તને દુકાળ પડ્યો.
મા.યા આવી નીડળવા ન્યાયે ન્યાયે થયા, ત્યાં મોડે મોડે

[illegible]

ચિંતા રહી કે પાંચ મુદ્દામાં આપણી વગતીની રક્ષા કેવી કરે? માટે અબોલ જોવા કે 'બાઈ લખધીર ! તુ ને નૂનલ સાથે જાણે. હું ને આમે આવી' રહીશુ.' લખધીરને મૂળે પોતા પોતાની કાંસડી ધોડી ઉપર પગાણી તૈયાર કાઢા, ત્યારે મા વનમયાઈ બોલ્યા કે 'બાપ, આપણી વનનીને પરદેશમાં મા કાપી મળે ! માટે હું ચ સાથે આવીશ.'

માતાને મમ્મા બેઠાં. અને જે દમન મોડાને એના મથને ધોડી લઈને પોતાબેનનાં ટોર દાકના દાકતા, અને ચારતા ચારતા, દર મહત્ત મુદ્દામ કરતા આવી નીકળ્યા.

પણ લખધીરને તો નીમ હતું કે મેજ દૃષ્ટિયે ધોડી પાંચનાથના દર્શન કર્યા પછી જ અન્નપાની ખર્ષે. આ દેવતાની પ્રતિમા પારકના પીતુ ગામમાં હતી. મેજ મેજ પ્રભાતે લ્યા મોક્ષણ પડ્યું. મેજ ત્યાંથી લખધીરને પોતાની કાસડી ધોડી પાછી કડીને પીતુ લઈ પહેર્યે, તેનાં દર્શન કરે, ત્યાર પછી અતજ આરોગે. એ રીતે તો જેમ જેમ પર્યો લાગે થતો ગયો, તેમ તેમ પીતુ પહેલવામાં મોડું થતા માણ્યું. એક પહેર, બે પહેર, ચાર પહેરનાં, ને પછી તો બપોરે ત્રિવરના દશક થતા વાગ્યા, પછી એક રાતે લખધીરના સ્વપ્નમાં ઈષ્ટદેવ આવ્યા ને બોલ્યા 'બેટા, કાલ પ્રાગડના ટોમ ફૂટતાં જ તને એક ગાયનું ધન મળશે. એમાંથી એક કુવારી કાળી ગાય મોખરે ચાલતી હતી. એ ગાય પાતાતો મોયવો પગ ઊંચો કરી તારી સામે લેઈ જમીન ખોતરશે. ખોતરેલી જમીનમાં બે દશે તે તને એક પ્રતિમા જણશે એ પ્રતિમાના દર્શન કરી મજા જમાને રથમાં પધગવીને સાથે લઈ જશે, ને લ્યા રથ કાઢો રહી નાચ ચડકે નહિ, ત્યાં તારો મુદ્દામ કરી રહેશે તારી કતેદ થશે'

બીજે દિવસે પ્રભાતે મ્યમની વાન આવી પડી પાંચાળ મુમિમાં માંડવ કુંગરની ધાર ઉપર જ ગાય મળી, ને મૂર્તિ જડી. એ માંડવ

ગજની પ્રતિમાને માતા જોમખાઈ જોજામાં લઈને જોડાં અને સોનાના
ચાળ સરખી પાંચાળ-ભૂમિમાં મોતીના દાણા જેવા હુંગરા જેતા જેતા
અગ્નિપુત્ર પરમારો આગળ આદ્યા. હવે દેવો છે એ પાંચાળ દેશ ?

ક કુવચ્છી ભોમકા, સરવો સાલેમાળ.
નર પટાધર નીપજે, ભોંય દેવકો પાંચાળ. ૧

[એ પાંચાળની જમીન રાતી છે, અદર સાલેમાળ હુંગર છે,
અને એ દેવભૂમિમાં શરીર પુરવો નીપજે છે]

શૂદ્ધ વસ્ત્રે આરિયાં, પાણી પીડીને તાલ;
પતથટ ઉપર પચ્ચરે, પડ જેવો પાંચાળ. ૨

[પાંચાળની સ્ત્રીઓમાં વિશેષે કરીને કાકિયામ્બીઓ અને ચાગળિ-
યામ્બીઓ મોવાયી એનો પહેરવેશ કાળા રંગનો છે, અને દેવનો વર્ણ
મોઝે છે એ સ્ત્રીઓ વચ્ચેને પગે નહીંને તીરે પાણી ભર છે]

આદ્યથી જે ગરબ, નાક મેળુનો તાલ,
આર પાવનો આટલો, પડ જેવો પાંચાળ. ૩

[જેણે કાળા એ મોરોઓના ઉદર, તેથી વધુ રૂપાળી એની
ગર્ભ છે તેથી તે વધુ સ્ત્રિયામણી એના નાક અને મેળ છે. માગે
તેણે કાલ છે]

નન્દારી ગર્ભને ભડાં, કદી ન આંગણ કાળ,
આવચને આદર જે, પડ જેવો પાંચાળ. ૪
આદર પાની પીડ, ધરની ભોંયડાળ,
નન્દારી આદર જે, પડ જેવો પાંચાળ. ૫

[આદર ને આદર (આદર) એ વચ્ચે દેવો છે,
તેણે નન્દારી ગર્ભને ભડાં, કદી ન આંગણ કાળ,
આવચને આદર જે, પડ જેવો પાંચાળ. ૬
આદર પાની પીડ, ધરની ભોંયડાળ,
નન્દારી આદર જે, પડ જેવો પાંચાળ. ૭]

નદી ખગડે નિઝગ્યાં, મલપના પીગે માલઃ
ગાગે કમળા ગોવાળીઆ, ૫૩ નેવો પાંચાળ. ૬

[ત્યાં નદીઓ અને ઝગમગો ખગખગ વદી રહેલ છે, ત્યાં માલધારીના માલ (ગાયો બેસો) ભરપૂર પાણીમાં મલપતાં મલપતાં નીચે પીગે છે, ત્યાં ગોવાળ લોકો અરીજના કમળા ગાળીને ગદાવે છે, એવો એ પાંચાળ દેશ છે.]

હાંમે માંડળુ ઠીક છે, કદી ન આંગળુ ઠાળ.
ચાર પગાં ચત્તાં કદે, ૫૪ નેવો પાંચાળ. ૭

[ત્યાં હાંમે અને માંડવ જેવા વકા હુગગ છે, દુષ્કાળ કદી પડતો નથી, ચોપગાં જનવરો ફરે છે, એવો એ પાંચાળ છે.]

તાના તોરીંગ મૃગફદળા, લીલા પીગા સાત,
એવા વહેરા ઉછરે, ૫૫ નેવો પાંચાળ! ૮

[ત્યાં દરણુ જેવી કાળ ભાંગના પાણીદાર, રગરંગના ઘોડા નીપજે છે]

કુકરકધા મૃગફદળા, શત્રુને હિંચે સાત,
નવરંગ તોરીંગ નીપજે, ૫૬ નેવો પાંચાળ ૯

[ત્યાં ફૂકડાના જેવી ઊભી ગરજવાળા, અને દુરમનોના ઉદયમાં શત્રુ સમ ખટકનાગ નવરંગી ઘોડા નીપજે છે, એવો એ પાંચાળ દેશ છે]

કળ કોળી, કૃળ લીબોળી, વનસપતિ દરમાળ,
(પાણ) નર પદાધર નીપજે, ભોંય દેવકો પાંચાળ. ૧૦

[કૃળમાં લુઓ તો ઘણું ખરું દોળીનાં જ કુળ વસે છે. (કોળીની સખ્યા બહુ મોટી છે) કૃળમાં લીબોળી બહુ થાય છે. અને વનસપતિમાં દરમાળ વધુ નિપજે છે. એમ છતાં ત્યાં મનુષ્યોમા તો વીરપુરુષો પાડે છે, એવી એ દેવશ્રુતિ પાંચાળ છે.

પુત્ર વીસળદેવજીના હૈયામા વસી ગયો. મહેમાન કયા રહે છે, કેમ આવેલ છે, નામ શું છે, એવું પૂછ્યા વિના પાધરો રાજાએ સવાલ કર્યો કે.

‘ ચોપાટ રમશે ? ’

‘ જેની મરજી ’

‘ ઘોડી બાંધી દો ’

‘ ના રાજા ! ઘોડી મારી હેવાઈ છે બીજે નહિ બધાય એક તરણુ યે મોમા નહિ લ્યે. હું બેસીશ ત્યાં સુધી બિનાઈ રહેશે ’

હાસતી પણ બાણે વાતચીત સમજી હોય તેમ તેણે એક કાનસૂરી માડીને હણહણાટી દીધી. વીસળદેવજીના હૈયામા વધુ પ્રેમ પૂરાયો; અને ચોપાટ ખેલવામા લખધીજીનો સાધેલ હાથ જોઈને તો વીસળદેવ મોહ પામી ગયા.

સાંજ ૧ડી એટલે વીસળદેવે ઝાળખાણુ પૂછી. લખધીરજીએ બધી વાત કહી સંભળાવી કે, ‘ દુકાળ વર્તવા વસતીને લઈને પારકરથી આવ્યો છું રજા આપો તો માલ ચારીએ ’

વીસળદેવ બોલ્યા ‘ એ ભોં તો ઉજ્જડ પડી છે. તમે પચાવી પડ્યા હોત તો પણ બની શકત; પણ તમે નીતિ ન તજી તેથી હું એ આખી ધરતી તમને સોપુ છું સુખેથી ગામ બાધો પણ બિલા રહો. એક સગત છે. રોજે રોજ આઠી ચોપાટ રમવા આવવું પડશે. ’

લખધીરજીએ સરત કબૂલ કરી હાંસલનીના મોયલા પગમાંથી નેવલ છોડી, રાગ વાળી, પોતાના પડાવ તરફ ચડી ગયા. કાયરો જોઈ ગયો. ‘ વાહ રજપૂત ! કઈ વડો રજપૂત છે ! રજપૂતી આટો લઈ ગઈ છે ! ’

દાયરાની આંખમાં એ વેણુ બોલતી વખતે લાલ લોહી ભર્યું હતું. પેટમાં પાપ બિચું હતું.

એક દિવસ સાંજે લખંધીગજી વઢવાણથી ચોપાટે રમીને પડાવ ઉપર પાછા ફર્યા ત્યારે મૂગ્ગજીએ એને વાત કહી કે, ‘ભાઈ, આજ તો હું પૂગ્ગ કરતો ત્યારે માંડવરાજ એ વાર મારી સામે જોઈને હચ્ચા !’

ચતુર લખંધીરજીએ વાત રોળીટોળી નાખી, પણ અંતરમાં એને કાળ પડી ગઈ કે નક્કી, મૂગ્ગજીને માથે ભાર છે : તે વગર પ્રતિમા હમે નહિ.

૨

‘માડી ! સાંભળ્યું કે !’

‘શું છે છાડી ?’

‘આ ઝોડ્યો રજપૂત રોજ રોજ મારા બાપુ પાસે ચોપાટે રમવા આવે છે, એની ખબર છે ને ?’

‘હા એ મેયો આવે છે ત્યારથી દરબારે ઝોરડે આવવાનું થયું છે. ઝોડ્યું કરી નાખ્યું છે કોણ જાણે શું કામણ કરી મેલ્યું છે એ જોયું મોઢાએ’

‘મા, તમે ગાંડુ ભોળાં છો. સાચી વાત કહ્યું ? એ રજપૂત આડ્યો છે મિથમાંથી. એને એક જુવાન બેન છે. મારા બાપુને પીવા દેવા છે એટલે આ રજપૂતને જમીન કાઢી આપી છે, ને મારા આડી ચોપાટ રમવા બોલાવે છે. પોતે પણ ત્યાં જાય આવે છે’

હાકેજ પીયમદેવના કંઠગાળી અને એની વગ્ગજી વચ્ચે એક દિવસ આવી વાત થઈ. લખંધીરજીની તાગવન પીયમદેવજી ઉપર એટલી બધી જાનના મહેતી કે એના વિના બાપુ ન જાને. આ મજાકે નિ વડા મુના દરબારી મોકલેલી નામની ખમાની. લખંધી-

માતા જોમગાઈ પોતાના ઇષ્ટદેવ મંડુવગજની પ્રશાનપૂજા કરે છે ત્યાં જ પડોન્ની દેવમૂર્તિના આજઠની નીચે લપાઈ ગયો. મા જોમગાઈએ કિકિયાટા સાવળ્યા ને આંટી શરણાગત તેતગના ગરીગમાંથી અધિર ટપકતુ દીધું. પ્રભુજનપતી માળા પડતી મૂંઝીને ઝોળે બાજઠ હેઠળથી લળવે હાથે તેતગને ઝાલી લીધું. એ લોહીતગ્ગોળ પંખીને હંયામરમુ આંખીને પપાળવા માડ્યું. માની ગોઠમા છોકરું લપાય તેમ તેતર એ શરણુ દેનાગીના હંયામા લપાઈ ગયો. મા તેતગને પપાળતા પપાળતા કહેવા લાગ્યા કે ‘બી મા મારા બાપ ! હવે આહી મારે હંયે ચડ્યા પછી તને બીક કાતી છે ? થયર મા હવે આ તો રજપૂતાણીનો ખોળો છે, મારા બચ્ચા !’

ત્યાં તો બહાર ઝાપે ધકગક બોલી રહી ચલાડોના ઘોડાં હમચી ખૂંદતાં હતા અને ચલાડો ચાસડેચાસકા કરતા હતા કે ‘આહી’ ગયો એલા, અમારો ચોર કાદો આપો, કાના છે આ ઉચાળા ?’

સોદાઓ બધા પોતપોતાના ડેરામાંથી બહાર નીકળ્યા. પૂછવા લાગ્યા કે ‘કોણુ છે તમે સહુ માહુ ! આટલા બધા રીડિયા શીદ કરો છો ? આહી બચરવાળોના ઉચાળા છે એટલુ તો ધ્યાન ગખો, લાઈઓ !’

‘અમારો ચોર કાદો આપો જલતી ચોરી ઉપર ગિરજોરી કરો મા’ ચલાડોએ તોછડાઈ માગી.

‘કોણુ તમારો ચોર !’

‘અમારો સિકાર જખમી તેતર.’

ગોદાઓમા હસાહસ ચાલી : ‘વાહ ! રગ છે તમને ! એક તેતર સારુ આટલી બહાદુરી ?’

ત્યાં તો ઝાપે મા જોમગાઈ દેખાણા, ગોઠમા તેતર છે. પડછંદ રજપૂતાણીએ પ્રતાપનો પૂછ્યુ : ‘શું છે બાપ ?’

‘ઈ જ ! ઈ જ અમારો ચોર ! ઈ જ તેતર ! લાવો પાછો.’

‘તેતર પાછો અપાય કાઈ? એ તો મારો શરણાગત હર્ગો. લાઈ ! વળી એ તો મારા હાકરના બાજક હેઠળ ખેડેલ હતો. એ લગવાનનો શરણાગત મારાથી પાછો કેમ અપાય ?’

‘શરણુ ગયો સોંપે નહિ, રજપૂતાંરી રીત
મરે તો ય મેલે નહિ, ખત્રી હોય ખચીત,

‘અને પાછા તમે તો બધા રજપૂત લાગો છો બચ્ચાઓ !’

‘હા, અમે ચલાડો છીએ’

‘ત્યારે હું તમને શું શીખવું ? શરણુ આવેલાને રજપૂત ન મોંપી દે, એટલું ય શું તમારી જતેનાઓએ તમને ધાવણુમાં નથી પાચું, બાપ ?’

ચલાડો ક્રોધ્યા ‘હવે એ બધી વાત મૂકીને ઝંટ અમારો ચોર મોંપી દો.’

‘ભાઈ ! તમે ધર ભૂલ્યા’ કહીને મા જોમખાઈએ તેતરને છાતીએ દાખ્યો, તેતરના માથા પર હાથ પંપાળ્યો

‘તો અમે તમારા લખાચા કેંદી નાખશું. આહી પગ્દેશની માટી ઉપર તમે ભૂડા લાગશો.’

જોમખાઈએ કહ્યું : ‘શીઠ હાલા જેર વાવો છો ? અમને પરદે-શીઓને શા સારું સતપો છો ? કહો તો મારા ઘેટાં આપું, ગાય બેંસ દઉં, પણ શરણાગત કેમ મોંપ્યો જાય માગથી ?’

ચલાડોને તો કનિયો જોતો હતો. બહાનું જડી ગયું. સમ-શેરો ખેંચાઈ. એ માગતો દેખીને માતાએ જીવાન ખેટા મૂળજીને ચડકાર્યો :

મૂંજને માતા કહે, સુણુ મોઢાના શામ,
દળમાં બળ દાખો હવે, કરો ભલેસં કામ.

૪. એક અબખાને કારણે

સિંધમાં તે સમયે એક સૂમરો રાજા રાજ કરતો હતો. સૂમરાના દરબારમાં હેમતખાન નામના એક જતની નોકરી હતી. સૂમરાના કાનમાં કોઈએ મોહિની રેડી કે હેમતખાનના ઘરમાં સૂમરી નામની પદ્મણી જેવી કન્યા છે. કામદેવના ભૂવા સરખા ગાંડાતૂર સૂમરાએ હેમતખાનની કન્યાનું માથું મોકલાવ્યું.

હેમતખાને ના પાડી; જવાબ વાળ્યો કે : રાજાના હીરામોતીના હારની બેડીઓ પહેરાવવા કરતા તો મારી સૂમરીને હું કોઈ મારા જેવા ગરીબના ઘરની ઘરવાણી બનાવીશ.

સૂમરાએ નકાર સાબળીને હુકમ કર્યો કે : ‘ નાસવા માંડ. જ મહિને જમરદસ્તીથી તારી છોકરી ખૂટવી લઈશ. ’

હેમતખાન પોતાના કબીલાને લઈ પોતાના રસાલાની સાથે ભાગવા મંડ્યો. ભૂજમાં આવીને એણે રાવનું શરણુ માગ્યું. રાવે તો પોરસમાં આવી જઈ આશરો દીધો, પણ રાવના અગીરઉમરાવોએ ને કામદારે સિવ સામે આગળી ચી ધીને ખતાવ્યું કે, ‘ સૂમરાનાં બાલાં આવીને હમણાં જૂનને રોળી નાખજે ’ કામદારે હેમતખાનને કહ્યું કે. ‘ ચાલ્યો જ ’ ભગ્નચેરીમાં હેમતખાને રાવને પૂછ્યું કે : ‘ આ હુકમ આપતો છે ? ’

રાવની આજો ભોવમાં ખૂતી ગઈ. એણે માથું ઝીટું કર્યું નહિ. ‘ યા અન્નાહ ! ’ કહીને હેમતખાન પોતાના બાલગમ્મ્યાં લઈ ચાલ્યો થયો.

બધા જતો જમનગરમાં રોકાઈને આશરો માગવા ગયા જમનગરે સાંભળાવ્યું કે; ‘ભૂજે ન સંધર્યો તો મારુ સુ ગળું?’ નગરનાં બારણા બધ જોઈને જતો ધ્રોળ રાજમા ગયા, ધ્રોળથી જાકરો સાંભળીને આખો કબીલો મોતની તૈયારી કરી ચાલી નીકળ્યો.

માર્ગે મૂળી ગામનો ટીખો આવ્યો. પાદરમાં જ જુવાન સોદાઓ રમત ખેલતા હતા. જુવાનોએ આ જતોનાં બાળકોને રોતાં સાંભળ્યા, લીંછુની ફાડ જેવી આખોમાથી ખોર ખોર જેવડા પાણી પાડતી જતા-ણીઓને જોઈ. મૂળીને પાદરથી એક વટેમાર્ગું પણ પોરો ખાધા વગર જાય નહિ, અને આ રોતાકકળતાં દોઢ હજાર મુસાફરો કા સીધાં આલ્યાં જાય? સોદાઓએ જતને પૂછ્યું - ‘ભાઈ, કયા જતુ?’

‘જલુ તો દરિયામાં.’

‘કેમ એમ?’

‘ધરતી અમને બધેયથી જાકરો દે છે, એને અમારો ભાર આકરો થઈ પડ્યો છે.’

‘આમ આહું કેમ બોલો છો, ભા!’

‘આહું નથી બોલતા ભાઈ! સાચું જ કહીએ છીએ પરશુરામે એકેય રજપૂત કયા રહેવા દીધો છે?’

‘પણ ભાઈ, બોલો તો ખરા, શી આદત છે?’

હેમતખાને બધી વાત કહી સંભળાવી પરમારોમાં વાત પ્રસરી ગઈ. મૂળીને ટીખે મોટા લખધીરજીથી ચોથી પેઢીએ લખધીર ખીજતુ ખાટ તપતું હતું. એણે જઈને પોતાની વૃદ્ધ માતાને પૂછ્યું કે - ‘માડી, જતોને આશરો આપુ?’

પરમાર માતા બોલ્યાં ‘દીકરા, આજ એક વાત મને સાંભળી આવે છે : તું નાનો હતો. એક વખત હું નાહવા ખેડી હતી, ત્યારે તું રોતો હતો હું આવીને જોઉં ત્યાં તો તને વગરથી ધવરાવતી

જ નીકળ્યા. મુમગ સાથેના એ સંત્રામમાં હેમતખાનનો એકનો એક જુવાન દીકરો કામ આવી ગયો. ગરેલુ ભાભીએ મમરીને સંભળાવ્યું કે ‘ચૂરેલુ ! તારા સગા ભાઈને ય તે આજ લગખ્યો.’

સૂમરીને કાળજે જાણે છેલ્લુ તીર ભોંકાવાનું હતું તે ભોંકાઈ ગયું. રાતે સોપો પડી ગયો તે વખતે છાતીમાની બહાર નીકળી એક ગોવાળિયાના છોકરાને સાથે લઈ સૂમરી સાંઢ્ય ઉપર ચાલે અને ખુદ જતાવે તે માર્ગે પથ કાપવા માંડ્યો. એ વાતની ખબર પડતાં જ એની પાછળ સૂમરાઓ ચડ્યા. બરાબર બગમન થયું ત્યાં સૂમરી વણોદ ગામને પાદર પહોંચી પાછું વળીને જુએ તો સૂમરાના ઘોડા આડા કરી વળેલ જોયા !

‘હે અમ્મા, મારગ દેજે !’ એટલું કહીને સૂમરીએ સાંઢ્ય ઉપરથી પડતું મેલ્યું. ધરતી ફાટી, અને મા જેમ ગેતા બાળક પોતાના થાનેલે વળગાડીને ઉપર પાલન દાકે, તેમ ધરતીએ પણ સૂમરીને અંદર લઈ પોતાનું પડ દાકી દીધું. સૂમરી જે દેશમાં સમાઈ ગઈ ત્યાં એની ચૂદડીનો એક છેડો બહાર રહી ગયો હતો. અત્યારે ત્યાં ‘સૂમરી બીબીનું તળાવ’ છે, ને ક્યારે છે એ ક્યારન માનતા ચાલે છે.

અહીં માંડવના હુગર ઉપર તો જુવાનડાઓ હોરી ખેલતા હોય તેમ લોહીની શેડો છૂટતી હતી ઈસાહ નામનો એક જત દુશ્મનની કારગી ગોળી ખાઈને કડોળાની ટેકરી ઉપર પડ્યો હતો. અને એનાથી થોડે આધે લખધીંગનો કોકો આસોહ પણ ધાયલ થઈને ઝૂનો હતો જોયના અગમધી ખળળ ખળળ લોહીની રેલ આવતી હતી ઈમોહ પડ્યો પડ્યો પોતાના લોહીના રેલા આડો માટીની પાળ બાંધતો હતો. મોતની પીડામાં કસરાતો આમોહ પડ્યો માંડ્યો કે ‘ભાઈ ઈમ્મા ! મગી વળતે શું તને ચાલો બપડ્યો ? માટી ઝીંકેલી ત્યાં છે ?’

છસી જવાબ આપે છે કે : ‘હે ભાઈ, આ ચાલો નથી. આ મારું-મુસવમાનનું લોહી છેલ્લી ધડીએ તારા લોહીમાં ભેળાઈને તને શબ ન કરે, ને તારું મોત ન બચાડે, માટે હું આડી પાળ ખાંધું છું.’

‘જો ઈસા ! મ બોલ, મ બોલ ! મોત બગડ્યું નથી, મુધરે છે. આજ છેલ્લી પધારીએ મૃતા મૃતા આલણેટ ન હોય. ન અટકાવ, ન અટકાવ, આપણું લોહીને ભેળાવા દે.’

ઈમા સૂઝા ! આગો કહે, મરતો પાળ મ ખાંધ,
જત પરમારાં એક જો, સંધ્યો કરી મ મંધ.

જો સાંભળીને ઈસાજીએ પોતાના લોહીને વહેવા દીધું. એવના લોહી ભેગા રેલ્યાં ત્યારથી જત અને પરમાર પરબર પરબે છે. જો લોહીનાં આલિગન અમર ગ્દો ગયાં છે

ત્યાં તો વણોદથી વળી આવેલા સવારોએ ખગર આખા કે જેને માટે વેર મંડાયું હતું તે તો ધરતીમાં સમાઈ ગઈ. પોતાની દીકરી ક્યતી દુરમનોના હાથમાં ન ગઈ, અને મોત વદાણું ગણ્યું, તે જોઈને જતો પ્રસન્ન થયા. પણ પરમારોને તો જે સ્ત્રીની આત્મ-દન્યા સ્ત્રીદન્યા જેટલી જ વસમી લાગી. પરમારો દતાસ મઈ ગયા સુમગએ તો પરમારોની કતલ કરી નાખી હતી. તે ઉપરાંત એણે દાવાજીને કેદ કરીને લખખીંગજીને કર્યું કે ‘મારા લગ્નને સ્વિધમાથી આવવાનું ખર્ચ નહિ આપ તો દાવાજીને ઉપાડી જઈ મુસવમાન કરીશ’

લખખીંગજીએ અમળાવાના બાલગાદ મદમદ એનહીની મદમ માગી ભેગમએ વચ્ચે પડી, લરકનું ખર્ચ લખખીંગજી સુમારશે એવી બળેસરી દીધી, અને ખર્ચ પરમારો ન ભરે ત્યાં સુધી દવાજીને પોતાના કબજામાં રાખવાનું ફરમાવ્યું.

હાલોજી પરમાગ મહમ્મદશાહની સાથે અમદાવાદ જઈ રહ્યો. બાદશાહની ઉમેદ હતી કે હાલોજીને મુસલમાન બનાવવા, પણ જોરજુલમથી નહિ, એને ઈસ્લામનું સાચું નૂર બતાવીને. તેથી બાદશાહે ચાર મરગદી પાઠાણોને જોવાનીને હાલોજીના રમોડા ઉપર મોકલ્યા. હાલોજી જગત ન દુભાય તેવી રીતે બાદશાહે બંદોબસ્ત કરાવ્યો. બીજી તરફ એને ઇસ્લામ ધર્મના ગ્રંથો સમજાવવા મોકલવાનો રાખ્યા પણ હાલોજીનું મન પલબ્ધુ નહિ મૂમગની ખંડણી પૂરી થયે હાલોજી પોતાના બાઈની પાસે મૂળી આવ્યો ગયો.

પાંચમે જ દિવસે મારતે ઘેરે હાલોજી પાછો અમદાવાદ આવ્યો બરકચેરીમાં હાફી છાતીએ હાલોજી આવીને જોતી ઊઠ્યો કે : 'બાદશાહ સલામત ! મને મુસલમાન બનાવો, જલદી મને મુમલમાન બનાવો.

બાદશાહ તાજજીબ બની ગયા. એણે બધી હકીકત પૂછી. હાલોજીએ હકીકત કહી.

'હું મારે ઘેર ગયો, આપે આહી મને કેવી રીતે પવિત્ર રાખ્યો તેની વાત મેં મારા બાઈભાભીને કહી સંભળાવી, ત્યાર પછી મને તરસ લાગવાથી હું પાણિયારે જવા ઊઠ્યો, ત્યાં તો મારી ભાભી આહી ફરીને જાણી રહી ભાભીએ કહ્યું 'તમે પાણીને જોજો અડગો મા'

'મેં કહ્યું 'ભાભી, હારી કરો છો કે શું ?' ભાભી જોદ્યા કે 'ના, હારી નથી, ખરું છે,' તો ય હું હારી સમજ્યો, ચૂના પામે જવા ચાલ્યો પણ ભાભીએ ક્રોધ ફરીને કહ્યું કે - 'તમે તો મુમલમાનની બેળા ગ્રી આવ્યા છો હવે તમે ચોખ્ખા ન ગણાઓ.' જહાપનાહ જો હિન્દુ ધર્મ આવો સાકરો હોય તો મુસલમાન જ કંઈ ન થઈ જવું ? મને મુસલમાન જ બનાવો.'

હાલો છ મુસમાન બન્યો; આદ્યારે લખાઈને મૂળથી અમદાવાદ પોવાયા, અને વૃક્ષ દીપ્તિ ૬ ગળપુરની એવીથી દાવાને આપો. આદ્યારે પોને પીળાં ચાર ગમ પળ દાવાડને મમાલમાં આપ્યાં જે રીતે દાવાડને ગળપુરની ગાડી ઉપર મોડવા સાથે મેળવ, મેળ, સિપાઈ, લોગ અને જામન ૥ સદા એમ ચાર અમીમ આપ્યા; એક મમાન આપો.

૩

એક દિવસ દાસો છ પ માર ગળપુરની જમાણથી અદવા માટે ધણુક ગયા છે. તે જ દિવસે કાકીઓએ ધણુકની ગાયો વાળી. ગામમાં વસતિનાં કુર્ષાન સાંજીને દાવાડનું દૈવ દવમડી ગ્રામું. મનમથી અંનદમી દેવ બોલ્યા કે 'દાવાડ, તારી કાયા ભડે વટવી. પપ કદીના નો ગોવાલ-ચૂંનિસાળનો રતો છે ને ! આજ તુ બેસ કાકી ગાયો બળો જો ! હું અગિયુર ! આપવાદનાં બિન્દ અભાગ !'

એકે પડે દાસો છ ગાયોની વધારે ચડ્યા. ધણુકની દક્ષિણે એક ગાડી ઉપર કાકીઓની સાથે બેસા ધયો અને ધીગાણામાં દાસો છ કામ આપ્યા. આજ સરસ્વા પીરની જગ્યામાં એમની પચિસ દાથ લાંબી કબર મોજૂદ છે.

દાવાડનાં રાગી પોતાના દીકરા દાસુડને તેડી બાદશાહની પામે ગયાં. મણીની અદગથી, જે જગ્યાએ ગાયોને કાગે દાસો છ કામ આપ્યા તે આપી જગ્યા બાદ્યારે ગીચગા આપી દીધી x

દાસોડના માથામાં બાદ્યારે દાસુડને જૂતીઆ, બદરીઆ, લંતીઆ ને જાંણીઆ નામનાં ચાર ગામડા પળ આપેલા. તે ગામ આજે ઉજ્જડ ચર્ષ ધણુકની ગીમમાં ભળી ગયાં છે. દલુપે એના ટોંગ એવાળીઓ તરીકે મોજૂદ છે, અને એ ગાયો ઉપરથી મારગોનાં નામ પળ પડેલાં છે.

* ગાગે અમેન સગર જે જગ્યાની સરકારી વીડી બનારી નાખી છે.

શિંદનું દાન

મૂળીની પાઠ ઉપર સાતમી પરીખે ગાંધોળ જઈ ગયા એક વખત દયાવદના મજનના કમળ, પ્રાણના મગ્ન અને સાચો એક માથે ગોમતીમાં નાખ્યા ગયા હતા ગોમતીમાં ગ્લાન હતી વખતે પ્રાંચના તથા પ્રાણના દગ્યારે કાંઈક ત્રતા લીધા, પણ સાચોએ તો એવું તત લીધું કે 'મારી પાન નં કાઈ દશે તે હું મારા જન્યનારને આપીશ'

ત્રણે જનનાઓ ધરે આવ્યા જે માટા દગ્યારેનાં તત થોડે વખતે છૂટી ગયા, પણ સાચોની પ્રતિજ્ઞા તો ઉવસદોસદની હતી હળવદ દગ્યારે પોતાના દસોંદી ચારણને ઉસ્કેર્યા, વચન આપ્યું કે 'પરમારતુ નીમ છોડ્ય તો તુ જે માગે તે તને આપું'

ચારણ કહે 'પરમારનો પુત્ર હું માયું માગીશ તો માયું' જે વધેરી દેશે'

દરબાર કહે કે 'એવું કાંઈક માગ કે પરમારને ના પાડવી પડે'

ચારણ મૂળી આવ્યો ભરકચેરીમા દેરીપુત્ર અને અગ્નિપુત્ર ભેટીને મળ્યા સાચો કહે કે : 'કવિરાજ, આશા કરો.'

'બાપ ! તમથી નહિ બને'

'શા માટે નહિ? માડવરાજ જેવે મારે માથે ધણી છે. આ રાજપાટ ઉપર તો એની ધજા ફરકે છે, મારી નહિ કાંઈ'

દિવસ આ રાજપાટનાં શુભાન કર્યાં નથી, માંડવરો ધણી એની લાજ રાખવા જરૂર આવશે.’

‘અન્નદાતા, મારે તારી રિદ્ધિસિદ્ધિની એક પાઈએ નથી જોતી. તારા લાખપસાવ પણ ન ખપે. તાન માયાનો પણ હું ભૂખ્યો નથી’
‘જે માગવું હોય તે માગો.’

ચારણે ગોદણુલર થઈને દુહો કહ્યો કે :

અશ આપે કે? અધપતિ, દે ગજ કે દાતાર;
સાવઝ દે મું સાવભલ, પારકરા પરમાર!

‘કોઈ રાજ ઘોડાના દાન કરે, તો કોઈ હાથી આપે પણ હે સહુથી ભલે રાજ, તું મને જીવતો સાવઝ આપ.’

‘સાવઝ!’ સલાતો અવાજ ફાટી ગયો

‘હા, હા, જીવતો સાવઝ!’ ચારણે લજકાર કર્યો
જમી દાન કે દે જખજ, લીલવણુ લીલાર,
સાવઝ દે મું સાવભલ, પારકરા પરમાર!

‘કોઈ જખજ રાજઓ જમીનના દાન આપે, કોઈ પોતાનાં લીલા માથાં ઉતારી આપે, પણ હે પરમાર! તારી પાસે તો હું સાવઝ માગું છું.’

હાહાકાર કરીને આખી કચેરી તાડી બિડી કે ‘ગદવા, આવુ માગીને પરમારની આખર પાડવામાં વડાઈ માનો છો કે?’

ચારણે તો બિરદાવળ ચાલુ જ રાખી.

કોડપસાં દે કવ્યદને, લાખપસાં લખવાર;
સાવઝ દે મું સાવભલ, પારકરા પરમાર!

‘તું ખીજ કવિઓને ભલે કોડપસાવ અને લખપસાવના દાન દેજે, પણ મને તો હે પારકરા પરમાર, સાવઝ જ ખપે’

1. The first part of the report, which is the most important, is the
 introduction. It should be written in a clear and concise manner, and
 should provide a brief overview of the project and its objectives.

[illegible][illegible]

સાચી જાણ મળ્યાની બાદ ન રહ્યા બાદ નાં જિંદગીમાં મર્યાદાને
જાણે ના, નાં જિંદગીમાં, સાચી જાણે પ્રમાણ લખેને સાચી
જાણ ફેરવે.

મધ્યગને માધ્યગના શાનકર્મા જઈને ગાંગોત્રીએ અરજ મુઘરી
કે 'જો મૂળદેવ ! તુનો આવજ યા રીતે હું ? તારી ધ્યાન લાગે
નહિ એવું કરજે, દેવ !'

દેવળના ધુમ્મસમાંથી ધબધબારી દેતો અવાજ આવ્યો. 'હે કાત્રી! એમા મારી પાસે જુ આવ્યો.' મારા પુંગવમા આટના આટના સાવજ ઝગુક ઘઈ રહ્યા છે, તુ કાત્રી છા, તો એમાથી એકદાને ઝાલી લે.'

બીન્ને દિવસ થયો પ્રવાસે આખી કચેરીને લઈને ચાલેલ
ચોટીલાના હુગરમા ગયા. ચારણને કહ્યું કે : 'ચાલો કવિરાજ,
સાવળ આપું.'

પગમારના ચારણોએ ગિરદાવળ ઉપાડી :

પાંચાળી ચીર પૂરિયા, વીઠલ ! તે વણુપાર
શરમ રાખ્ય આંચાતણી, જગદીશણુ ગજતાર !

યાં તો ત્રાડ દેતો એક સિંહ નીકળ્યો. હોટ કાઠીને ચાચોજીએ

કરતો; અને ત્યાર પછી તો એ કંકુની ટસર નેચા ગતા ટોલિયામાં, સવામણ રૂની એ તળાઈમાં, સમુદ્રફીણ સરખા એ ધોળા ઓઝાડમાં ગોરી રજપૂતાણીની છાતી ઉપર પડ્યા પડ્યાં રાત્રિના ત્રણ પહોર તો દોણ નણે કેટલા વેગથી વીતી જના; રાત્રિથી જાગે એ ક્ષત્રી-જેલડીનાં સુખ નહોનાં સહેવાતાં, નહોતાં જોવાતાં

આજ છૂટા દિવસનું સવાર હતું. રાત આઝા કેટલા પગ રતા છે તે ગણ્યા કરતી રજપૂતાણી એની મેડી ઉપરથી કમાડની તરડ સોંસરવી, ટેલીએ જોડેલા બંદોવાન સ્વામીને નોંચા કરતી પણ વર્ણવાનું, માથુ તો એ બીડેલી બારી સામે શી રીતે જીચું થઈ ગયું કે ઉધાડી સમજેશે સરખી કેટલીએ આંખો એના ઉપર પહોરો ભરતી હતી. એ તો હતાં ક્ષત્રીના પરણેતર.

ત્યાં તો ગામમાં ચીસ પડી. ઘરેઘર વાહરુ રોવા લાગ્યાં, ખુંગિયો ટોલ ગાળ્યો, અને ચારણે ચોરે આવીને લાકડ ભારી કે-

ક્ષત્રી લાગે ખોટ, ગદ્યથી જતાં ગાયડી :
દેખી ઘણુવા ફોડ, મન લગત્યે માવડી !

ગામનું ધણુ બેળાને મિયાણા ભાગતા હતા. ભાલો લઈને વર્ણવો ચોગેથી જ ઘોડે પલાખ્યો, મિયાણાની ગોળીઓનો મે વરસતો હતો તેમાં થઈને વર્ણવો પહોંચ્યો. બીજા રપૂજતોને પાછળ મેલીને દોડ્યા આવતા આ મીઠળઅધા વગરનને જોતાં તો મિયાણાને પણ થયું કે ‘વાહ રજપૂત !’ એ અચુગને પણ પોતાની સ્ત્રીઓની મીડી સોડ સાંભરી આવી લુલ્લ કર્યા વિના જ આખું ધણુ વર્ણવાને પાછું સોખું ને કહ્યું કે. ‘જા આપ, તારી પરણેતર વાટ જોતી હશે.’

સહુને પોતપોતાનાં પશુ પહોંચી ગયાં. પણ સુતારની ખાયડી પોતાનાં રેતા છાકરાંને કેડ વળગાડીને કકળતી કકળતી આવી કે - ‘એ

ગામ તરફ ચાલી ગઈ ભરવાડ પાંદડાં ઊગેળીને લુગે ત્યાં તો પથરું
એક રૂપાળું મસ્તક દીકું-એ મસ્તકનું દ્વિબર્ધું મોં દીકું !

તે દિવસથી એ મસ્તકને ટેકાણે વર્ણવા પીરની જગ્યા
બધાયેલી છે.

આજ દોઈ વાર દોઈ ગાકડા પ્રવાસી એ રણમાં ભૂલો પડે છે,
પાણી વિના એને ગળે શોષ પડે છે, જીવવાની આશા છોડીને વર્ણવાનું
નામ સ્મરે છે, ત્યારે દોણુ જાણે ક્યાંથી દોઈ તેજની ઘોડેમાર,
એક હાથમાં ભાલું ને બીજા હાથમાં મીઠા પાણીની મસક લઈને
મારતે ઘોડે હાજર થાય છે, અને બેગુદ બની ગયેલા મુસાફરને મોંએ
પાણી મીચે છે, એવી વાતો ધણુને મોઢેથી સભળાય છે.

૭. આલમભાઈ પરમાર

રાણપુરને ડીઝે આગરે બસો વરસ પૂર્વે સાહેબજી નામે હાલા-
તના વશજ હતા. સાહેબજી ખુદના બંદા હતા. આ દુનિયાની
ગામભારીનો એને મોહ નહોતો તેથી જ એના પિત્રાઈ ગ્દીમજી,
સાહેબજીના ઊભા મોક્ષમાં પોતાના ઘોડા ચરાવી દેવા લાગ્યા અને
ધીરે ધીરે તો એણે સાહેબજીનાં ગામડાં પણ દગાવવાનું શરૂ કર્યું.
સાહેબજી પરમાર કંટાળીને પાંચાળમા દતા ભગતની મોલડી નામે
ગામમાં પોતાના દોસ્તો કાઠી દર્યાગેને ઘેર જઈ રહ્યા.

એક દિવસ એ ભયા આજેબજીને વાવડ મળ્યા કે દરબાર રહીમજી
ગામને પાદર ચર્મને નીકળવાના છે. એના દિલમાં થયું કે ‘મારો
ભાઈ નીકળે છે !’ દૂધના કેસરીઆ કદા લઈને, સાકર અને બદામ
લઈને, ગ્દીમજીની બગદાસ્ત કરવા સાહેબજી પોતાના કાઠીમિત્રોનો
ડાયરો બેળો કરી મોલડીને પાદર જઈ ઊભા.

રાત્રી આંખોવાળો રહીમજી ઘોડા ઉપર બેસી પોતાના ઘોડેસવારોની
સાથે નીકળ્યા. સાહેબજી અને આજો કાઠી ડાયરો આડા રૂપાં ને
ભાઈના ઘોડાની લગામ ડાવી સાહેબજી વીનવવા લાગ્યા કે : ભાઈ !
વિતરે, સાથે બેસીને ચાલ્યા આઈએ.’

‘એના તું દહ મરી નથી રહ્યો ?’ એમ મોલડીને રહીમજીએ
પોતાના હાથમાં કરેલી બંદૂક હતી તે સાહેબજીની છાતીમાં ચાંપી
લીંપી લીંધાઈને આજેબજી ભોંય પગ પડ્યા. બે પગ પડેલાંની પ્રીતિ-
કરી આજીબજીના બલિમય, બોળા મોં ઉપર એમ ને એમ છવાયેલી

‘તેની માન્યતા માને માલીને પાલનમાં રૂપિયા ૧ માટે
પાલનમાં પાલન માનને ના પાળાવે એમ પરસાળમાં સીમ
ભાઈનો ભાગ પાળાવે, અને ગીતમાં મુજબ મુજબ ભુટ્ટા
અબુભાઈને કટક પેલી રૂપિયાની પાલનમાં રૂપિયા ૨ માટે
મોટેપાસ માળીને નાકરી કરતું, પણ મળવા નાકરી રૂપિયામાં
સાથમાં મળે છે એટલી અબુભાઈની સીમમાંની તાબેદારી સીમરી
નથી એમ એમના પાળ નાકરી જ છે એકનામાં એકને અબુભાઈ
પાળીયા પાડે છે કે ‘જા રૂ ૬ માંથી પાળ માળે તથા
ભુટ્ટામાં મારું અબુ કોવન લરી લીધું છે, નાકરી તો માળ બાળ
ધાળી કાઢ આમ રજા’

‘આય, આય આનમભાઈ! આય માળ ધાળી!’ એમ કહીને
ભુટ્ટા અબુભાઈએ આનમભાઈને જોળામાં જેસાડી લીધા એને માથે
ને મોટે પોતાનો ધૂલતો લાથ ફરવો.

સાગી પરસાળેથી રૂપિયામાં જોડ્યા ‘ત્યાં તો તમામ
ધાળીને રાજપુરની ગાદીએ જ જેસાડોને મિયા?’

‘તમામ જોમાં સાકર, રૂપિયામાં જોડ્યા કાઈ છે! જઓ
જોરડેથી એક આકળો લઈ આયા’

આકળો આપ્યો. આલમભાઈનું કાંઈ જાતીને અબુભાઈએ
એને આકળે જેસાડ્યા, પોતાની તરવાર એના સામે ધરીને તાબમ
કરી ‘બાપુ, સલામ’

રૂપિયામાં જો પાળ સાગી પરસાળે મસ્કરીમાં ઊડીને કથું કે
‘બાપુ! સ. . લલા . મ!’

અબુભાઈ જોડ્યા ‘બાપુ, રૂપિયામાંની સલામ ત્યો’

રગાડા ગડયા, આખા ગામને અબુભાઈએ જમાડ્યું આલમભાઈ અબુભાઈના રમકડા જેવા નામ યથા ।

તે વખતે સોનાદ્ર ઉપર દામાછરાવ ગાયકવાડની આણુ ફળી. દર વર્ગે દામાછરાવ જમાખધી ઉધરાવવા આણી આવતા તેમને ધોળકાથી લઈ દરીયા નીનામા ગામ મુઢી પહોચાડવાની ફરજ રાખુપુરના દરયાગે ઉપર હતી અબુભાઈ કુરેખી પોતાના બાળરાગને સાથે લઈને ધોળકે ગયા જઈને દામાછના જોળામા આલમભાઈને જોવાડીને બધી કથની કહી દામાછ રાણપુર આવ્યા એમની આજ્ઞાથી મગદાઓ રહીમભાઈને પગે રગી બાવી ગામમાંથી ઢસડી કિલ્લામાં લાવ્યા દામાછએ પીક ફેરવી હુકમ દીધો કે : 'મારે એનું મો નથી જોવું જઓ એને કાઢ મારો.'

'ન બને, એ ન બને' કરતો લુવાન આલમભાઈ આડો પડ્યો.

દામાછએ કહ્યું કે બચ્યા, એજે તો તારા બાપને કાપી નાખ્યો છે. એના ઉપર દયા હોય ?

'મદારાજ, મરેલો બાપ હવે છવતો નહિ થાય, પણ મારા કાકાના મોતથી તો અમારી સો પેઢી લગી વેર છવતુ થશે. ગમે તેવો તો થે એ મારો કાકો છે'

રહીમભાઈને કેદી બનાવી લઈ જવામાં આવ્યા રાણપુરની ચોવીસી પાછી આલમભાઈને ઘેર આવી મદાગજે આલમભાઈના રક્ષણ બદલ રાણપુર થાણુ મૂક્યું. એના ખર્ચ બદલ આલમભાઈએ ગાયકવાડ સરકારને રાણપુર આપ્યું

આંહી આલમભાઈનો દિવસ ચડ્યો, ને વીરમગામમા બહેનનો દિવસ આશ્રમ્યો. સોનાની હીડોળાખાટના મીઠા મીઠા કીચૂડાટ બધ પડ્યા લાગુને બહેનબનેનીએ રાણપુર આસરો લીધો પોતાને મજેલા બકારાનું એક પણ વેણુ સભાર્યા વિના આલમભાઈએ બહેનને 'ગદીકિ' નામનું ગામ આપ્યું, જે હજુ એના વંશજો આય છે.

એ ટાણે બે રજપૂતોએ એને પકડીને કાઢી દીધું કે ‘તમે તમારે કેદમાં જન્યો. અમે હમણા વાળિયાને વેચે આપીને દામાજીને અને આલમભાઈને રેગી નાંખાયું.’

અનાન કરતાં કરતાં દામાજીએ હમ્મ દીધા કે : ‘સગળસિદ્ધને ઝાડ નીચે લઈ જન્યો ને ઝાટકે મારો.’

આલમભાઈએ ચીરા નાખી કે : ‘મહારાજ, નયને, એમ નયને.’
‘કેમ ?’

‘જેનરજની રમતમાં જે લાકડાનો ગગ્ગ હોય છે, એને પણ મારવાની મના છે, તો પછી આ હવતા જનગતા મનુષ્યાવતાગને, આ લાખોના પાળનારને કેમ મરાય, મહારાજ ?’

બદીવાન સગળસિદ્ધ જાગે પ્રભુની દયાનુ અમૃત પીતો હોય તેમ આલમભાઈના મોની સામે જોઈ રહ્યો. દામાજીરાવનું દિલ પણ નરમ થયું.

ત્યાં તો બે વાણિયા એક બીજાને ગાળો દેતા, મારપીટ કરતા, ખુમખરાડા પાડતા આવ્યા આવે છે. મહારાજે જાણ્યું કે શેઠિયા ફરિયાદે આવે છે. લગોલગ આવી પહોંચ્યા ત્યારે કૃતજી સગળસિદ્ધે રાડ પાડી કે ‘મહારાજ ! આ દગો છે, માગ રજપૂતો વાણિયાને વેશે તમને મારવા આવે છે.’

દામાજીરાવ નહાતા હતા શરીરે પૂરો પોશાક પણ નહોતો. આલમભાઈ પાસે પણ એક છરી ચે નહોતી. રજપૂતો પોતાની જનગમાં છુપાવેલી કટારો કાઢી મહારાજની સામે દોડ્યા. ત્યાં તો આલમભાઈએ દોટ કાઢી બેયની ગરદન એકેકેક લાથમા આવી, બેયના માથા સામસામા પટકીને ચૂરેચૂર કરી નાખ્યા.

મહારાજ બોલ્યા કે : ‘રગ છે આલમભાઈ અત્યારસુધી હું માનતો કે તમે ફક્ત ઓલિયા છો. પણ ના, તમે શરીર પણ સાધી જાણ્યું છે.’

૮. દીકરો !

‘આપા દેવાત! આ તમ સારુ થઈને હોકાની બજારનું પડતણું આણ્યું છે. ભારી મીઠી બજાર હાથ પડી, તે મનમાં થયું કે આ બજારનો ધુવાડો તો આપા દેવાતની ધૂટમાં જ ગોમે.’

એમ કહીને જર દાયગમાં એક કાડી આવી વચ્ચોવચ્ચ બેઠેલ એક પડછંદ પુરુષની સામે તમાકુનું પડતણું ધરે છે અને જાણે ટોઈ ખડિયાની પાસે નજરાણું લેના હોય તેવો એ પુરુષ જરાક ડોકી દલાવે છે. એની સોનાના વેઢવાળી આગળીઓ દાઢીના કાતર્યા ઉપર રમે છે.

ત્યાં તો ખીજો કાડી ઝીંતો થાય છે ‘આપા દેવાત! આ નવો નોકાર હોડો ય હું મગા-જમની તાર મદાવીને ખાસ તમ સારુ જ લાવેલ છું. સારુ રાત્ર તો ટેકાણે જ શોમે ને બા!’

થોડુંક મોં મલકાવીને આપો દેવાત હોકાની બેઠ રવીકારે છે.

‘—ને આ જીનની દળી’ એમ કહેતા ત્રીજા ભાઈ આગળ આવે છે. ‘આપા દેવાત, તમારી ધોડીને માથે આ મચરૂ જેવી થઈ પડશે. ધોડીનું ડિચ નહિ છોલાય. ખાસ બનાવીને આણી છે હો!’

ચલાળા ગામના ચોરા ઉપર દરબાર ઝોધડવાળાનાં આઈને કારને કાડીચયવો એકડો મળેલ છે ત્યાં તમામ કાડીઓની મીટ ફક્ત શુંદાળાના ગલદેરા દેવાત વાંકને માથે જ ફરી ગઈ છે. દેવાતને ચિઝવા સારુ સહુ મથે છે દેવાતની આંખ કરડી થાય

એ વિકરાળ નદીને કાંઠે પળીના માળા જેવડું નાવું, લાખાપાદ ગામડું છે લાખાપાદની ચોપાસ નદીઓ જ ચાલી જાય છે ચોમાસામાં તો જળે પાતાળ લોકની નાગકન્યાઓ પૃથ્વી ઉપર નાચ કરવા નીકળી પડી હોય તેમ અનેક ઝરણાં ફૂટી નીકળે છે સતજૂગના ત્રડપિ જેવા એક જૂના વડજાતી છાયડી નીચે, પથ્થરની ભેખડમાથી પાણીનો મોટો ધોધ પડે છે એ ધોધની આસપાસ લોકોએ ગૌમુખી બાધીને ગૌમુખી ગંગા સ્થાપ્યાં છે. પડખે જ શકર ખેડા છે. આ કુદરતે એકસામટી ગુલાળી કરેણુ ઊગાડી છે. આંખાની ઘટા જમી છે નીચે એ ગૌમુખીને ઝીઝનારો કુદરત માતાએ જાણે માપી કડારેલો નિર્મળ કુડ આવેલો છે નીચાણમાં જાંડો ધરો છે વડલા ઉપર મોરલા ટૌકે છે. ગૌમુખીના નીર ખજખજે છે, કુંડમાં નાની માછલીઓ લગતગે છે. ને ઘૂનામાં મગરો રહે છે. કુદરતના રૂપમા કોમળ અને વિકરાળ, એ ય રેખા કેવી ભુક્તિથી આકેલી છે ! એવે સ્થળે જન્મનારા માનવી પણ એક વખત એવાં જ કોમળ અને વિકરાળ હતા સ્ત્રીને ને પ્રેમી હતા. એ ગામનાં તોરણ બાધનારો જ આ લાખો વાળો ધનાણી શાખનો એ કાડી હતો.

લાખાપાદર આવીને એણે બાઈઓને ખજર દીધા કે પોતે દેવાત વાંકનું વાપંકર વેર વહોરેલ છે. સાંજળીને બાઈઓ પણ થય્યાં

તે ત્રિવિસથી લાખો વાળો પરગામ જઈને રાત નથી રોકાતા. ત્યાં જાય ત્યાંથી આવતાણે તો ઝાંપામા આવી જ પહોંચે.

એ વાતને તો છ આઠ મહિના ચઈ ગયા. લાખા વાળાને લાગ્યું કે દેવાત કા તો જૂની ગયો, ને કા તો ચડ્યો ગયો એ રીતે મનમાથી ફૂડો ઝોઝો થયો.

એક ત્રિવિસ લાખો વાળો ચલાજે ગયેલ છે. ઝોઢડ વાળાની ૧ એના મનોમનની વચ્ચે તકરાર પતાવવાની હતી. સાજ પડ્યે એણે

દખીને વજ જ્યેની એની કાયા બનેલી, મેઘ નદીના ધૂનામાં એણે
મગરમચ્છના મોમાંથી બકરુ પણ છોડાવેલું ને હીરગ્રાઈએ તો
લાબાપાદરના ચોકમાં, મેઘ નદીના કાંઠા ગૂંછી ગઈ એવો 'તેજમલ
કાકાર'નો રાસડો એ કેં કે વાગ ગાયો હતો ગાયુ હતુ કે,

‘ ઊગમણી ધરતીના દાદા ! કેરા કાગળ આવ્યા રે
‘ એ રે કાગળ દાદાં ડેલીએ વંચાવ્યા રે

‘ કાકો વાંચે ને દાદો ગુરુ રહ ગયે રે
‘ ઉપરવાડેથી તેજમલ ડોકાણાં રે.

‘ શીદને રેવો છો દાદા ! શું છે અમને કેળે રે
‘ મળકટક આવ્યું દીકરી ! વાંચે કોણ ચડશે રે !

‘ સાત સાત દીકરાએ દાદા વાંચીએ કેવાણા રે !
‘ હૈયે હિમત રાખો દાદા ! અમે વાંચે ચડશું !’

દેવાતે જ્યે તો કૃષ્ણમાં એ કન્યા ઊભી હતી તે થાલલી પામે
જ એક વછેરો બાધેલો બ પ સગા દીકરાને ચડવા ન આપે એવો
એ વછેરો હતો. લાખા વાળાનો આત્મારામ એ વછેરો ! દેવાતે વિચાર્યું
કે ‘ આ વછેરો લઈ જઈને જગતને બતાવીશ, લાખો વાળો છત્રો
ત્યાં લગી નીચું જોઈને લાકરો !’

પોતાના હાથમા ભાલો હતો તે ઝોસરીની કારે ટેકરીને વછેગના
પગની પછાડી છોડવા દેવાત નીચે જોડો. માથું નીચું રાખીને પછાડી
છોડવા મડ્યો. બરડો બરાબર દીકરી હી-ગ્રાઈના સામે ગલો

ઝોગડામાંથી મા કહે છે કે ‘ જેટા હીગ્રાઈ, આડી આવતી રહે’

પણ હીરગ્રાઈ શું જોઈ ગઈ છે ? તંયાગ ભાવો, તંયાગ અગ્રે
અને નિર્જન કૃષિયુ ! વિચાર કંવાનો એને વળત નડેતો એણે
ભાવો ઉપાડ્યો, સાં જોનાં જોનાં જ એ હાથે જાળીને એ જોગમાયાએ

દેવાનના પહેલા જરૂરમાં જાણનો વા મુકનો. કામ દેવો જાણે સારો સોંસરો મળે દેવાતને ધરતી સાથે જડી દીધા.

નીચે નેચરી દેવાનની જ તમારે કાઢી, નીચાઈએ જોને જટકા મુક્યા. જટુના મનીશના કટકા કાઢી પછી માને જોડાવી કે: 'માટી, પગડી સાવ્ય માંમડી બાંધીએ.'

દાખાની માંસડી જાણે તેમ માંમડી બાંધીને જોડામાં મૂકી દીધી. કાઢીને ખચર ન પડ્યા દીધી.

ધીમે ધીમે મામમયી આખી કોજ નીકળી ગઈ હતી. સાધુને મન એમ હતું કે દેવાત તો મોટા આગમ નીકળી ગયો હતો.

દીકરીએ ને જ દાણે નડીને જોડાવ્યા. કહે કે: 'મડવા, મલાજે જાઓ, ને બાપને કહે કે પરજાગે કર્યાં ન જાય. આની આંખોને એક વાર માટે મોટે મઈને પડી જાય દેવાનની સાથે જાય, પણ પરજાગે જાય તો મને મળી દેશે.'

મડની ગળાએ પહેલ્યા. દરજાએ વાત સાંભળી કે દેવાતે મામ જાંબુ. લાખા વાગાને માથે જાણે સાતે આકાશ તૂટી પડ્યાં.

'દરે નું શું મોડું સર્જ વાખાખાદર આવું? પરજાગે શરુઓને સાથે જ મરીશ.'

પણ એકની એક દીકરીના ગમ! ડાલી દીકરી શા સારું જોડાવની હતો! માગે સનાનને મારું મોડું કાણું કરવાની કુમતિ સરે શું? કાંઈક કારણ હતો! જાણે તો ખરો.

દરજાર ત્રેર પહેલ્યા ત્યાં ધીરેક રહીને દીકરીએ કહ્યું 'બાપુ, તમારે જાણું દોષ તો જાય, પણ કટકા કોરું નથી ગયું. તો મેં આંધી ગણ્યો છે.'

એમ કહીને ગોરગામાં લઈ જઈને ગાંસડી છોડી ખતાવી. લાખા-વાળાએ મોઢું ઝાળખ્યું. એ તો દેવાત વાંક પોતે જ.

દરખાતનું હંધું હરખથી અને ગર્વથી કાઢવા લાગ્યું, એણે દીકરીને માથે હાથ મૂક્યો. ‘બેટા ! દુનિયા કહેતી’તી કે લાખા વાળાને દીકરી છે. પણ ના, ના, મારે તો દીકરો છે ! !

‘અને મુરખા દેવાત ! વછેરાની પછાડી કાઢવા તું શીદ નીચે બેડો ! જિભાં જિભાં તરવારથી કાપતાં ન આવડ્યું ! પણ તારાં અભેમાન કયા ઓછાં હતા !’

૯. ઢેઢ કન્યાની દુવા

શિહાર ગામના દરબારગઢની ડેલીએ તે દિવસે બાપદીકરા વચ્ચે રકાઝક થઈ રહી છે અઢાર વરસનો રાજબાળ આતાભાઈ ભાલે ને તરવારે તૈયાર થઈ ઘોડીના પાગડામાં પગ નાખી ચડવા જાય છે, અને છુટ્ટા બાપુ અખેગજજી એનું બાવડું ઝાલી મનાવી રહ્યા છે કે ‘ભાઈ, એમ ન ચડાય. તારાથી ન ચડાય. તું મારે એકનો એક છો. તું ગોઢિલ ગાદીનો રખેવાળ છો.’

‘બાપુ, બાવડું મેલી દ્યો. હું પગે પડું છું, મેલી દ્યો.’

સોળ વરસની એની અવસ્થા હતી પરણ્યા પછી પહેલી રાતે જેમ કન્યા શરમાતી શરમાતી કંથના ઓરડામાં આવતી હોય, તેમ જીવાની પણુ આતાભાઈના અગમા ધીરે ધીરે પ્રવેશ કરી રહી હતી. હજી ઘૂંધટ નહોતો ઉઝાડ્યો.

તે દિવસે બપોરે દરબારગઢની ડેલી ઉપરની મેડીમાં આતાભાઈની આંખ મળી ગઈ હતી અચાનક ઊંઘમાથી ઝંખકી ઊઠ્યા. અને ઢોકોડામાં આવીને જોયુ ત્યાં તો ડેલીએ એક છુટ્ટો અને એનાં બાળ-બચ્ચાં ધૂસકે ધૂસકે રેતાં હતાં. કુંવરે પૂછ્યુ કે ‘એલા કેણુ છો?’

‘અન્નદાતા, ઢેઢ છીએ.’

‘કેમ રૂવો છો?’

‘બાપુ, અમે આ નેસડા ગામમાં રહીએ છીએ. ધેલાશાના અરવાળે પરણાવી છે. બાઈ નાની છે ને જમાદ મળ્યો છે. બાઈને મારી મારીને અધમૂઈ કરે છે. હું

‘તો હવે મારી પાસે પાપી બન નહીં પાસ તો જ
 ન માફી, પાપી પાપના પરી પ’ નહીં પાસ તો દમ
 જીવનને તે નાપીને પાપને પાપી ગયા આપી મારી
 પાપેડી જેવી દીકરીનું શ પાપનું પાપેડું ના મારી પાપી ન મળે’

‘અમારો ને નો પાપ મારી ન મળે’ એ પણ જુલાન
 આતાઆઈના કોળા ગામરૂ પડી ગય

‘તારા મારી આપ છે, જે મા.’ એમ કહીને એણે નોકરને
 હુકમ કર્યો કે મારી નાંડી હાજર કરે.

પોતે દગિલાઈ મર્યાદા નીચે જોતો મારીને પગાળી નાખવાની
 વાદ ન લેઈ

ઉપર ચડે ત્યાં મદમાયી આપુ અખનજીએ સાદ કર્યો કે
 ‘ભાઈ, કોનો રહે’ આવીને આપુએ છોડીની પગામ આવી લીધી.
 દીકરાનું પાપકુ આવ્યું. અખનજીએ એ એકનો એક દીકરો હતો
 દરબારનો છુટાપો હતો.

કુંવર બોલ્યા ‘આપુ, અત્યાચે મને રોકો મા, આ દેહની છોડીને
 અને મારે છેડું પડે છે એ કહે છે કે અમારો કોઈ ધણી નથી’

‘આપ, પુંથી જવાય નહિ. ફોજ મોકલુ’

‘ના આપુ, મારે એકલાને જ જવું છે.’

બેટા, એકલા ન જવાય. દુશ્મનો કયાંક મારી પાડે.’

‘આપુ, છોડી દો. આપણે ગમન વસ્તીનું રક્ષણ કરવા આપણે
 જાતે જ ચડવું પડે.’

‘ના મારા આપ, આપુ કટકે જાય, પણ પું નહિ. પું હજી
 બાળક છે.’

આતાઆઈને આપની મરજદની હદ આપની હોય એમ થયું.
 ॥ હોઈ ફરકવા લાગ્યા. એના મોઢા ઉપર લાલ લાલ લોહી ધસી

આત્મ, તો ય બાપુ સમન્યા નહિ. ત્યારે એણે બાપનો દાય જોડી, ઘોડીને એડી માગી કહ્યું કે- 'બગી જન, બગી જન, ભગનડા ! એમ રાજ ન થાય !'

બાપ જ્ઞેના ગદા, કાપને 'દાં દાં' કરતો ગયો. આતાભાઈની ઘોડીને જ્ઞેણે પાંખો આપી.

જેતજિતામાં તો પથ કાપી નાખ્યો. ફૂ ફૂમનોતે દોડા. જે અખગે છે એકની જેવાડે બાઈ માગુસ બેઠેયુ છે. બાઈની ચૂદડી પનમો જોડતી જય છે વગડામાં અખગા ધા ઉપર ધા નાખી રહી છે બીજે અરવાર એની પાછળ ઘોડી દોડાવતો પોતાની ઝગઝગતી બગીચી બનાવીને બાઈને ડરાવતો જય છે, 'દેદનું કાઈ ધગી નહિ !' એવી ધા સંભળાય છે. વગડામાં કામ કરતાં લોકો ભીમા થઈ ગયું છે અને ચીસે મોંઘે પાતો રે છે કે 'બાઈ ભાગેકુ લાગે છે'

સોળ વરસનો એકલવાયો આતોભાઈ આ ત્રાસ જ્ઞેતો, ઘોડીને દયાવતો, વટોળિયા જ્ઞેવો નેન કરતો, લાલ ચટક મોઢે લગોલગ આની પહેાઓ ખજખજીઆ વોકળાને વજોડી બગબર સામા કાંઠા ઉપર ચડ્યો, લાક પાડી કે: 'દાં કાડીડાઓ ! દવે માટી થાજે ! અખગાને ઉપાડી જનાર મજીરો ! મૂજના પોતરાઓ ! દવે માટી થાજે. હું આતોભાઈ !'

ત્યાં તો ઘોડાનાં બેઢબેટાં થઈ ગયાં. કાડીડાઓ બરછીનો ધા કરે તે પહેલાં તો આતાભાઈનો ભાલો એકની ઘોડીના તોરીગના પાટીઆ વીધીને પાઠ થઈ ગયો અને બીજનું બાવડું તલવાગને એક માટકે ઉડાવી નાખ્યું.

કાડીઓને હવે અચાવવાની બીછ બારી નહોતી સાથે બાધેલા બધ છોડી નાખીને અરવારે મૂંઝી દીધી જેય જ્યા 'ભાગો ! ભાગો !' બોલત

કન્યા ચરચર ધ્રુજે છે.

ગાંધી - હાં, આવી જાણી સાચી મને નહીં જાણી તું જાણે
 ન મોકળી, જાણી તમારો પાત્રી તું - તમને જાણી તું જાણી
 જાણીને પાત્રી નાખીને જાણીને જાણી જાણી જાણી
 પાત્રીની જાણી જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને

‘જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને
 જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને

‘જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને
 જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને

જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને
 જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને

ઉપર ચડે ત્યાં ગદગદાવી જાણી અંગેગજાણી સાથે કર્યો કે
 ‘ભાઈ, જાણી રહે’ આવીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને
 જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને
 જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને

કુંવર જોડ્યા ‘જાણી, અત્યાજ મને જોડ્યા મા, આ જોડ્યા જોડ્યાને
 અને મારે જોડ્યા પડે છે. જો જોડ્યા છે કે અમારો જોડ્યા ધણી નથી’

‘જાણી, તુથી જવાય નહિ જોડ્યા જોડ્યા.’

‘ના જાણી, મારે જોડ્યાને જ જવાય છે.’

‘જોડ્યા, જોડ્યા ન જવાય. જુસ્મનો ક્યાક મારી પાડે.’

‘જાણી, જોડ્યા જોડ્યા આપણે જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને
 જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને

‘ના મારા જાણી, આજી કટક જાણી, પણ તું નહિ. તું હજી
 જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને

આતાભાઈને જાણીને મરજાવતી હજી આવતી હોય એમ વધું.
 એના જોડ્યા જોડ્યા લાગ્યા. એના મોઢા ઉપર લાલ લાલ લોહી ધસી

આલ્યુ, તો ય બાપુ સમજ્યા નહિ ત્યારે એણે બાપનો હાથ ઝોટી, ઘોડીને ઝોડી મારી કહ્યું કે. ‘ખસી જ, ખસી જ, ભગતડા ! એમ રાજ ન થાય !’

બાપ જોતા રહ્યા, ડાયરો ‘હાં હાં’ કરતો રહ્યો. આતાભાઈની ઘોડીને જણે પાંખો આવી.

જોતજોતામા તો પથ કાપી નાખ્યો. દૂર દુશ્મનોને દીઠા જે અસ્વારો છે. એકની બેલાડચે બાઈ માણસ બેઠેલું છે બાઈની ચૂંદડી પવનમાં ઊડતી જાય છે વગડામાં અબજા ધા ઉપર ધા નાખી રહી છે. બીજો અસ્વાર એની પાછળ ઘોડી દોડાવતો પોતાની ઝગઝગતી બરછી બતાવીને બાઈને ડરાવતો જાય છે, ‘ઢેલુ કાઈ ધણી નહિ !’ એથી ધા સભળાય છે. વગડામાં કામ કરતા લોકો ઊભાં થઈ રહે છે અને વીલે મોઝે વાતો કરે છે કે ‘બાઈ ભાગેકુ લાગે છે.’

સોળ વરસનો એકલવાયો આતોભાઈ આ ત્રાસ જોતો, ઘોડીને દબાવતો, વટોળયા જેવો વેગ કરતો, લાલ ચટક મોઢે લગોલગ આવી પહોંચ્યો. ખજખજાયા વોકળાને વજોટી બરાબર સામા કાઠા ઉપર ચડ્યો, હાક પાડી કે : ‘હા કાઠીડાઓ ! હવે માટી થાન્ને ! અબજાને ઉપાડી જનાર શરવીરો ! સૂરજના પોતગઓ ! હવે માટી થાન્ને હું આતોભાઈ !’

ત્યા તો ઘોડાના ભેટભેટાં થઈ ગયાં. કાઠીડાઓ બરછીનો ધા કરે તે પહેલાં તો આતોભાઈનો ભાલો એકની ઘોડીનાં તોરીગના પાટીઆ વીધીને પાર થઈ ગયો અને બીજાનું આવકુ તલવારને એક ઝાટકે ઉડાવી નાખ્યું.

કાઠીઓને શુવ બચાવવાની બીજી બારી નહોતી રહી. પે છાતી સાથે બાધેલા બધ છોડી નાખીને અસ્વારે ઢેઢ કન્યાને મૂકી દીધી જેય જણા ‘ભાગો ! ભાગો !’ બોલતા નીકળી ગયા.

કન્યા થરથર ધ્રુજે છે.

‘ભીંડા માં દોડે આત્મભાઈ તારી મટે રે માં જી આપી
જન મારી મેં સાડો !’ એમ મોડીને આત્મભાઈ ને આપી કમ આપી
પોતાના પગનો પગલા દગર કરીને કહે કે ‘માના ઉપર પગ મંડીને
આપી જન મારી તારે’

કન્યા બાળી મર્દ રૂઝી ‘આપા, ને દે. જુ’, તમને આત્મજીવન-’

‘આત્મજીવન કાલી નળી ને તો અમારી જોન દીકરી ને
આપી જન ગટ પોતી માથે નીચ આપાને જે મ આપી કમ રહેયુ
દમગાં કાલીનન કટક આપી દોરે’

આત્મભાઈએ કન્યાને જોવાનું નીચી ‘તા, દને માન હિતને
બરાબર આવી ગયજો. નીકર પડીશ નીચે, ને મને ન પાડીશ આપ્ય,
બરાબર આપ્ય !’ એવી બાળ્ય વાળી જોડતો આત્મભાઈ ઉઘાડી
સમથેરે વગડો ગમવતો પાડો વળ્યો ઘોડના સફેદ ફૂંદીઆ પૂછનો
ઝડો, કન્યાની જોડગી અને જુવાન આત્મભાઈની પાડીનું
છોગું હવામાં ફૂકતાં ગયાં.

માર્ગે એને પોતાના પિતાનું મોકલેલ કટક મળ્યું. કટકને
મોખરે ઢેઢકન્યાને બેઠાડય લઈને ઉઘાડી સમથેરે જ્યારે આત્મભાઈ
શિહોરની બાજરે નીકળ્યો, ત્યારે હમરો આજોના તોરણ થઈ રહ્યા
હતા. આત્મભાઈના આ પહેલા પરાક્રમ ઉપર એ હમરો નેત્રોની
અંજળીઓ છટાતી હતી. બાઈઓ આ વીરના વારણા લેતી હતી.
ઢેઢકન્યા તો એ નાટ્યરસ કરતી ઘોડી ઉપર બાપુને જોરથી આલીને
જ બેઠી રહી.

ડેલીએ જીતરીને એણે કન્યાના રોતા માવતરને દીકરી સુખત
કરી બાપુ અખેરાજીને બાજોરાગ્ન પગે લાગ્યો. ગદગદ કંઠે ઢેઢ-
કન્યાએ કહ્યું કે ‘બાપુ ! હું નીચ વરણીની નાર કરી. હું તુને તો
શુ આપું ! આંતરડોની આશિષ આપુ છું કે તુ જ્યાં ચઢીશ ત્યાં
તારી આવી જ ફતેહ થાશે’

૧૦. આઈ જસલ

‘આ તેજણુ તરસે તરસે તલવલાસ, યાળામા બે કળદા પાણી નાખાંસ ખીન ?’ (આ તેજણુ ઘોડી તરસે ટળવળે છે યાળામા બે કળશિયા પાણી નાખીશ, બહેન ?)

‘ભલે નાંખાંસ ભાઈ !’

તેજણુની તરસ છીપી ત્યા લગી પનિયારીએ સીચી સીચી યાળામા પાણી દલગ્યું. તરસ છીપતા ઘોડીએ મોઝિયુ કરી જોરથી હણુદણુટી નાખી કેમ જાણે એના ધણીને સાન કરી હોય કે ‘હવે હું તૈયાર છું !’

તેજણુનો અસ્વાર તે કૂછડીનો મેર લાધવો હતો. લાધવો *આગડીમા પોતાના સગાને મળવા ગયેલો તે આજે કૂછડી ભણી પાછો વળ્યો હતો. રસ્તો કાટવાણા પામે ઘઈને પસાર થતો હતો તેથી અન્યારે તે કાટવાણાના પાદર મુઘી આવ્યો હતો. અને તરસી થયેલી ઘોડીએ જોર કરી અસ્વારને ડેગવાવ તરફ લાવતા તે વાવની નજીક આવ્યો હતો તે સમયે પાણી ભરવા આવેલી પનિયારી તે આગણિયાણી જસલ હતી, અને તેને અસ્વાર સાથે ઉપર પ્રમાણે વાતચીત થઈ હતી.

* જમનગરની હદમા આવેલો બહા પ્રાતનો વિલાસ ‘આગડી’ નામથી ઓળખાય છે.

‘બી ! મા હો, હું આતાબાઈ તારી મેરે માન આવી
બન મારી ખેલાઈ.’ એમ બોલીને આતાબાઈ ‘બ આઈનિ’ આ
ખેલાના પગનો ખેલા ટપક કરીને ‘બે’ આના ઉપર પગ મારીને
આવી બન મારી તારી’

કન્યા બળી મર્મ બની ‘આમા, હું દેઃ ખ’, તમને આભાડેટ-’

‘આભાડેટ કેતાની વળી’ તુ તો ગમારી બોન દીકરી આ
આવી બન ઝંટ નોડી માથે નીકર આમજે બે મ આંખી કમ રહેયુ
હમણાં કારીડાનું કટક આંખી દેજે’

આતાબાઈએ કન્યાને બેલાડન લીધી ‘હા, હવે માન ડિયને
બરાબર આવી ગયજો. નીકર પડીશ નીંચ, ને મને મ પાડીશ આપ્ય,
બરાબર આપ્ય !’ એવી બચ્ચડ વાળી બેલાડને આતાબાઈ ઉવાડી
સમજેરે વમડો ગમવતો પાડો વળ્યો. બેલાડના સફેદ ફૂંધીયા પૂછતો
ઝડો, કન્યાની જોડણી અને જુવાન આતાબાઈની પાવડીતુ
છોશ હવામા ફરકતા ગયાં

માર્ગે એને પોતાના પિતાનું મોકલેલ કટક મળ્યુ. કટકને
મોખરે દેઢકન્યાને બેલાડન લઈને ઉવાડી સમજેરે ન્યારે આતાબાઈ
શિહોરની બજારે નીકળ્યો, ત્યારે હમરો આંખોનાં તોરણ ચર્ચ રહ્યા
હતા. આતાબાઈના આ પહેલા પરાક્રમ ઉપર એ હમરો નેત્રોની
અંજળીઓ છટાતી હતી. બાઈઓ આ વીરના વારણ લેતી હતી.
દેઢકન્યા તો એ નાટ્યરત્ન કરતી ઘોડી ઉપર બાપુને નેરથી આવીને
જ બેડી રહી.

ડેલીએ બિતરીને એણે કન્યાના રોતા માવતરને દીકરી સુપ્રત
કરી. બાપુ અખેરાજીને બાબોરાજી પગે લાગ્યો. ગદગદ કંઠે દેઢ-
કન્યાએ કહ્યું કે ‘બાપુ ! હું નીચ વરણની નાર ઠરી. હું તુને તો
શુ આપું ! આંતરડોની આશિષ આપુ છું કે તુ ન્યા ચઢીશ ત્યા
તારી આવી જ ફતેહ થાશે’

૧૦. આઈ જસલ

‘આ તેજશુ તરસે તરસે તલવલાસ, થાળામા બે કળદા પાણી નાખાસ ખીન ?’ (આ તેજશુ ઘોડી તરસે ટળવળે છે થાળામા બે કળશિયા પાણી નાખીશ, બહેન ?)

‘ભલે નાંખાસ બાઈ !’

તેજશુની તરસ છીપી ત્યા લગી પનિગારીએ સીચી સીચી થાળામાં પાણી ટલચુ. તરસ છીપતાં ઘોડીએ મોઝિયુ કરી જોરથી હલુહલુટી નાખી કેમ જાણે એના ધણીને સાન કરી હોય કે ‘હવે હું તૈયાર છું !’

તેજશુનો અસ્વાર તે ફૂછડીનો મેર લાધવો હતો લાધવો *ખારાડીમાં પોતાના સગાને મળવા ગયેલો તે આજે ફૂછડી ભણી પાછો વળ્યો હતો રસ્તો કાટવાણા પાસે ઘઈને પસાર થતો હતો તેથી અત્યારે તે કાટવાણાના પાદર મુઘી આવ્યો હતો અને તરસી થયેલી ઘોડીએ જોર કરી અસ્વારને ડેગવાવ તરફ લાવતા તે વાવની નજીક આવ્યો હતો તે સમયે પાણી ભગવા આવેલી પનિયારી તે ચારણિયાણી જસલ હતી, અને તેને અસ્વાર સાથે ઉપર પ્રમાણે વાતચીત થઈ હતી.

* જામનગરની હદમાં આવેલો ખડો પ્રાંતનો વિભાગ ‘ખારાડી’ નામથી ઓળખાય છે.

ગોળમેળેગોળી માના બેડાને મી. ચાગળનો મિનનજ દાગળી મળો તેના બળતા અતઃકચ્છમા ઘીના ધડા હડાયા.

ધાનો બેડા એક તો બાદરગામથી શાકનોપાકનો આવેલો, વગડાનો વા તો તેના માથામા ભાગેલો હતો જ, તેમા અધૂરમાં પૂરુ આ દારુણ વાત સાગળી, એટલે બાકી શુ રહે ? ધૂંવાધૂવા થયેલો ચારણ હાથમા ગાગળો લઈ કાઢી આંખે જનસજના મકાન તરફ ચલ્યો.

બે દહાડાથી ન જોયેલા, ઉઘ જેવા વહાડા પોતાના ધરવાળાને સત્કાર કરવાને જનસજ સાગી ચાલી, અને હમતે મુખે ઝોસરીની ધાર પાસે આવી ઊભી રહી પણ ત્યાં તો કાંઈ જ પૂછયાગાળ્યા વિના વિકરાળ મુખમુદ્રાવાળા બેડાએ તેના અંગ ઉપર ચાખખાતો પ્રહાર કર્યો શરીરે સાપ વીટાતો હોય તેમ ‘ફડાક’ અવાજ કરતો ચાખખો બે બે ત્રણ આંટા જનસલા કુમળા શરીર ઉપર વીંટળાયો, અને તે જ પ્રમાણે બીજા અને ત્રીજા ફટકાનું પણ થયું. જનસજની કનકવરણી કાયામાથી લોહીની શેડા વહ્ણી.

આ દશ્ય જોવા યોગમ મેદની માતી નહોતી, અને તેમાં પણ આજે પુનસરીના હજળનો પાર નહોતો એના મુખમાથી ‘રાક વાલામૂઈ મેરને ધરમા ધાલીને અમારુ નાક વઢાવ્યુ !’ એવા મેણાનો વરસાદ વરસી રહ્યો હતો.

પહેલા તો પવિત્ર જનસજ, પતિના અચાનક કોપનું કારણ સમજી શકી નહિ. પણ ચોકચના વચનોએ તેને બધી વાત દીવા જેવી સમજાવી. એ આવેગમા તે બોલી ‘હે જગદેવા, હે માવડી, બે હુ પરિતર હોઈ તો તારા સાચના બે છાટા મારા પર નાખીને મારુ સતીપણુ સાચવજે. આઈ, વધારે કાઈ કહું ?’

આવો ઉચ્ચાર કરી એણે લોચનો બધું કર્યું, થોડી વાર

જી તો તેનું અંત ગિર જાયું: પણ પીને પીને તેની મુખ-
કાનિમાં તમા અમ્મ જાંઝે દેવનો તમા કિન્નરતિનો અમાર
મોત. ફોટી મોટીમાં મોત તો તેના જાને કાનમાંથી ફોટી પ-સાદ
જસસા પાગો.

આ અડધુન પ્રસાદ જોઈને જ તમારો તોડ કિન્નરી માનવ-
કેન્નરી કાંઈમાંથી પડી અંતે અને 'આઈ' પાનવા કોલ. અમે
તમારો જોડું કીને અમારી જુવ મળે જેટલું કોલું સાળ, પણ
મનિવર કામનિવર ન માગ. તમારો તમારો ન મોલે. માવડી,
તારે જે લોઈએ, તે માની જે લગ્ન મા! પણ તમારી ઉપર
અંતિનો છોડા નાખાઈ. દેલિયાદિ વચ્ચે પાલી પને પડી વચ્ચેને
વિનવતા યાત્રી.

અમ્મ જોતી. 'તમાનામાંથી દેઈ અસરકાં અટ ફોટીને
જોઈ, તે માગ આઈ લાધવાને કોલ કે.'

સન સહિયું મરીઝ, આવધડી હિમાંય નહિ.
મારી માવતા પીઝ, (તુ) જોવા આવેલાંધવા!

[તે પાખવા, મારા મરીઝા સન ચડ્યું છે, એટલે હવે
અંતરમાં અંતરથી પણ હિમાંય એમ નથી આ લાનના તારી વાટ
જુએ છે, તો મેં માતા જગ્યા પીન, તુ પડેતો આવ']

શુભગી સમજ માંધ, એકલ જોડાણી નહિ,
ફોટીઆ ફુગ—જાણ, દેલિયા વચ્ચે લાધવા!

[જાઈને આ તો સમુદના જગ્યામાંથી લાગાના મળી છે.
એટલે કે મારા સમા ધણીના અંતરમાં જ સંકો ગેળી છે. મુજ
એકથીથી એ લાવ જોવાવાની નથી હું ફુગાણુ ફોટીઆ, તુ
પડેલો આવજે.]

અગર ને અખીલ, બત્થું જે જૂઝવિયું;
 ફૂછડીઆ કુળવીર, લેતો આવે લાધવા!
 સસ્વાલીલું સગા, ભોજનમાં લઈ ભેળવીએ;
 (તે) સોરલી સગા, લેતો આવે લાધવા!

[તુ આવ ત્યારે ખાલી ન આવતો. હું સતી થાઉં છું તો તેને લાયકનો સામાન પણ જોઈશે. જુદી જુદી બતતનાં હોવા છતાં પણ સાથે જ વપરાતાં અગર અને અખીલ જોઈશે. ભોજનમાં ભેળવાતું સ્વાદ અને સોડમવાળું ઘી પણ જોઈશે. તે તમામ લેતો આવજો.]

આજા સાબળતા જ ગામોટ ઘોડીએ ચડીને ફૂછડી તરફ ધાયો, લાધા મેળે મળ્યો, અને તેને મહેનતો સદેશો કહ્યો.

પોતાને માટે બહેનને માથે આવી પડેલી આકૃતથી લાધવાના કામગ કાળજીમા ભારે આવાત થયો, પણ શું કરે? બહેને મગાવેલી સામગ્રી—મળી આવ્યા તેટલા અગરચદનના કાષ્ઠો, અખીલચુવાસના પગ, કંકુ, નાગાછડી ચૂંદડી, મોડિયો, શ્રીકળો અને ઘીના બરેલા જે હળવા નાખીને તેણે જે સાદણીઓ કાટવાળા ભણ્ણી વિદાય કરી અને પોતે પણ સાચો કમળો લઈ પોતાની ધન્યાળી રૂપી સાથે ચડીને જોનનાં છેલ્લા દરિયા માટે ચાલ્યો.

લાધવો કાટનાણે પડેાચ્યો, પણ આજે તે ગામનો ગગ બદલાઈ ગયો હતો જે દ્વારા પહેલાં જોયેલું નીચ વ કાટવાળું આજે નહોતું આજે તેમા અનેક ગગગાઈઓનો ચલચલાટ થતો હતો, અને અનેક ત્રાગાનું ટોચ ધ્રુવી ધ્રુવી ન્ખિતોને ડાંગાની ગળા હતા. મધ્યજને મીટા ગળે સ્ત્રીઆ મગળ જીતો ગાતી હતી સીને મોખરે ગાયા અને છૂટા ત્રાગા કેગરાળી, વિગાળ લગાટમાં કેસગી પિયેળવાળી અને ભવ્ય મુખમુદરાવાળો તતમત લાયમા શીફળ વાઈ મદ પગલે ચાલતી હતી આજે એની કેકરી કુસાની તો શું પાગ તેની તેજસ્વી રાત્રિ ગામે નંદવાની પગ માનડીઓની તાકાત નથી

આઈ જનસલ

જાણે આગસુરી જગજગ સાક્ષાત પ્રગટ થઈ હોય તેવી મુખમુદ્રા અગ્રહણી રહી હતી.

ગાયત્રે પાદર સતી માટે એ ખડકાણી છે. ત્યા જવા તે નીકળી આગળ તખ્તના અચ્ચકચાટ ને મજિરાના ક્યુક્યુટ સાથે ક્રામંડળના ભગ્નની ધૂમ મચી રહી છે. આઘળા, પાંગળાં, મજિયા, અને એવ. અનેક દુખિયા સતીને રૂતામાં આવી પગે લાગે છે, આશીર્વાદ મેળવી શાંતિ પ્રાપ્ત કરે છે, અને સતી પોતાને માટે ગામ બહાર ખડકાવેલી ચિતાએ પહોંચવા આગળ ચાલે છે.

જનસલ ચિતા પાસે પહોંચી નહોતી ત્યાં તે લાધવો પોતાની પત્ની સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યો એની આખમાં આજે આવજી-ભાદરવો રેલી રવાના હતા.

સતીને પગે લાગતા તે જોલ્યો ‘આઈ, માફ કરજો. માગ જોઝાર પગલાંએ તારી આ દગા કરી દે.’

એને આશીર્વાદ અને સાત્વન આપતી જનસલ જોલી ‘ભાઈ, એવું જોખું ના જોલ તો ! પાવન પગલાંએ તો જગનમાં હું પાવન થઈને—અરે ! આઈ થઈને પૂજાણી વળી માગ બન્ને લોક સુધર્યાં. હવે હું માથું ત્યારે છેલ્લો કરિયાવર કરજો.’

એક ચારણ જોલ્યો ‘આઈ જનસલ, શેર માટીની ખોટે મારા ભાઈ જોડાએ તમને આણેલા, પણ તમે તો સિધાવો છો, હવે જાઈની શી ગતિ ?’

આ વાણી સાંભળી જનસલ થલી અને જોલી ‘પુનસરી કર્યા ? એને મારી પાસે લાવો.’

શરમની મારી પુનસરી તે અભારે બાયડીઓના ટોળા પાછળ ક્યાંયે સંતાઈ ગઈ હતી પોતાનું કાળું મોં એ સતીને શી રીતે બતાવી શકે ? છતાં વક્રગયેલા વાઘની પેઠે છલગ મારતો ભેડો સ્ત્રીઓના ટોળામાં ગયો ને લાનો મારતો તથા જોડાઓ ઝાલી બેસતો

અગર ને અખીસ, જત્યં જે જૂઝવિયું,
ફૂંડીઆ મુળવીર, તેના આવે લાધવા!
સસ્વાદીલું રાગા, ભોજનમાં લઈ ભોજવીએ;
(તે) ચારલા રાગા, તેના આવે લાધવા!

[તુ આવ ત્યારે ખાલી ન આવતો. હું સતી ગાઉં છું તો તેને લાયકનો સમાન પણ નોઈજે જુદી જુદી જાતનાં હોવા છતાં પણ સાથે જ વપરાતા અગર અને અખીસ નોઈજે. ભોજનમાં ભોજવાતુ સ્વાદ અને મોડમવાળું ધી પણ નોઈજે. તે તમામ લેતો આવજે.]

આજા સાંભળતા જ ગામોટ ઘોડીએ ગડીને ફૂંડી તરફ ધાયો, લાધા મેરને મળ્યો, અને તેને મહેનનો સદેશો કહ્યો.

પોતાને માટે બહેનને માથે આવી પડેલી આકતથી લાધવાના કામગ કાળજીમાં ભારે આગત થયો, પણ શું કહે ? બહેને મંગાવેલી સામગ્રી—મળી આવ્યા તેટલા અગરચદનના કાળો, અખીસગુલાકના પડા, કંકુ, નાગાછડી ચૂંદડી, મોડિયો, શ્રીકળો અને ઘીના ભરેલા જે ડબ્બા નાખીને તેણે જે સાદણીઓ કાટવાણા ભણી વિદાય કરી. અને પોતે પણ સાચો કમળો લઈ પોતાની ઘરવાણી રૂપી સાથે ચડીને જોનના હેલ્લા દર્શન માટે ચાલ્યો.

લાધવો કાટવાણે પહોંચ્યો, પણ આજે તે ગામનો રંગ બદલાઈ ગયો હતો જે દહાડા પહેલાં નોંચેલું નીરવ કાટવાણું આજે નહોતું આજે તેમાં અનેક શરણાઈઓનો ચલચલાર થતો હતો, અને અનેક ત્રણાળુ ટોલ ધ્રજૂરી ધ્રજૂરી દિગંતોને ડાકાવી રહ્યા હતા. મધ્યસ્થે ચીડા ગળે સ્ત્રીઓ મગળ ગીતો ગાતી હતી. સીને મોખરે લાખા અને છૂટા કાળા કેશવાળી, વિગાળ લલાટમાં કેસરની પિયેળવાળી અને ભવ્ય મુખમુદ્રાવાળી જનસત્ર લાયમાં શ્રીફળ લઈ મદ પગલે ચાલતી હતી આજે એની ઠેકડી કપાતી તો શું પણ તેની તેજભરી કાંતિ સારો જોવાની પણ માનવીઓની તાકાત નથી.

૧૧. કામળીનો કોલ

‘આ ગામનું નામ શું લાઈ?’

‘નાગડયાળું, ક્યા રે’વા?’

‘રે’વું તો મારવાડમા હી ગળાજની જત્રાએ તીકળેલ છુ, બાપા!’

‘ચારણ છો?’

‘હા આંહી રાતવાસો રે’વું છે, કોઈ રજપૂતનું ઓરકું છે આંહી?’

‘હા, હા દરબાર સાગાછ ગોડની ધાગી ડેલી છે ને ગઢવા । હાંકી જાઓ, કવિઓની સરમરા કરવામાં અમારા સાગાછ રતો કચ્છમા ભેટો નથી, ગઢવા । હાકો પાધરા.’

એટલું કહીને રાતના અધારામાં એ ગામનો આદમી સરી મ. ખૂલે ઊભો રહીને તાલ લેવા લાગ્યો. ‘આજ બેટાને બરા-ર ભેખડાવી મારું. બેટો સાંગડો ગામ આખાના વાછડા ચારે, ને હું કોટવાળ તો ચે મારા ત્રણ વાછડાની ચરાર્ધની કોરી માગી હતી દીકરે । આજ આ ગઢવો બે એને ભેટી નય, તો એની ખરેખરી ફજેતી ચવાની ગઢવો મારવાડતો છે. એટલે મોઢું પણ નજર ફાડશે ને સાગાછ દરબાર શું ચૂલા માયલી ચપટી ધૂળ આપશે? ગઢવો નખ્ખેદ પાનીઆનો લાગે છે, એટલે સાંગડાની ફજેતી આખા કચ્છમા ફેલાવશે આજ મારું વેર વળશે હું નાગડયાળાનો કોટવાળ ।’ એમ બબડતો, મૂકો આમળતો એ આદમી અધારેથી નજર કરતો ઊભો રહ્યો.

અમારામાં ગાંધી, ડાહ્યા ગાંધીને આગેદંત્ર જુઓ પાડવા લાગ્યા છે. 'અરે બાઈ! આંધી દરબાર સાંગાણ ગોડની ડેલી કર્યા છે? કોઈ દરબાર સાંગાણનું જોગડ દેખાડ્યો? અમે પચ્છેશી છીએ.'

એક નાનકડા ઝૂપડાનું બાગનું બિયડું. અદ્યત્થી ભગવાડ જેવો મેલોમેલો ગધાતો જુવાન બાદા આગ્યો. હાથના ધીંગા કાંડામાં કક્ત રૂપાના બે કડલાં પહેરેલા. ગજ ગજ પહોળી જાતી હતી મૂંઝે હજી કૂટની આવતી હતી.

'કોનું ઘર પૂછો છો?'

'આપ! દરબાર સાંગાણ ગોડની ડેલી કર્યા આવી?'

'આહી કોઈ સાંગાણ દરબારની ડેલી તો નથી. પણ હું સાંગડો ગોડ નામનો રજપૂત છું, ને આ મારો કૂખો છે મારી જુદી મા છે. તમારે શું કામ છે?'

'બાઈ! મારે દરબાર હોય તો મેં શું ને તું કૂખાવાળો રજપૂત હો તો મેં શું? મારે તો રજપૂતને ખોરડે એક ગતનો ઉતારો કરવો છે હું ચારણ છું હોગમાજ જાઉં છું.'

'આવો ત્યારે' કહીને સાગડે ગઢવીને ઝૂપડામાં લીધા. એની જુદી મા પાડોશીઓને ઘેર દોડી ગઈ. તેલ ઘી, લોટ, ચોખા બિયોના આણીને વાળુ રાંધવા માડી દરમ્યાન સાગાને ઓળખાણ પડી કે એ તો બાદરજ ગામના કવિ ઇસરદાનજી પોતેજ છે.

'આપ પાંડ્યે જ ઇસરદાનજી! જેને કચ્છ, કાઠિયાવાડ ને મરુધર દેશનાં માનવી 'ઇસર પરમેસરા' નામે ઓળખે છે?'

હસીને ઇસરદાનજી જોલ્યા 'હું તો હરિના ચરણની રજ છું બાઈ! જગત આહે તેમ બાળે.'

'દલિગજ! તમારી તો કે કે દેવી વાતુ ચર્મ ગદી છે. એ બધા સાચી છે?'

‘કઈ વાતું, બાપ ?’

‘લોકો બાપે છે કે તમે તો જુવાનીમાં જોગમાયા જેવા કવિપત્નીને દાકરિયો વીછી કરડાવ્યો ને મોત કગચુ ?’

‘જુવાનીના તોર હતા બાપ સાંગા ! હસવામાથી હાણ્ય થઈ ગઈ. ચારણ્યે મને વીંછી કરડ્યાની બળતરા થાતી દેખી મેણુ દીધું. મેં એને પારકાની વેદનાનો આતમ-અનુભવ કગવવા સારુ વનનો વીછી લાવી કરડાવ્યો. ચારણીનો જીવ નીકળી ગયો.’

‘હે દેવ ! આઈ પાછા નગરમા અવનરીને આપને મળી ગયાં એ વાત સાચી ?’

ભાઈ ! ઈશ્વર જાણે, ચારણી એની એજ હશે કે નહિ મને તો એ જ મોઢું દેખાણું. મને સોણલે આવી’તી ચારણી’

‘દેવ ! પીતામ્બર ગુરુની તમે ખડગ લઈને હત્યા કરવા દોડેલા ને પછી પગમા પડી ગયા, એ શી વાત હતી ?’

‘બાપ ! હું પ્રથમ પહેલો નગરમા રાવળજમની કચેરીમા આવ્યો. રાજસ્તુતિના છંદ ઉપર છંદ ગાવા લાગ્યો. રાજભક્તિની એ કાવ્યમાં મારી બધી વિદ્યા દલવી દીવી હતી, કચેરીમાં ગવળ જમની છાતી ફાટતી હતી પણ હર વખત દરમાર પોતાના કાવ્યગુણી પીતામ્બર ગુરુની સામે જુએ, અને ગુરુજી દરેક વખતે મારા કાવ્યને અવગણતા માથુ હલાવે. એ દેખી દરમારની મોજ પાછી વળી જાય. મારાં લાખોનાં દાનના કોડ લાગી પડે. મને કાળ ચડ્યો. હું એક દી રાતે માગ આ વેરીને દાર કરવા તરવાર લઈ એને ઘરે ગયો.

‘આગણામા તુળશીનું વન મંજરીઓ મહેક મહેક થાય : લીલું’છમ શીતળ ફળિયુ : ચંદ્રના તેજમા આલકપાળા ગુરુ ઉઘાડે અગે જનોઈયી શોભતા, ચોટલો છોડીને ખેડેલા ખંભા ઉપર લટો ઢળી રહી છે ગોરાણી પડખે ખેડા છે. ગુરુના ઉવાડા અગ

ઉપર મમળે જી કવા મારે હાથ તળી રહેલ, પણ આ બેનડી દેખીને મારુ અરધુ લેયુ ભાગી ગયુ.

‘પછી ગુરુએ ગોરાણીને વાત કહી કયુ કે ‘ગોરાણી ! દરબારમાં એક મરુધગ્નો આરણ આવેલ છે શું એની વિધાના વખાણ કરુ ! એના કવિજન્મે સાલણી મારા ઉરનાં કપાટ તૂટી પડે છે પણ હાય રે હાય ! ગોરાણી ! એવો શિદ્ધિવત જુવાન કવિતાને મૃત્યુ-લોકના માનની ઉપર ટોળે છે, લક્ષ્મીની લાવચે રાગના ગુણગાનમાં વાપરે છે, એ દેખીને મારો આત્મા વચાય છે અહોહો ! એ વાણી બે જગત્પતિના ગુણગાનમાં વળે તો ! તો એ કવિના ચોરાશીના ફેરા તો પતી જાય ને જગતમાં ચે પ્રભુભક્તિની પરમ કવિતા રચાઈ જાય, ગોરાણી ! એના હરેક કાવ્યથી સજ્જા થભે છે. ગગન રાવળ જામની છાતી ફાટે છે, રાગ મારી સામે જોવે છે, હુ અસતોષથી ડોકું ધ્રુણાવુ છુ, મારા મોળા મતને લીધે રાગની મોજ મારી જાય છે ને જુવાન આરણ મારા ઉપર બળીઝળી જાય છે. હુ એને દુશ્મન દેખાતો હોઈશ. પણ ગોરાણી ! મારા મનની કાણુ જાણુ ! હુ તો આથી રસતાને અધમ રાજસ્તુતિમાંથી કાઢીને ઈશ્વરભક્તિમાં વાળવા મથુ છુ.’

‘બાપ સાગા ! પીતામ્બર ગુરુ આવુ’ કથન સાલણતાં જ મારાં ગાત્રો ગળી ગયાં હું ન રહી શક્યો તુલશીની મંજરીઆળી ઘટામાંથી બહાર નીકળીને મે દોટ દઈ તલવાર પીતાંબર ગુરુને ચરણે ધરી. એના ખોળામાં માથુ ઢાબ્યું, અને તે દિવસથી રાજસ્તુતિને મેલીને હરિભક્તિ આદરી, માગ હરિરસ ગ્રંથના પ્રથમ દોહામાં જ મે ગાયુ કે

લાગાં હું પહેલો લખી, પીતાંબર ગર પાય;

ભેદ મહારસ ભાગવત, પાપા જેણુ પસાય.

સાગો ગોડ આ બધી બીના સ્તબ્ધ બનીને સાંભળી ગયો ત્યાં માએ વાણુ પિરસ્યું. સાંભળે પોતાને ખભે નાખવાની એક મેલી

જેનની કામળી પાથરીને ઈસન્દાનછતે તે ઉપર બેસાડ્યા. કવિએ એ મરીમની આછીપાતળી રાગરાગ દોષ ગજથાળી કઠતાં એ વધુ મીઠાસાથી આગળી.

જતીને ઈસરનનજીએ ક્યુ 'ભાઈ, માટે નીમ છે કે એક વર-
ગમાં એક જ વાર દન લેવું. આજ તારી પામે લાય લાગે કરુ છુ.'

'માગો દેજ ! મરી પામે લગે તે બધુ આપીશ '

'કુટન આ તારી જેનની કામળી દે એ પવિત્ર કામળી ઉપર
જેસીને હુ ઈશ્વરની પૂજન કરીશ.'

'ભલે બાપુ ! પણ મને એક વચન આપો.'

'વચન છે.'

'હુ વિનવુ છું કે હીગજાજી પાણ વજો ત્યારે આહી થઈને
પધાગે. હુ આપને માટે એક નવી કામળી કરી રાખીશ. આ તો
જૂની થઈ ગઈ છે.'

દસિ બારોટ વચન આપીને હીગજાજ આહી નીકળ્યા આહી
સાંગાએ કામળીની જેન કાતવા માંડી. વગડમાં દોષ નહીને કઠિ
વાછડા ચરતાં ફરે, વાછડાને ગળે બાંધેલી ટાકરી રણક્યા કરે અને
હગિના ભજનો ગાતો ગાતો સાગો એની તકલી ફેરની ફેરવીને
જેનનો ઝીણો તાંતળો કાંત્યા કરે છે. આડે પહોર એના ઘટમાં
એકનુ એક જ ગટણુ છે કે 'મારી આ કામળી ઉપર જેમીને બારોટજી
પ્રભુની પૂજન કરશે બેજો હુ એ તરી જઈશ.'

ચાર મહિને કામળી તૈયાર કરીને સાંગો બારોટજીની વાટ
જોવા લાગ્યો, અને વાછડા ચોમાસાની વાટ જોવા લાગ્યા.

વાછડાને ચોમાસું તો આવી મળ્યુ. પણ સાંગાને હજી બારોટજી
ન મળ્યા. એક દિવસ આકાશમાં મેઘાડંબર મડાયો. વાવાઝોડું
મચ્યુ. મૃગશીર મે વસવા લાગ્યો અને ગામની નદી ખે મ કઠિ

પ્રણકારી પાણીના ફોગળા ફાટ્યા ગયો. સાંગો તાજકા વર્ષ ને માંડ
સાંધી સામે કડિ ચંબી ગ્યો પળી એને 'સાગ' ને મારી મા ઝગ
ગ્યા તાજકા આંધી ને આંધી ચીજ જગે, ને દને 'પા' તાજ નથી
ગ્યું એમ નિગારી સાંગો તાજકાને દારી પાણીમા ભેતરો, બીજા
બધા વાજકા તો બેતરી ગયા, પણ સાંગાએ જેનું 'પૂજક' આપું હતુ
તે વાજકો મધવજેનમા તજકો. સાંગો તાજાગો. કાંક જેનેવા લોક
ગોઠાર કરી જોડ્યા ક. 'એ ગયો, એ તાજાગો' પણ એને બચાવવા
કાંઈ ન પડ્યું. પાણીમાં ગળકાં ખાતો ખાતો સાંગો પ્રગ્ની વચ્ચેથી
શુ બોલે છે ? એને બીજું કાંઈ ન સાધ્યું :

જળ દૂધને જાય, સાદ જ સાંગરીએ દિયા
કહેજો મોરી માય, કવિને દીજો કામળી

[પાણીમા ડૂબતો ડૂબતો સાંગો સાદ કરે છે કે એ બાઈઓ ! મારી
'માને કહેજો કે કવિરાજ આવે ત્યારે પેલી કામળી દેવાનુ ન બૂલે !]

નદીઆં, વેળુ, નાગ : સાદ જ સાંગરીએ દિયા,
તોગો કાંઈ ત્યાગ, મન જાજો માઢવ તાજું.

[નદીમાં કારમી વેળ આવી છે, ચારે તરફ સર્પો ફેણ મારી
રહ્યા છે, છતાં તેની વચ્ચેથી સાંગો સાદ દે છે કે 'કવિને કામળી
દેવાનુ ન બૂલજો' એને બીજું કાંઈ નથી સાંભળતુ હે સાંગા !
કેવો તારો ત્યાગ ? માઢવ રાજ રોજ ચારણોને લાખપસાવ દંતો,
છતાં તારા દાનની તોલે એ ન આવે]

સાંગરીએ દીધા સખદ, વહેતે નદ્યાણી
દેજો ઇસરદાસને કામળ સહેલાણી !

[વહેતા પૂરમા તણાતા તણાતા સાંગો રખદ રહ્યા કે કવિ
ઇસરદાનજીને મારી યાદી રૂપે એ કામળી દેજો]

માને એટલો સદેશો મોકલાવીને સાંગો અલોપ થઈ ગયો.
ત્રીનાં મોજન એને દરિયામા ઉપાડી ગયા.

કામળાના

ચોડે દિવસે ઇસરદાનજી આવી પહોંચ્યા. દીકરા વિના ઝરતી ડોસીએ પોતાની પાંપણોનાં પાણી લૂછીને કવિને રોટલો જમાડવાની તૈયારી કરી. જમવા બોલાવ્યા. ઇસરદાને પૂછ્યું કે. 'સાગો કયા ?'

ડોસી કહે : 'સાગોં તો ગામતરે ગયો છે. તમે જમી લ્યો, બારોટજી !'

ચતુર ચારણ ડોસીનાં આંસુ દેખી ગયો. એણે સાંગા વિના ખાવું-પીવું હરામ કર્યું. ડોસીએ છેવટે કહ્યું કે : 'સાંગાને તો નદી-માતા તાણી ગઈ.'

ચારણ કહે : 'એમ બને જ નહિ. રજપૂતનો દીકરો દીધે વચને કદી ભય કે ?'

'અરે દેવ ! સાગો તો ગયો. આખું ગામ સાક્ષી છે, પણ જાતા જતાં તમને કામળા દેવાતું સહારતો ગયો છે-હો ! પાણીમાં ગળકા ખાતા ખાતાં પણ એણે તો તમને કામળ્ય દેવાની જ ઝંખના કરી'તી.'

'સાંગાના હાથથી જ કામળા ન લઉં તો હું ચારણ નહિ. ચાલો, બતાવો, ક્યાં ફૂંચ્યો સાગો ?'

ડોસી કવિને નદીને કાંઠે તેડી ગઈ, અને કહ્યું કે : 'સાગો આહી તણાયો.'

'સાગા ! બાપ સાગા ! કામળા દેવા હાલ્ય !' એવા સાદ કરી કરીને કવિ બોલાવવા લાગ્યા. દતકયા કહે છે કે નદીના નીરમાંથી જાણે કોઈ પડ્યા હેતું હવે. કવિને ગાંડો માનીને ડોસી હસતી ભય છે. વળી પાછી રોઈ પડે છે. ત્યાં તો નદીમાં પૂર ચડ્યું. પાણીના લોઢ પજાડ ખાઈ ખાઈ કોઈ રાક્ષસોની જેમ ગળાંના કરવા લાગ્યા. ફરી કવિએ સાદ દીધો કે 'સાગા ! કામળા દેવા હાલજે, મારી કામળા ! હરિની પૂજાને મોડું થાય છે !'

‘ મારા કાન, મારા પગ ’ પાસે મારા પગને મારા
 જોડે તો ના જોડે મારા પગને મારા કાનને મારા જોડે તો
 જોડે તો ના જોડે મારા પગને મારા કાનને મારા જોડે તો
 જોડે તો ના જોડે મારા પગને મારા કાનને મારા જોડે તો
 જોડે તો ના જોડે મારા પગને મારા કાનને મારા જોડે તો
 જોડે તો ના જોડે મારા પગને મારા કાનને મારા જોડે તો

દીધાંડી દેવા દાંડ, મન પાછું રીડ દાંડ,
 નાગચાળાં દાંડ, આગા નાડ નાંડ

(નાગચાળાના હે દાંડા ! તમે કાઈ રીડ દાંડો મા કાંડ
 સાગાને એક કામચાળાને ખાનગું એટલો બધો વખાણીને તમાગ પાળ
 ગિમેમણિ ના માટે બનાવું છું ત્રાગણ ક એ તો ખરે મને દિવ
 દાતા હોયો દિલનો દાતા હોય તેવું જ હું કીર્તિના દાતા ઉપ
 ચડી શકે છે, આમાં દાનની વસ્તુની કિંમત નથી, પણ એક વા
 મુખથી કહેવું દાન મરતાં મરતા પણ દેવા માટે તરફથી એવી
 બલિદારી છે.]

૧૨. આંધળ તાણનારા !

• હાંકો. નવું માનું કાંઈ નવું જુદાનું ! વાંચે વાંચે વધી આવે ?

કેળ નીચી કરના એ મેં બોલેલીકા- જાહેર જુવાનો
 મેંસાના કાન ઉપર પાડીનાની કાંઈકી પોતાવતા ચાલે બાજુથી
 તમરી રહેલ છે કાંઈકા તા હતા ગામ નગરથી દીકર ગામને રહે
 માલ મોજી જાય છે, ગળતી સપાટ ધરતી ઉપર બેસોના પડછાયા
 જવાઈ ગયા છે કાંઈકાના જમ જમતા આવે છે, બેસો ગી ? માર્ગે
 ચાલતી નથી. પાત્રી વળા મધે છે ઘેરથી પાકડના કાદ પડતા
 દોલ કોઈ જાહેર ખૂંચો આવે છે એ બાજુને બોલાવતી કોણ કોઈ
 વાંચે ચંદ્રમાલ છે કે 'બાપ ભગ' ! મોજી જીવ આટાની ભગ !

મેં શરણીને આખા ખાકુમાંથી ચાર બેસાના કાન મડાવ
 છે, ચાહેના પૂજ ન્યાં ચાલે, ચાહેના કાંઈકાથી કાનવાળાં ગળ-
 કાટ નીકળે છે, ને ચાહે બેસો પોતાના ઉપર વરસતી પડેલાંની
 પ્રાજડમાંથી પણ મો હાંચા કરીને નગર ગામને માર્ગે ચીંગ માટે છે.

‘આ વાંચે ચસકા કોના પડે છે ?’ જાહેરના કાન માંડીને
 માલગી ગયા.

‘આ વાર નથી સીમાટે કાંઈકા બાઈ માણસ ધા દેતુ દોલતું
 બાંચે છે. એકવવાયુ લાગે છે.’

ચારણીએ એની ચારે બગરીને નામ લઈને બોલાવી કાન ફફડાવતી ને પૂછડાં ઉલાળતી ચારે ભેંસો નોખી તરી ગઈ. પણ ત્યાં તો રજપૂતોની આંખ ફાટી ગઈ. એ કાળી ભમર કાયા ગળામાં હાસડી આવી જાય એની *સાંકળ : કપાળમાં ઘોળી ટીલડી અધમણુ દૂધ ભરેલા આઉ, એવી ભેંસો કોને ગળેથી છૂટે ?

જડેજાએ એકબીજાની સામે મિચકાગ માર્યા. ફાટેલ જુવાનડા હતા તે બોલી બહુ 'એ બાઈ. ઈ ચાર ભેંસુ'નાં આંચળ કોણ તાણુશે ખબર છે ! જે અમારી પાસે પોતાના આંચળ તણાવતી હશે ઈ, ખીજના હાથ ભોઠા પડશે ભોઠા.' બોલનારાઓની મેલી નજરો બાઈની છાતી ઉપર રમવા લાગી

ચારણી ચલી ગઈ. એની જમરદસ્ત છાતીમાં જાણે ધમણુ ધમવા લાગી. કાળી વાદળીમાંથી વીજળી ઝખૂકે તેમ કાળી કાળી બે આંખોમાંથી જાળ બિડી. સુકોમળ હાથે કમરમાંથી છરો કાઢીને એણે પોતાના બે ય ચાનેલા કાપી નાખ્યા. જુવાન રજપૂતોની સામે ફેફસોને કહ્યું કે 'હ્યો, આ હ્યો બાપ, તાણ્યા કરજો, અને ધરાઈને દૂધ પીધા કરજો !'

છાતીએથી ધખ ધખ લોહીની બે ગોમુખી વહ્ણટી રજપૂતો કાંપતા કાંપતા નેઈ રહ્યા ચારણી ત્યાંથી ઘેર ભાગી ઘેર આવી ગાઢુ જોડાવી એના ભાઈ કેશવદાસ ગતનાની પાસે પહોંચી જઈને કહ્યું કે 'ભાઈ ! મારાં આંચળ તાણુવા આજ ટીકરના રજપૂતો આવ્યાંતા, તુ ચોટીલે જાજે ને આપા મૂળુ ખાચરને બોનના ઝાઝા જુવાર કેજે.'

એટલું કહીને એણે ચાનેલા ઉપર બાધેલુ લૂગડું છોડી નાખ્યું. એના ગ્રાણુ ત્યાં ને ત્યાં નીકળી ગયા

* સાંકળ=ગરદન. જે ભેસની ગરદન બહુ ઝીણી હોય તેના શરીર ઉપર લોહી ખૂબ હોય.

બહેનના દેહને દેન દઈને દસાવાડ ગાગળ ચોટીય ચાલ્યો.

ચોટીયાના મૂળ ખાગરને તો આખી પાગળ અત્યારે પૂછતી છે લટકાટ અને અભ્યાસના એ જુગમાં ગયું ખાગરની તો નાડી ધોઈને પેટાડવાળી ગાઈએને પતાવી હતી મૂળ ખાગર ઘોડે ખેરીને માર્ગે આત્યા જતા હોય, ખરો ઉનાળો ખેડના અગારા વરસાવતો હોય, અને એમા બે ડોઈ આવીને કહે કે 'બાપુ, મારી ધરવાળીને આહુ આચુ છે' તો એ કાડી ત્યાં ને ત્યાં ચળી જતો તે જ જગ્યાએ ધારીઓ નાખીને દામમાં મુજની માળા લઈ ખેડી જતો, અને હોકાની અલમમાથી ચપટી રાખ નાખીને એ પાણી આપતો. આવનાર ધણી પોતાને ગામ જઈને એ પાણી પોતાની બાયડીને પીવાડે, અને પાછો જઈને દગ્યાગને કહું કે 'બાપુ આહુ ભાગી ગયું.' ત્યારે મૂળ ખાગર એ તડકેથી માળા ફરવવાનું બધ કરીને પાછા ઘોડે ચડે. ત્રણ કલાકમા બે આહુ ભાગ્યાના ખગર ન આવે તો પ્રાણ કાઢી નાખવા માટે તરવાર પણ તૈયાર રાખીને જ બેસતા.

એક વખત ઉદેપુરના રાણાને કોઠ નીકળ્યો. એણે મેવાડમા વાત સાંભળી કે કાઠિયાવાડના દરબાર મૂળ ખાગર પરનારીસિદ્ધ પુરુષ છે. એનું નાહેલું પાણી લાવીને રાણાજી નાહ તો કોઠ ટળે. રાણાના માણસો ચોટીલે પહોંચ્યા દરબારના માણસો સાથે મસલત કરી. દરબારનું નાગેલું પાણી એક દિવસ તાવડામા ઝિસાઈને મેવાડને રસ્તે પડ્યું. પાછળથી મૂળ ખાગરને એની ખબર પડી એના પરિતાપનો પાર ન રહ્યો એણે વિચાર્યું કે 'હાય ! હાય ! ગણાતો કોઠ નહિ મટે તો જગતમાં મારે માટે શું કહેવાયે? એ કડતા તો મગ્નુ શું ભૂડું?' એ ઉદેપુર પહોંચ્યા છાનામાના જઈને રહ્યા. લોકોને ટેથી જ્યારે એણે એ પાણી વડે ગણાતો કોઠ મટયાની વાત શ્રી, ત્યારે એને નવો અવતાર આવ્યો, ચોટીલે પાછા વળ્યા.

વિદ્યા તાપ્તમાન!

એવા દેવતામાં પુત્રને નિ માનવીની સાથે કમ કરીને ગણાવે
મૂળ માનવીમાં માનુષી પ્રાં મોહાયો.

આજ્ઞા ૧૬ તો કે તું નરે એવા તોમોત!
[હે તારા પાચના પુત્ર મૂળ આજ્ઞા! આજ્ઞાની દરનિ
હોય તેને જેમ ને માને તરી શરણમાંની તેમ માનતી તારી
સાથે ન અજ્ઞાતા! અત્યંત તારા દેવ માનવીનો ને, પણ તુ પોતે
તો દેવ જો.]

ચિન્તે વચના જેત કોયેની ઘડીમાં જોવાના મૂળ આજ્ઞા
ગામતરે જતા દના. જોવા પડ્યો-તો નજરમાં દના એમા માને
રહેને આજ્ઞાના કુળી ધોડીના અજ્ઞાત ઉપર પેલી નજર પડી, પૂછતું
'જાણ, પાચનાના ઉપર માને ગામનામે આ કાનું નામું છે? પાડી
દે પતિયું કાઈ કાં નથી જાણે?'

અજ્ઞાત નહક આજ્ઞા જોવાખામે 'આપા, આ તો
દેવવંશ નહીં'

'ગદવા રામ, રામ! આગ ઉપરે માથે કા?'

દેવવંશમે ગમગમ ન કયો. એની આંખોના આગુડા દના. એણે
હુણો ગાયો.

'લોનાર! જતચુ તળી, ધાયુ કાને ધર્યે,
કાકી! કટકે કયે, મૂળવા! દીકર માગ્યે.

'હે જોના પાચના પૌત્ર મૂળ ખાચર! પાચકની-ગામગુની
ચીસને કાને ધરજો. હે કાકી! દગકટકે લઈને દીકર ગામને ગેળા
નાખજો! પડી જ રામ ગમ કયુ. પડી જ હું માથુ ઠાકીય
આજ હું કયા શરીરની લાજે માથુ લક 'લાલ લાલ મૂળ ખાચર!
પાંચાળમાં કાઈ મૂળ-પુત્ર નથી ત્યો ત્યાં જ સાહેબ ગરપૂતો વગડામાં
અંતરિયાળ આપણી એનીકરિયુના ધાન ઉપર નજર નાખેને!'
'દેવવંશ, તમે આ શું બોલો છો?'

આંચળ તાણનારા !

રજપૂતોના પ્રાણ તાણવા હતા, પાંચાળની
પૂતોથી ન દેખી શકાયા હવે પાંચાળીઓ પોતાની દુધભરા જા ...

જેવી છાતિયું ક્યાં સતાડશે ?
દીકરાએ આખી કથા જાણી લીધી કહ્યું કે 'બાપુ ! એમા
મોટી વાત છે ? બાપના કરજ તો એટલો ફેડતા જ આવેલ
હ્યો, આ પાણી મૂકું છું કે તમારું તેરમું કરીને ચૌદમે જ દે'ડે
કર માથે મીઠાંના હળ નેડાવું ,

‘બસ બાપ !’

‘ત્યારે કરો સદ્ગતિ.’

મૂળ ખાચનો છવ ચાલ્યો ગયો, જોના કારજ ઉપર સોરઠની
રૂં પરમેના કાઠીઓ ભેળા થયા. ડાયરાને જમાડીજીટાડી તેરમાની
જાળે આપા મૂળના પુત્રે સહુને દીકરના રજપૂતો પાપ જાહેર
કર્યું. તમામ કાઠીઓએ ત્યાંથી પરમારા જ દીકર ઉપર ચડવાનો
દગવ કર્યો.

મોટી રાતે સહુ સૂતા તે વખતે મૂળ ખાચના છુટ્ટા ચારણે
જાનામાના ગઢમા જઈને જીવાનને કહ્યું :

‘બાપ, વાસેથી જગત વાતુ કરશે ,

‘શી વાતુ, દેવ ?’

‘કે બાપને વચન આપતી વખતે તો એકલો જશ ખાટો ગયો,
અને અંતે બાયલો ત્રણ પરજીની મદદ લઈને ગયો.’

‘દેવ તમારા વેશ એક લાખ રૂપિયાના.’ પ્રભાતે ઊઠીને એણે
માનોને કહ્યું કે, ‘હમણા તો સહુ પધારો, પછી દીકર ભાગવાને
સ દગવશું.’

ત્રણે પરજ વીખાઈ ગઈ દીકરો એકલો પોતાના જ ઘે
ઈને ચડ્યો દીકર ભાગ્યું, ત્રણે કેશવદાસને ઠાકાણુ ગામ દીધું.

૧૩. મોત સાથે પ્રીતડી

અાગરે ત્રણમે વગ્ન પહેનાં, પાલીતાણાની ગાગિયાધાર વાળી ગાદી ઉપર કાપાણના કુવર સવાજી ગોઠિત ગજ કરતા હતા. અઢારેક વગ્નની અવગ્થા હતી લોઢીના ટીપેટીપામાથી જુવાની પોકાર કરતી હતી ‘મને રમવા દે; મોતની સાથે રમવા દે’ જુવાનીમા જ મોતની સાથે પ્રીતડી આંધવાનો એ શૌર્ય-જુગ ચાલતો હતો.

એક ફિવસ કચેરીમા દરબારના વૃદ્ધ મામાને દમ ચડ્યો ઉધરસ ખાતા ખાતા એના મોંમાથી લાળ પડી ગઈ, સવાજીએ મોં મલકાવી કહ્યું ‘અરે મામા, ગઢપણમાં ય માણસને છવવુ શે ગમતુ હશે? આ દમ ચડે, નાકે લીટું વડી જાય, મોઢે લાળું વરસે એમાં હવે શી મઝા પડે છે?’

મામા બોલ્યા કે ‘ભાઈ, શું કરવું?’ મોત આવે ત્યારે જ છૂટકારો થાય ને!’

‘મોત તો આપણે બોલાવીએ ત્યારે હાજર જ છે ને મામા! ઈશ્વર કયા આડો હાથ દેવા આવે છે?’

‘એ તો વાતો થાય બાપ! બ્રાણુ કાઢી નાખવા એ કાંઈ રમત વાત છે?’

‘ના મામા! વાત નહિ, સાચું કરી જતાવું. લ્યો. આ પ્રતિજ્ઞા : ત્રીસ વરમે મારે દેહ પાડી નાખવો.’

આખી કચેરીનાં મો કાળાં પડી ગયાં અદુ સમજતા હતા કે સવાળની પ્રતિભા એટલે લોટે લીટી મળ્યાને મગવા જેવું ચર્મ પડ્યું.

મવાળનાં બહેન સાસરે હતા, ત્યાં એને બગર પડી બહેન ગારિયાધાર આવ્યા. બાઈની પામે કાપડની માગણ કરી બાઈ કહે : 'ભોલો બહેન, જે માગો તે આપું.'

‘બાઈ, હું માગું છું કે તું પાચ વરસ વધુ દેવ મળ્યું’

મસ્તીને સવાળ બોલ્યા : ‘અને બહેન ! મગખી ! પાચ વરસ વધારે છું તો તારી પાંચથી બેઝદ કાપડું લીધું કહેવાય માટે જ માગ ત્રીસ વરસમાથી પાચ વરસ તને કાપડાના કરુ છું. એટલે હવે હું ત્રીસને બદલે પચીસ વરસે દેવ પાડીશ.’

દુમકે ને દુમકે મેલી મેલી બહેન ચાલી ગઈ. બાઈનું બોલ્યું કામથી કરે તેમ નહોતું, બહેન બાઈને બરાબર ઓળખતી હતી. મોતની વાટ જોના જતા સવાળના વરસ વીતવા લાગ્યાં, પણ ‘ધીંગણું’ ટાંગુ જ ન આવે ઘણે ઘણે દેકાણે જઈને મસ્તી કરી આવે, પણ કાઈ એની માથે લગવા જાય નહિ પત્ની પોતાના વાવડી ગામને પાદર હુઆણીઓ નામે એક મોટો બચકર દૂવો છે, તેના ઉપર એક વંત પકાણુ પાટિયુ મુકાવીને પોતે પાટિયા ઉપર ઘોડો નાકચો; એમ સમજત કે પાટિયા ઉપરથી ઘોડો લયડે એટલે દૂવામા હાંતીને ડ્રવ દાઢી ચકાય, કાગણુ કે જુદા મળતું નથી, અને આપધાત દગવા કરતાં આવી ગમત રમવામાં જ બેઠેલી જવું વધુ સારું પણ તેના ય ઘોડો ન લયડ્યો

પત્ની સવાળએ એક દિવસ બાદને કઠિથી જેતપુગતા દાડી-ઓની કાઠિયાણીઓનું હાથ કપું. બાઈઓને ગારિયાધાર લાવીને, સગી બહેનોની રીતે રાખી.

ગારિયાધારને પાદર એક દિવસ દાડીઓની જગી ફેળ

આવીને ઊભી રહી. સવાળ પગ ગળગળ મચ્છને દાગળ થયા. સામસામી બે દાર કરીને કાકીઓની ફાજ ખુલ્લે રાખે ઊભી હતી. સામે ઊભા રહીને સવાળએ કહ્યું. ‘શૂચીંગ, સાંભળો ! તમે ખગ-ખગ તલવાર વાપરજો. તમારી ફાજ મોંસગ્યો હું માગે થોડો દોડાવવાનો છું. તમારી બાઈઓને મેં મન વચન કાચાથી માળહેનો ગણી છે કે નહિ તેની સાક્ષી બતાવું છું.’

એમ કહીને એણે કાકીઓની ફાજ વચ્ચે પૂરપારીએ થોડો નાખ્યો. સામે તલવારોની ઝીક બોલી. પગ સત્યવાદી થોડેસવાર સાવ કાચેકાચે સામે કાંઠે નીકળી ગયો. કાકીઓની તલવાર સામ-સામી જ અથડાઈ.

સામે પડખેથી કરીવાર સવાળ બોલ્યો કે. ‘શૂચીંગ ! આખા જગતની બાઈઓને મેં મન વચન કાચાથી માળહેન ગણી છે કે નહિ તેની સાક્ષી હવે બેજો.’ એમ કહીને પાછો ફાજ વચ્ચે ધસ્યો. ખડિંગ ! ખડિંગ ! ખડિંગ ! કાકીઓની તલવારે સામ-સામી અડખાઈ. સવાળ સડીસલામત પાર નીકળી આવ્યો

પછી એ બોલ્યો. ‘હવે તો આવો, શૂચીંગ ! સ્વર્ગને માર્ગે મને વળાવવા આવો.’

એકલો સવાળ આખી ફાજ સાથે લડીને મગયો. આજ કવિ એના બિરદ ગાય છે કે,

કાંધાઉત સવે અખીતાત કીવી.

જુગે જુગ વચાણી ખ્યાત બકી

દૂવા પર લાંકિયો અસવ હવ તચ્છુ કરી

મુવો વચ્ચ પચીએ ગોહીસ માંકી.

[કાંધાઉના પુત્ર સવાળએ એવું કામ કર્યું કે એની કીર્તિ જુગેજુગ વચાય છે હવતગતે તરુણ જેવું ગણીને એણે દેવકે કહેયો, અને આજરે પચાસ વચ્ચે એ મર્યો]

૧૪. કરપડાની શૌર્યકથાઓ

૧. 'સમે માથે મુદામણ'

પહેલો ચોરા ઇનકા, દીવડા જાકમજોળ,
પિયુ કંટાળો દેવડો, ધાગુ કંકુની લોળ.

જીવવાન કાડી લુગલની મિલન-ગતનો એવો પહેલો પહોર હતો. દીવડો જાકમજોળ બળે છે. બાવીસ વચ્ચનો માર્મયો ખાચર પાંચાળના હુગગર્મા રમી રમી ગતોચોળ બનેલો કાડી જીવવાન એ રાતે કોઈ મુગધી દેવડા સમો ફેરે છે, એને ગમેગમથી પહાડની જીવાની મહેકે છે, અને હજી પરણીને તાજી ચાલી આવતી કાઠિયાણી પિયુ બેળા હીંગળાકિયે દોલિયે બેડી બેડી કંકુની પૂતળા જેવી દોસે છે.

વાતો કરતાં કરતાં ઓચિંતાની કાઠિયાણી ઓજપાઈ ગઈ, એનું મોં કાળું પડી ગયું. માર્મયા ખાચરે પૂછ્યું. 'શું છે? કેમ ચકળવકળ જીઓ છો?'

'કાડી! મને આ ઓરડામાં કોઈક ત્રીજા જણનો ઓછાયો જીવો લાગ્યો.'

'લે ગાડી ચા મા ગાડી! કો'ક સાંભળશે તો તને ખીકલુ દહેશે. આંદી કોની મગદૂર છે કે પગ દઈ શકે? ડેલીએ મારા સાવજ લાખો કરપડો ચોકી દઈ રહ્યો છે.'

[illegible][illegible][illegible]

મત્તમગ્ન ગામની આખી વચની નીલાગ્ની નગીને કાઢે દરખાસ્ત
માર્ગેયા ખાચરને દેન દેવા ભેગી થઈ અને પછી ગત્તી ગામી, સુન્ન-
મગ્નના ગોષ્ઠીના કાઢી તાળા કપડાગ્ન વચની નીલાગ્ની ૬ ૪ દરખાસ્તો
ગામી પડ પીત્તે કાઢી જ નથી, એનો સગો ભાઈ ગામનાગો
ખાચર જ છે લાખાને ગગસનો લોભ લાગ્યો છે, ભાઈને

મારી મારીને એને બો બેળા કરવી છે; ને આજ જ એ આદી
કળને લેવા આવશે '

વસતી ચુપ રહી માહિમાહિ સદુ ગુસપુસ કરવા માંડ્યા કે :
'ભાઈએ ભાઈઓ વડે એમાં આપણે શું ? કયે સવાડે આપણે
માર્ગ કપાવીએ ?'

ડાહો દાડી લાખો કરપડો બોલ્યો . 'ભાઈઓ, આવો આપણે
કરાવ કરીએ, કે આજથી સુદામડાનો ધણી કોઈ એક જણ નહિ;
એક ગરાસ ખાય અને બીજા સદુ એની મનૂરી કરે એમ નહિ;
આજથી 'સમે માયે સુદામડા' : એટલે જેને ધેર જે જે કંઈ
ગરાસ આસ હોય તે આજથી એની અઘાટ માલિકીનો : સુદામડાની
વસતી જ સુદામડાનો રાજા. ખગદાર ! આપો લાખો ખાચર આવે
કે મોટો ચક્રવર્તી આવે, આપણે એકએક સમશેર લઈને સુદામડાને
ખચાવ કરવાનો છે. છે કળુલ ?'

વસતીએ કળુલ કહ્યું. તે દિવસથી, સંવત ૧૦૦૬ની આસ-
પાસથી 'સમે માયે સુદામડા' બન્યું. સદુને પોતાપોતાની જમીનના
અઘાટ હક્ક મળી ગયા * સદુને 'મારું સુદામડા' 'મારું સુદામડા'
અર્થ પડ્યું. પોતાપણાનો કોટો ફૂટ્યો.

૨

૨

'ધિરન્નંગ ! ધિરન્નંગ ! ધિરન્નંગ !' કાનના પડદા તોડી
નાખે તેવા ધેર નાદ કરતો ખુંગીઓ ઢોલ બજવા લાગ્યો, અને
સુદામડામાં રાજગદના કોદામાં ચારણની વાર્તા થંભી ગઈ. લુપાન

*આજ સુધી પણ એમ જ છે. વસતીના અઘાટ હક્કો પાછા ફૂટવી
લેવા સારું સુદામડાના દરબારો ધણી ધણીવાર અઘાલતોમ્મ લડ્યા છે, પણ
વસતીના હક્કો કાયમ રહ્યા છે.

કારીડાઓનો ડાયગે ગુલતાન કરવા બેઠો હતો. તેના હોગકોશ બિડી ગયા

માણુભોજે દોડતા આવીને કહ્યું કે. ' પીઢાગનું પાળ આશુ. આથમજો! ઝાંપો ઘેરી લીધો '

જીવાનો સામસામા જોવા લાગ્યા, ગામમાં ટોઈ મોટેરો હાજર નહોતો. લાખો કરપડો તમામ મોટેરાઓને પાળમાં લઈને નળકાંડ તરફ ગયો છે સોળ મોળ અને અદાર અદાર વરસના ઊગતા જીવાનો દિગ્મૂઢ બનીને બેસ ગયા. હાય હાય કાળઝાળ પીઢારાઓનું કટકે આશુ. કાચા મૂળાની જેમ સહુને કરડી ખાગે !

ટોડાની પછવાડેની બારીએથી એક ધીંગે અવાજ આવ્યો. ' જેઠસૂર ! ભોજ ! નીકળી જવ ! ઝટ નીકળી જવ ! '

બે જીવાનોએ પાછલી બારીએ નજર કરી નીચે બે ઘોડાં સાબળ કરીને એક આધેડ આદમી ઊભેલ છે. ઈસારો કરે છે કે : ' બેય જશુ ઝટ ઊતરી જવ. ચડીને ભાગવા માડો. '

બેય જીવાનો જીવને વહાલો કરીને ટોઈથી ઠેકવાની તૈયારી કરે છે, ત્યાં તો જેણે વાર્તા માંડી હતી તે ચારણે બેયની વચ્ચેથી બારીની બહાર ડોકું કાઢ્યું : ' ટોણુ માણસૂર ખવડ ? આપો માણસૂર ખવડ બિડીને, કરપડાઓનો ભાણેજ બિડીને અટાણે ગામના જીવાનોને ભગાડે છે ? અરે ! પેટના દીકરા ભોજને તો કીક, પણ સુદામડાના શિરોમણિ લાખા કરપડાના દીકરા જેઠસૂરને ય ભગાડે છે ? હાય રે હાય આપા માણસૂર ખવડ ! કાકીઓનું આથમી ગયું કે ? '

' લે બસ કર કાળમુખા ! ' એમ બોલીને એ ઘોડાવાળો માણસૂર ખવડ જીવાનોને લલચાવવા માંડ્યો. ' બેટા ભોજ ! ભાણેજ જેઠસૂર ! જીવના હથુ તો સાતતાર સુદામડું ઘેર કચ્છુ બીત હેંક બીંસાઈ નથી મરવું ભાગો, ઝટ ભાગો ! '

કરપડાની શૌર્યકથાઓ

માણસર ખવડતો દીકરો ભોજ તો ખાખડી પડ્યો, ઘોડીએ ચડી ગયો, પણ જેઠસર ચારણની સામે નેઈ રહ્યો ચારણે કહ્યું: 'બાપ ઘેર નથી ને તું સુદામકું છોડીશ? અને 'સમે માથે સુદામકું' શું ભૂલી ગયો? આજ લગી ગરાસ ખાવો ગળ્યો લાગ્યો। ને રક્ષા કરવાને ટાણે તું તારા મામા માણસરની ઘોડીએ ચડી છવ બચાવીશ? જેઠસર!'

બહેને જવાબ દીધો. 'કાકા! મારા ભોજનુ શું યાશે?'

સુદામગઢ સૂનો કરે (ને) જેઠા ભાગ્યો જાય,
(સા) એલલ સાંધો આજ, લાજે લાખણુરીઆઉત!

[હે લાખા કરપડાના દીકરા જેઠા! ને સુદામકું મૂકીને તું આજ તારા બાપની ગેઢાજરીમા નાસી જ, તો કાકી કામના વીર યાપરાજ વાળા અને એલલ વાળાના નામને કલક ચડે]

ચારણની આખો લાલ ચટક બની ગઈ કોઠો હલમલી બેઠ્યો દેવીપુત્રનું મુખ દીપો રહ્યું એ દેખીને જેઠસરે કહ્યું કે. 'મામા બસ, થઈ રહ્યું હવે મારે પગે તો બેડી પડી ગઈ તમને છવ વહાલો છે. તો ભોખતે લઈને ભાગવા મડો.'

માણસર ખવડ ચારણને ગાળો દઈને ભોજનની સાથે ભાગી નીકળ્યો. ચારણ કોઠા ઉપર બેઠો થઈને જીલદ નાદે ગામને બિરદાવવા ગયો એના ગીતો-છંદોએ ગામ આખાને પાનો ચડાવ્યો. પણ તો ચે હજી જેઠસર કોઠેથી નીચે બિતરતો નથી.

સેજકપુરના ભાગદાર વોળદાન ખવડે વાડીએ કોસ હાકતા હાકતા એણે હાલ તલવાર ઉપાડી કોઠાની બારીએ આવીને પડખારી 'જેઠા, સેનબાઈ માતાની કૃપાની કીર્તિ કરતાં ય આ જ છવતર વહાલુ થઈ પડ્યું કે? આમ તો જો, આ તલવાર લઈને કાણુ નીકળ્યું છે?'

આ જ પુરુષોની કથાઓ મારે જીવો રસધાર લાગ પહેલો.

બધાં જોઈસૂર નીચે બજારમાં નજર કરે ત્યાં તો એની માતા સોનગાઈ! જગદમ્યા ઉઘાડે માથે ખડગ લઈને બજારમાં આવી બેસી છે.

‘માડી ? એ માડી ! મોડે મોડે તો ય આવું છું હો !’ એવી હાક દેતો જોઈસૂર બેઠેલો. બીજા પંદર વીસ કાઠીઓ બેઠેલાં મોખરે ચાલી ભવાની કાઠિયાણી મા : આઈ સોનગાઈ.

મધ્યોહ્નમાં મુકાબલો થયો. એક બાણુ પંદર વીસ કાઠી ને બીજા બાણુ બસો પીઠારા : પણ એક બાણુ વીર-જનેતા હતી, ને બીજો પક્ષે પાપ હતું. પીઠારાના સાઠ માણસો કાઠીના ઝાટકા ખાઈને પડ્યા. ઠેઠ આથમણે ઝાપે પીઠારાને તગડી ગયા. પણ ત્યાં તો જોઈસૂર અને વોળદાન, બે ય જણા ધામાં વેતરાઈ ગયા. બંણે મોતને પડકારે કર્યો હોય કે ‘જરાક બીજું’ રહે, આપો વળોટવા દે !’ એવી રીતે બે ય જણા પાળને ઝાંપા બહાર કાઢ્યા પછી જ પડ્યા.

પીઠારા ચાલ્યા ગયા, ગામ લૂટાયું નહિ; પણ મોનગાઈની કાયા ઉપર પાંચ ધા પડી ચૂક્યા હતા. જોડો અને વોળદાન આથે પડ્યા પડ્યા ડકતા હતા, તે બેયનાં માથાં પોતાના ઢીંચણ ઉપર રાખીને એક છાપરી નીચે માતાજી પવન નાખવા મડ્યા.

રાત હતી. શત્રુઓ કયા સતાર્ધ રહ્યા છે તેની કાઈને જાણ નહોતી. જોગામા બે જીવાનોના માથા ટેકવીને આઈ જાણે સમાધિમાં બેઠાં હતાં. એમાં જોગિતાની એ ઝૂંપડીને ચોરદિશ આગના ભડકા વીટગાઈવળ્યા કાંટાના ગળિયા ખડકીને આગ ચેતાવનાર પીઠારા હતા.

પોતાના પ્રાણ છૂટ્યા ત્યાં સુધી આઈ સોનગાઈએ દીકરાના અને ભાણેજના દેહ ઉપરથી અગાગ બેસી હતા. ત્રણે જીવના જીવ સુન્ન મડાને પાત્ર ‘સમે માથે સુન્નમડા’ને ખાતર સંગ્રહી ભડકુ થઈ ગયા.

ત્રણેની ખાલીઓ આજે આથમણે ઝાપે કિએવી જે.

૨. ફકીરો કરપડો

સુદામડાવાળા કનૈયા કુંવર જેવા મામૈયા લાઈતું ખૂન થયું, તેવી જ રીતે ઊમરડાવાળા લાઈ કલા ખાચરને પણ દારૂમાં કોઈએ એર દીધું, એનો વંશ ગયો આ જીમ લાઈને મારનાર પણ લાખો ખાચર હતો એમ ખોલાય છે.

ઉમરડાની ચોડીદારી પણ કરપડા જ કરતા હતા. ફકીરો કરપડાની અવમ્થા પાટી હતી. એના હાથમાં હવે તો તરવાર ફૂજતી હતી. પણ લાખો ખાચર કે મૂળુ ખાચર ઊમરડાનો ગરાસ ભોગવે, તે પહેલાં તો માટે મરી ખૂટવું, એની એની પ્રતિજ્ઞા હતી. બગડ ગામમાંથી ખાચરોનો એક દીકરો લાવીને એણે ઊમરડાની ગાદી પર ખેસાડ્યો. એનું નામ વેળો ખાચર.

એક દીવસ ફકીરો કરપડો ઘેર નથી મૂળુ ખાચર અને લાખો ખાચર ઊમરડે ચડી આવ્યા કરપડાની બાઈઓને હરણુ કરી છોખારી ગામે ઉપાડી ગયા. પણ મૂળુ ખાચર પવિત્ર હતા બાઈઓને એણે બહેને, કરીને રાખી

મૂળુ ખાચર નહોતા ત્યાં કરપડાઓ પણ ધાંગધ્રા રાજની મદદ લઈને છોખારી આવ્યા આવીને પોતાની બાઈઓને હાથ કરી માણસો ફકીરાને કહે કે ‘મૂળુ ખાચરના ઘરનાં લઈને આપણે આપણું વેર વાળીએ.’

ફકીરાએ જવાબ દીધો કે : ‘બાપ ! વહુના આણા હોય, પણ કાંઈ માનાં આણા હોય ? મૂળુ ખાચરના ઘરમાં આઈ છે, તે તો આપણી મા કહેવાય’

બાઈઓને ઘેર પહોંચ્યાડ્યા પછી ફકીરો કરપડો રાજસાહેબનાં માણસો સાથે ભટકતો હતો. મગ્ધુ નદીને કિનારે એ બધા ચાલતા હતા ત્યાં તો સામે કડિ ખાચર લાઈઓનું કટક ઊમેલું દેખ્યું.

દેખીને ફરીગએ પોતાનાં અને ગજગાળેવાનાં તમામ માણસોને પાછાં વાળી દીધાં ‘બીજા મઠ મને એટલા માટે હ એટલા આખા કટકો રોપીશ મને મારવામાં જ્યાં મોકાઈ જશે હ તેને જિંદગી છી રૂકવો છું. મને મળ્યા દીધો, તમે આપણા મળીને ચલાવો.’ એમ કહીને એને પોતાના વચના જવાબોને બેગરડાનો માર્ગ પકડાઓ અને પત્ની નદીને કડિ કડિ બાજ મોડી દોડાવી તરંગે જારીઆનો બાધેલ ઉઝો મોરીઓ આવ્યો, તે તટાવ્યો પણ બીજે જ ડગલે એક ભગવાનું આચ્યુ તેમાં પડનાં મોડીને પણ ભાંગ્યો. બચવાની બારી રહી નહિ, કેમકે સામે કડિ પણ સચુઓનું કટક દોડતું આવે છે.

તરવાઝ કાઢીને ફરીરો એકલો બેઠો રહ્યો સામે કહેથી એ એકલવાયા સ્વામીભક્ત વીરને મૂળુ ખાયર ધારી ધારીને નિહાળી રહ્યા. ફરીરાની ઘોળા ઘોળા દાઢીમૂઝ પચનના અપાટામા ફૂકતી હતી, આથમતા મૂજના કિરણ એની તરવાઝ ઉપર રાસ રમતાં હતાં. નદીનાં પાણી એ છુટ્ટા મોટા ઉપર ઝગા ઝગા થતા હતા, અને ફરીરો પડકારતો હતો કે, ‘હાલ્યા આવો, મૂળુ ખાયર, હાલ્યા આવો.’

મૂળુ ખાયરે પોતાની ફેજને કચ્ચુ કે: ‘ખાયરદાર, એના ઉપર બંદૂક છોડશે મા બેલા બેલા એના દર્શન કરો. આવું રૂપ ફરી કે’દી દેખવાના હતા ! વાહ વીર ! રંગ છે તારી જનેતાને.’

પણ એવું દર્શન કરવા માટે લાખા ખાયરની પાસે આંખો નહોતી. એની નજરમાં તો બેગરડાની કાળી કાળી રસાળી જમીન રમતી હતી. એણે પોતાના માણસને ઇશારો કર્યો, ગોળા છૂટી : હ મ મ મ ફરીરો ઢળી પડ્યો.

જખમમાંથી ખળળ ખળળ લોહીનો ઘોરીઓ છૂટ્યો છે, કાગલાના શ્વાસ તૂટવા મડ્યા છે, પણ છેલ્લી ઘડીએ એ શુ કરતો પત્રેડીની ફાટમા ધરતીની ધૂળ ભેગી કરતો હતો.

સામે કાઢેથી રવર આવ્યો કે : ફફીરા કરપડા ! મરતી વખતે
આજો ઊપડ્યો કે શું ?

આ કાઢેથી જવાબ ઝડપે ' ના બાપ ! આ તો મારા ધણીની
'ધરતી'તે મરતો મરતો ય બાધી જઈ' છું ત્યાં જઈને કડીશ કે મારા
ધણી ! મરતા મરતા યે તારી જમીન લીધી છે, દીધી નથી '

લીધી પણ દીધી નહિ, ધણિયું વાળી ધરા.

કીધી કરપડા ! કંતેહ આંગત ફફીરિયા !

ફફીરાના રામ ઊડી ગયા મૂળ ખાચરે એના શય પાસે બેસીને
આંશુ પાડ્યા એણે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે ઊમરગાની ચપટી માટી પણ
મારે હવે ન ખપે

ફફીરા કરપડાની ખાબી અત્યારે મચ્છુને કાંઈ મોજૂદ છે

૩. વિસામણ કરપડો

ધણીની ધરતી સાચવતો સાચવતો ફફીરા કરપડો મચ્છુને
કાંઈ મર્યાદા, પણ પોતાની ખાનદાનીનું લોહી પોતાના વશને વારસામાં
દેતો ગયો ફફીરાની ત્રીજી પેઢીએ ઊમરગામાં વિસામણ કરપડો થયો,
અને યેના ખાચરની ત્રીજી પેઢીએ બોજ ખાચર થયા છ વંસના
એકના એક વંદાજા દીકરા બોજનું કાંકુ વૃદ્ધ વિસામણને બજારીને
બોજના બાપ દેવ થઈ ગયા બોજની મા તો બહુ વહેલી ગુજરી
ગયેલાં. બોજને સાંજગુ'ં યે નહિ હોય કે માનું'ં માં દેવું'ં હશે

બોજને એક કમરીબાઈ નામે બહેન હતી. તે જામનગર તામે
ફફીરા ગામના દરવાર શાફુલ વાધણના ઘરમાં હતી. લોકો કહેતાં કે
' કમરીબાઈ તો આઈ' વરુવડીનો અવતાર છે.'

બાપુ ગુજરાના ખમર પડતાં કમરીબાઈ એ શાફુલ વાધણને કહ્યું
કે : ' કાડી, મારા બાપનું' ગામતરું છે, અને ભાઈ બોજના મોદમાં

હજી દુધિયા દાંત છે ! એને માગ પિત્તાઈઓ જીવતો નહિ રહેવા આપે, માટે હાલો, આપણે જીવરડે જઈને રહીએ.’

ત્યાં તો બહેનને પણ સ્વર્ગાપરનું તેડું આવ્યું; બહેન મરવા સૂતાં; પણ જીવ કેમેય જતો નથી આપા વિસામણે ટાલિયા પાસે ખેસીને પૂછ્યું : ‘બહેન, તુ તો વરુવડીનો અવતાર : અને જીવ કેમ જતો નથી ?’

બહેને જવાબ દીધો ‘કાકા, મારા ભોજનુ શુ થાશે ?’

‘કાં માડી ! ભોજની ફિકર શેની ! એની રખેવાળી કરનારા એના જે કાકા બેકા છે ને !’

‘વિસામણ કાકા, ભોજ મરે તો ગરાસ કેને જાય ?’

‘એના કાકાને.’

‘બસ ! સમજ્યા બાપ ?’

‘સમજ્યો બેટા ! લે ત્યારે માંભાળ. ભોજ જે ફી મગ્ગે તે દી સ્વર્ગાપરને મારગે જીવરડાનો એકેએક કગપડો જે ડગસા ભોજની મોઢા આગળ માંડશે. માટે મારા બાપ ! તારા જીવને સદગતિ કર’

કમરીબાઈના આજ્ઞા એટલું સામળીને છૂટી ગયા. પણ આ બધી વાતો ભોજ ખાચરના પિત્તાઈઓને કાને ગઈ. એ બધાને પગથી માયા સુધી ઝાળ થઈ ભોજને દ્રેકા જ કરવો એવો મનમૂગો પડ્યો.

બહેન ગઈ એટલે તો દગ્ગાગદ ઝાખો પડી ગયો. વિસામણ ડેસાએ ઝોગડામા આવીને બેયુ તો આળીયો બગડી ગયેયો, ચાકળા ચદરવા વી બાઈ ગયેલા, અને માડચના વામગ કાળાં પડેલાં

‘માગ બાળાગમના ઝોગડા અમ ગજાના કેમ ગયાય ! ગદની આગરના કાકાને ચર્ક જાય ને !’ એમ વિચરતીને એણે આંક વર્ગના ભોજનો પિત્તા કહી, મોજગ ગામની ગાદ વામની ગદા જેવી કાલિયાની આંખી જીવાન કાલિયાની પાનના થગની માડગડ

1945-1946

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

[illegible]

1. 凡在本行開辦之各項業務，均應遵守本行所定之規章制度，並應隨時注意業務之改進，以期提高服務品質。

[illegible]

[Faint, illegible handwritten text]

[illegible][illegible]

જમાડવા મડ્યા કોઈ રાજના જેવી કાકાની ચાકરી થવા લાગી. પણ કાકાને ક્યાંય ગેદા ન મૂકે, કાકા કેદી બન્યા.

બીજી તરફથી ગજસાહેબે ત્રણસો બંદુકદારોને તૈયાર કરી એક દિવસ સોપો પડે જાગરડામાં પેસાડી દીધા. બંદુકદારો ભોજના પિતાઈની ડેલીમાં સતાઈ ગયા.

સવાર પડ્યું બળાવાડમાં તકનાં ઝોથડાં ખખેગવાનાં હતાં તેથી ભોજભાઈને પટેન બળાવાડે પધારવાનું કહી ગયો. અદાર જુવાનજેદ કુમરડાની વચ્ચે તીંટાઈને ભોજ બળાવાડે ગયો ગામ ખાલી થયું ફેવને કચ્છુ હજે તે સવારે વહેસો એક બાનો ભોજના પિતાઈઆની ડેલીએ લોટ મારવા ગયો. ત્યાં એણે દાદીવાળા ત્રણસો બંદુકદારો દેખ્યા બળાવાડે જઈને એણે બાતચી દીધી.

ગિરામણ કાકાનો સમૂત જીવે કુમરડો આખી રમત કળી ગયો. બાજ બાજના માગજિવાન બોડા મસળીયાને બોલાવ્યો બે માડાં મગયા નવળીયાને કચ્છુ કે 'બાજભાઈને તાગડનોજ ગોમળ પગવાડી ઝાના ખગમને નાખી આવ વલજે ભે, તારા માગી કે'

બોડા બાજ આપુને તઈ ગોમળ મગવા ગોમળ સાથે પાવં ગામ હજ

ગોમળના અગર બરુબાને બમરડા કુમરે વડે પાકી બંદુકો વડે ને કીચા માયા પાતળાને કળી અને બાજ બાજની ડેલીએ પેસાડી હતી તમા ઈને બાજભાઈની પાંચે અગર બરુબાને માગજિવાન બોડા મસળીયાને તાગડનોજ ગોમળ પગવાડી ઝાના ખગમને નાખી આવ વલજે ભે, તારા માગી કે

જે ય બુઢાઓએ ઘોળાં ઘોળાં માર્યાં ધુણાવ્યા. જે ય જણા બોલ્યા કે: 'ના રે બાપ ! બાપડી આઈએ આટઆટલી મહેનતે આરડા શણગાર્યાં એ કાઈ રેઢા મેલાય ? આઈ બાપડી આમુડાં પાડીપાડીને અરધી જ થઈ જાય ને ?'

‘પણ હું છું ને ! આંખને હું લઈ જાઉં છું.’

તરવાર ખેંચીને લાલચોળ આખ કરી એસી વગસના જે ડોસા બોલ્યા ‘જુના અમને આંહીં તે નથી જેસાડયા, તારે બાપે જેસાડયા છે એ આવશે ને કહેશે તો જાણુ બાપડી તો આહી જ મરશુ. ગઢમાંથી એક માટલુ પણ ખીજે કયાય નહિ ફેરવવા દઈએ એસી વરસે શું અમે દાઢીમાં ધૂળ ધાલશુ ?’

જીવો ચાલ્યો ગયો હવે ધીગાણા પિના ખીજો ઉપાય ન રહ્યો અઢારે જણા વરરાજા બનીને ઉઘાડી તરવારે ગામમા ચાલ્યા મોખરે જીવો ચાલતો હતો ત્યાં તો સત્તર જણામાથી એક સાવગ જેવો જીવાન દોડીને મોઢા આગળ થયો. જીવો કહે: ‘કેમ ભાઈ ?’

‘કેમ શું વળી ? તુ મોટો, ને હું શુ નાનો છું ? પહેલી ગોળી તો હું જ ઝીલીશ.’

ત્યાં તો ધડિંગ ધડિંગ ધડિંગ કરતી ત્રણસો ગોળીઓ સામેથી વહ્ણી. પણ રામ ગખે એને કાણુ ચાખે ? અઢાર જણમાથી એક લાખાને પગે જ જખમ થયો. એક ગાય અને એક પનિહારી ધવાયા. બાપડીના સત્તરે મરદોએ એ ધુમાડાના ગોટેગોટની અદર ઉઘાડી તરવારે દોટ મૂકી ત્રણસો બરકંદાજોને ડેલીમા દાખી દીધા ફરી વાગ બદ્દેકા ભરાય ત્યા તો અઢારે તરવારો પાકલ શેગડી જેવા વેરીઓને વાઢવા મડી ડેલીમાં એક સીદી ને જીવો કરપડો મંડાણા, ને ડેલી બહાર લાખો એક સિપાઈને પગાડી માથે ચડી ખેડો દુશ્મનોનો સોથ વળી ગયો. બચ્યા તે લાગી છૂટ્યા

મનાગેલો વાદ્ય જેમ વકરી જાય, તેમ લાખો પણુ ઝનૂને મરગો
જે દોડગો દુશ્મનોના ગોરડા ઉપર. ગોરડાની ગોસરીમાં દુશ્મનોના
જે છોકરા કીનખાપનાં મોડિયામાં સતાં હતા. બીજા સાત, ગેણ
મોડિયામાં વડાઓનાં જે છોકરાં સુતેલાં લાખાની ત્રાડ સાંભળીને
કાઠિયાબળિઓ તો ગોરડામાં લગાઈ ગઈ, પાણુ રગ છે દોડીગોને!
એવો તરત જ પોતાના છોકરાઓને કીનખાપના મોડિયામાં સવાડી
દાખા, અને ઢગ્યાગના કુવરાને પોતાના છોકરાની જગ્યાએ મથાકમાં

ખાખમરના જેમ લાખો ત્યાં પડેલો જઈને કીનખાપના
મોડિયામાં પાણુ જાળકોને ઢંઢી નાખ્યા. કાઠિયાબળિઓ અને દોડી-
ગોનાં ઢગ્યાગ ગઈ ગઈ એ કાળી કિચિયાડી સાંભળીને જીમ ક
પણુ તરડા માં સા છોકરોને મળ્યા. બનઈને જીમએ કયુ (12
પણુ! સાંભળી આવ્યા અંત ત્યાં જ મા આપણી માં ત્યાં
ત્યાં જ મા આપણી કાંઈ નહીં જ મા ત્યાં કાંઈ માં ત્યાં
ત્યાં જ મા ત્યાં!

માત્ર મારું કાંઈ ત્યાં નહીં ત્યાં જ માં ત્યાં
માત્ર મારું કાંઈ ત્યાં નહીં ત્યાં જ માં ત્યાં
માત્ર મારું કાંઈ ત્યાં નહીં ત્યાં જ માં ત્યાં

માત્ર મારું કાંઈ ત્યાં નહીં ત્યાં જ માં ત્યાં
માત્ર મારું કાંઈ ત્યાં નહીં ત્યાં જ માં ત્યાં
માત્ર મારું કાંઈ ત્યાં નહીં ત્યાં જ માં ત્યાં

માત્ર મારું કાંઈ ત્યાં નહીં ત્યાં જ માં ત્યાં
માત્ર મારું કાંઈ ત્યાં નહીં ત્યાં જ માં ત્યાં
માત્ર મારું કાંઈ ત્યાં નહીં ત્યાં જ માં ત્યાં

માત્ર મારું કાંઈ ત્યાં નહીં ત્યાં જ માં ત્યાં
માત્ર મારું કાંઈ ત્યાં નહીં ત્યાં જ માં ત્યાં
માત્ર મારું કાંઈ ત્યાં નહીં ત્યાં જ માં ત્યાં

૨

હવે જે રાત્રે ધ્રાંગધ્રાના બરકદાને જિગરડામાં મળવા થયા તે રાત્રે ધ્રાંગધ્રામાં શું બન્યું ? ઉલીને માથે મેડી ઉપર મળમળના ગાદલામાં વિસામણ કરપડો સૂતેલ છે, પણ એને જિંઘ આવતી નથી. એના મનમાં આફરડા આફરડા ચડકારા થવા લાગ્યા. મનમાં થયું કે અત્યારે ને અત્યારે ચડી નીકળું.

પણ એની ધોડી ક્યાં ? દરવાજે દરબારના જીવા જમાદારની ચોટી હતી. જીવાને એણે ક્યું કે. 'મારી ધોડી લાવો.'

'વિસામણ દાકા, હવે ગમ ગમ કરો.'

'હાં બાપ ?'

'ધોડી ચે મજે નહિ, ને તમારાથી ચે નીકળાય નહિ. મારો રોટલો તૂટે, મારા હાથમાં મેડી પડે.'

વિસામણ કરપડાએ જીવાને ગેથિથી બધી વાત બોલી. અસાર લગીમાં તો જિગરડાનો બાળ-ધણી જમદારે પહોંચ્યો હશે, એવી ગણતરી એણે કરી લીધી. છુટ્ટાની આંખમાં જળજળિયાં આવ્યાં. કપાળમાં મોતની કરચલીઓ પડી ગઈ.

'એ જીવા ! એ બાપ ! કેમે ચે કરીને મને બનવા દે ? મારું જીવું ધૂળ થઈ જાય છે.'

'જને જ નહિ.'

ડોમો કરગરવા લાગ્યો. એના હૈયામાં નિમકહલાલી રેતી હતી જીવાએ નિમકહલાલી અનુભવી હતી. ડોસાના દાલાવાલાએ એની છાતી પર પિગળાવી પોતાના બાણેજને બોલાવીને એણે પોતાનો ધોડો મગાવ્યો વિસામણ કરપડાને ધોડે જેસાડી લગામ બાણેજના હાથમાં મોપી ન્યા સવાર પડે ત્યાં કરપડાને નીચે ઉતારી તાળડ-તોમ પાછા આવવાની બાણેજને બલામણ કરી.

એમ કહીને વિસામણ કરપડે થોડી વહેતી મૂકી. બપોરે ઊબરડે આવ્યો. બધા સમાચાર લઈને ગોસળ ગયો. ત્યાંથી અઢારે જીવાનોને લઈ ગીરમાં ગયો. ત્યાંથી જેતપુર દરબાર મળવાળાની મદદથી ધ્રાગધા સામે બહારવટું માડ્યું.

કરપડાના બહારવટાએ ધ્રાગધાને ડોલાવી નાખ્યું. આખરે જીવા જમાદારે વિચાર કર્યો કે ‘આ પાપ મારે માથે છે. મેં એને જીવતો જાપા દીધો ત્યારે આમ બન્યું ને ! એની વાસે મારે જ મરવું જોઈએ.’

જીવો જમાદાર ઘોડે ચડ્યો ગજસાહેબે ધણો સમજાવ્યો, પણ જીવો માન્યો નહિ. પોતાની ફેજ સાથે એ ઊબરડે જઈ રાત રહ્યો. સવારમાં પડાવ ઊપડ્યો ત્યારે ગાયોતું ધણુ પહર ચરીને આપામાં દાખલ થતું હતું. ગાયોતી ધકમકને લીધે ઘોડેસવારોના ઘોડા થંભી રહ્યા. ગાયો ઘોડાને શીંગડે મારવા લાગી એટલે સવારો બાલા લઈને ગાયોને મારવા લાગ્યા. આ નિર્દયતા જોઈ ગોવાળની આંખમાં લોહી વરસ્યું એ ખોલ્યો.

‘ગાયના શીંગ નથી ખમાતાં, તો કરપડાના બાલા શે’ ખમાશે ? આ પડ્યા તમારા કાકાઓ—આ સીમાડાની તળાવડીએ. જાઓને મરદ હો તો !’

ગોવાળને ખૂબ માર મારીને ફેજ તળાવડી તરફ ચાલી નીકળી. રાતે આવડું થયેલું, એટલે બહારટિયાના સગડ તો ચોખ્ખા હતા. તળાવડીએથી એ ટુકડી નીકળી ગઈ હતી. નીકળીને સુદામડાને પડખે ભમરના ડુગરમાં આશરો લઈ લીધો હતો.

એ ડુગરમાં એક ઊંડું નેરું છે. ઉપરવાસ થઈને એ નેરામાં દાખલ થવાય છે. બીજો રસ્તો નથી. ખેંચ કાઢે બચકર ઊંચી ભેખડો ઊભી છે. નિરાધાર બહારવટિયાઓને આશરો લેવા માટે જ જાણે કુદરત માતાએ આ જગ્યા બનાવી હશે.

સત્તર જણા એ નેરામાં બેસી ગયા. અઢારમો લાખો કરપડો

નેરાને કાંઠે એક ધાર ઉપર ચાડિકા બનીને બેઠો. ત્યાં તો આગેથી ધાંગધ્રાની ગિસ્તની ખેપટ બિડતી દેખાણી લાખાને એકલા લકીને જશ લેવો હતો, તેથી જોણે પોતાના સાથીને કહ્યું કે 'જા, નેરામાં જઈને હોકા ભરી આવ'.

ગિસ્ત આવી તેને લાખાએ કહી જ થભાવી દીધી. જ્યો જમાદાર એકલો અંદર બિતર્યો. હાથમાં ભરેલી બંદૂક હતી. જ્યો કપડો ઘોડી પર ચડીને હેઠવાસ ભાગવા મડ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે : 'જીવા જમાદાર, તે મારા બાપને તે દી બચાવ્યો છે આજ શીદ એ ગણુ બુલવજ' થુ મોહુ લઈને હું તારા ઉપર ધા કરું'.

જીવા જમાદારે પડકારા કર્યા કે : 'જીવા, જે કાળે જે ધરમ ! હવે ભાગ મા, હમણા તારી ઘોડીનો ગાઝ નીકળી પડ્યો.'

'તારી પામે ભરી બંદૂક છે એટલે ડરાવતો હોઈશ કાં ?'

'આ લે બંદૂક !' કહીને જીવા જમાદારે બંદૂક ફેંકી દીધી.

જેય જીવા બરછીએ આવ્યા. કરપડાનો ધા બરાબર જીવા જમાદારના પેટમાં વાગ્યો, ઘોડી ઉપરથી એ લથડ્યો. પણ એક પગ પેગડામાં ભરાઈ રહ્યો, ઘોડી ચાંટા ફરવા મડી. જમાદાર ઢસડાણો કપડે નીચે બિતરીને જમાદારને ધ્રોડે કર્યો ત્યારે જમાદાર બોલ્યો કે : 'જીવા, હું સંયત છું. મારી કાયા ઢસડાણી તેમ તારું બહારવટુયે ઢસડાગે હું તો મરું છું, પણ ભાઈ, મારો છોકરો લાગ્યો આવે છે એને બચાવજો. તારા બાપને બદલે મારો દીકરો દેજો.'

જીવો જમાદાર મરી ગયો એના દીકરાને કપડા અડક્યા નહિ જીવાની દેનક્રિયા કરીને કરપડા ગીંગમા બિતરી ગયા.

આખરે જેતપુરના મુળુવાળાએ ગજસાહેબ સાથે વિદિ કરીને કરપડાઓનું બદારવટુ પાર પડાવ્યું કરપડાને એક મો સાંતીની જમીન મળી અને મોજ ખાગરને પણ એનો ગગમ પાછો મોપાયો અત્યારે કરપડા પોતાની જમીન ખાય છે પણ મોજ ખાગર બીજા પેદીએ નિર્વાજ ગયા, એટલે ધાગવાએ કરપડાનો ગગમ કિચકાલી લીધી છે.

૧૫. કાળો મરમલ

‘ હુમીરજીએ સોમનાથ સાદુ શિશ કપાવ્યુ, ચાંપરાજે પોતાના ગામ જેતપુર સાદુ મોત મીઠું કર્યું, એકલના દીકરા અણાએ સતીને કાજે લોહી દીધાં, એમ કોઈ ધરમ સારુ, કોઈ ધેન સારુ, તો કોઈ સતી બેન સારુ પોતપોતાના પ્રાણુ દેતા આવ્યા છે. દેના-રની બલિહારી છે ખાપ કાળા ! પોતાના નાનકડા ગામડીયાની લાજ કારણુ પણ જે દેહ ખપાવે, જોણે ય જીવી જાણ્યું. નાનાં કે મોટા-પરાક્રમ તો જોટલાં પરમાર્થે, જોટલાં સહુ સરખાં જ વહે ’

આવી આવી કે કૈં શૂરકથાઓ રામ ગઢવી સલળાવતા અતે જુરાન કાળો મરમલ ભાંગી રાતના એ કવિમુખના પડતા બોલ ઝીંધ્યા કરતો. ગીરકાંઠાનું પિપરિયુ ગામ ન્યારે ભરનિદ્રામાં ઝપી જતું, ત્યારે આ ચારણુને અતે કાઠીને જાણે કે દિવસ ઊગતો. કમ્પ-ખાની કટોરી ભરીને પોતાની તથા કાળા મરમલની વચ્ચે મૂકી ગઢવી રંગ ઉપર રંગ દેતા કે

‘ રંગ રંગીલા હંડેરા કુંવર દશરથરા !
ભુજ રાવણરા ભંજીઆ, આલી જ ભમરા !

‘ હેં રંગીલા દાદર ! હે દશરથના કુંવર રામચંદ્રજી ! પહેલા રંગ છે તમને, કે તમે રાવણની ભુજઓ ભાંગી.

‘ વળી ઝાઝા રંગ તો તમને જોટલા માટે છે હે નાથ ! કે તમે તો

‘સમા ! રજપૂતી તણો આડો વાળ્યો આંક,
લીધા પેલી લાંક, (તમે) દીધી દશરથરાઉત !’

‘તમે તો રજપૂતાઈનો આડો આક વાળ્યો. કેમકે હજી તો
લાંકા તમે હાથ કરી નહોતી, તે પૂર્વેથી જ વિભીષણને તમે એવું
દાન પણ કરી નાખેલું,

‘વળી હે રઘુવીર !

‘અનેક ભગત ઓધારિયા નકળાંક ! લેતાં નામ
તું તારે દશરથ તણા ! (તું) રંગ હો સીતારામ !’

‘હે નિષ્કલક નરોત્તમ ! તારા તો નામ લેતાં તે અનેક
ભક્તોનો ઉદ્ધાર કર્યો. હે સીતારામ ! રંગ હો આપ ! રંગ હો
તમને ! રંગ હો જાઓ !’

એમ કહીને પત્ની ગઢવી કટોરી હોડે માડતા. કટોરી લીધા પત્ની
ધીરે ધીરે ચડતા કેફમા ગઢવીની આંખો લાલચટક બનતી, હોડાની
ધૂટો ટોકા કરતી, ચક્ષમના અગારા ચે બાણે કે જનમીને વાતો
સાંભળતા, વાતોની વચ્ચે વચ્ચે ગઢવી ખાનદાનીના બોધ દેતા-મા
છોકરાને મીઠપથી પપાળીને દવા પાચ તે રીતે જ્ઞાન પાતા :
શૂરવીરતાના મમો સમગ્રવના કે .

ધનકુ ઊંડા નહ ધરે, રણમે ખેલે દાવ
ભાગી ફેળાં ભેટ્યે, તાકું રંગ ચડાવ !

‘હે આપ કાળા, જાઓ રંગ દહએ એવા વીરને, કે જે
સૂમની માફક ધનને ઊંડા ન સંઘરી રાખે, પણ ‘છટે દાથે વાપરે;
રણમાં ત્રાવ ખેલે, ને જે ભાગના દગકટકને પણ પડારી, પાણી
ચડાવી ધિંગાગામા એવે વળી ભાઈ !

તન ચાખ્યાં મન ઊગળ્યાં, ભીતર રખે ભાવ,
કિનકા જૂરા નાંક કહે, તાકું રંગ ચડાવ !

‘ઝાઝા રંગ હોજો એવા શરીરોને, કે જેના દેહ પવિત્ર છે, દેહ ઉત્તરવળ છે, ને જે કાંઈનું ખૂરું ખોલે નહિ કે ચિતવે નહિ. એમ છે બાપ કાળા ! એકલુ ભુજબળ તો પલિતને ચે હોય. પણ વીરતા કાનું નામ !’

કાળો મરમલ કવિના મુખ સામે તાકી રહેતો. એના મનમાં સરસિયાના કાઠી ગાગાવાળા ઉપર વેર ખદખદતું હતું. તેની સમસ્યા શમતી નહોતી, એના દિલમાં ઉધામાં ઊઠે છે

‘મારો ગરીબ બાપ મને નાતો મૂકીને એક દિવસ મરી ગયો. મળતાં મરતા કહેનો ગયો કે ‘મારો કાળાયો બાપા ગાંગાને બળે છે !’ ત્યાર પછી પડખેના સરસિયા ગામના ગલદેરા ગાંગાવાળાને આશરે હું ઊછર્યો, પણ એક દિવસ ગાંગાવાળાએ મને બૂકે હાલે જનકાચો દીધો. એના વેરનું શું ? ગઢવી તો મને ગોટાળે ચડાવ છે !’

એમ કરતાં કાળો ભુવાન થયો. રામ ગઢવીને મુખેથી એણે શુભીરના ધીંગાણાની ઘણી ઘણી વાતો સાંભળી. ગામને પાદર એણે કેટલાયે પાળિયા જોયા પછી ગતે ગતે ઊંધમાં એને યુદ્ધના સ્વપ્ના આવતા. ‘મારી તરવાર ! મારો મલીઓ !’ એવા એવા હાકલા કરીને એ ભરનીદમ્ભાથી ઝખકી ઊઠતો.

રામ ગઢવી ઊડીને એને ટાઢો પાડતા ને એને શરીરે હાથ ફવતા સાંજે કાળાને ઘેરે આવતાં અસૂર થઈ જાય તો છુટ્ટા રામ ગઢવી એને ગોતવા નીકળતા એને મન તો કાળિયો મરમલ એના અધાપાની લાકડા જેવો હતો.

એક દિવસ રામ ગઢવી પાસેથી અશીણ ખૂટી ગયું. બરાબર ઉતાર આવ્યો તે ટાણે જ કાળી ખાલી નીકળી. ‘બાપ કાળા ! દોડ્ય દોડ્ય સરસિયો. ‘મારું’ મોત આવ્યું. ઝટ અશીણ લઈ ને પાછો આવજો.’

પોતાના મચીઆ વહેરા ઉપર ચડીને કાળો અરીજી તે
સરસિયે ગયો.

વેપારીની દુકાને જીભો જીભો કાળો અરીજી નેખાને છે, તે
ટાણે ઝાચિંતા ગામમાં હોકારાપડકાર સભળાયા. કાળો પૂરો છે
'શેડ, આ શુ છે ?'

વાણિયો કહે 'ભાઈ, આપણે એની શી યચાત ! આ
ગામાવાળાના જે ભાતીજન એને મારીને ગગસ લેના આગ્યા તે
લટે છે એમા આપણે શ ? કાલા થઈને દુકાન વાગી દઈએ, તે
માલીપા જેણે એક સાંભળીએ, તરડમાંથી તાવ નેઈએ !'

ત્યાં તો લગભરેના અળખાગાટ અને બદ્દના 'સમક સંમત'ના
મડલા કાળાનું અરીજી કીપવા લાગ્યું એનો હાથ તરડાની બં
ડા ગયા.

વાણિયો કહે 'એમા, તને એમા અનુ અનવા નહીં
તરડા તો તમા ગામાવાળાએ અકામે લીધા હતા !'

'હાં હાં ! તું તો અનુ તો માન દેવા દેજો મામા મામા
તરડા તો તમા કહે 'આંત્રી જ મેલે.'

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

વરસ દસ વીસે, મરમત વાંછીતો મરણ,
પૂચ્યો પચવીસે, ક્યાંથી આવે કાળિયો ?

[કાળો મરમત તો દસ વીસ વચ્ચની ઉમરે જ મરણ માગતો હતો. આ તો પચીસ વચ્ચે મરણનો મેળાપ થયો પાંચ વરસનું મોહું થઈ ગયું. હવે એ પાછો ક્યાંથી આવે ?]

પછેડા પાંખે, મરમત વાંછીતો મરણ,
તોવાળુ આંગ જરતે, કી કરી આવે કાળિયો ?

[અરે ભાઈ ! દસ વીસ વચ્ચે નહિ, એને તો એનો જન્મ થયા પછી તન્દુલ્ય કુંવરપછેડો ઝોડ્યા પહેલા જ મરણ હતું, પણ એ કંખનામાં એને જુવાની આવી ગઈ મોત સમા મિત્રનો આટલો મોડો મેળાપ થયા પછી કાઈ એ પાછો આવે ?]

બૂખાણુ ભાતા તણો, કળકળતો કટકે,
(હવે) ભોજન ખજ ભેટયે, ક્યાંથી આવે કાળિયો ?

[ભાલાંની એને એની બૂખ લાગી કે ધીંગાણાને માટે એ કળકળી રહ્યો હતો. એવો બૂખ્યો માણસ તગ્વાર રૂપી ભોજન તૈયાર દેખ્યા પછી જમ્યા વિના કી રીતે પાછો આવે ?]

કુંતાંરી હોળી કરી, (ઉપર) ઘગ્ધર ગભા ઘેર,
એમાં નાખ્યાં વળુ નાળિયેર, ક્યાંથી આવે કાળિયો ?

[ધરતી ઉપર ભાલા રૂપી બડકાની હોળી પ્રગટી હતી, અને એ હોળીની ઉપર ઘેરે વળીતે રલાઓ ઊભી હતી ધિંગાણા રૂપી એની સુંદર હોળીમાં પોતાના મગ્તકરૂપી નાળિયેર નાખ્યા વિના કાઈ પાછો આવે ?]

આવે ગાતી અપસગ, મરા સામંથે,
પાછો વણપગ્ણયે, ક્યાંથી આવે કાળિયો ?

[એ યુદ્ધ નહોતું, પણ કાળાનું લગ્ન હતું, સ્વર્ગરૂપી સાસરા-

* 'વીગ વરસનો વદાર'—એ ખાડ પણ છે.

x હુતાશનીની જ્વાલામાં શ્રીકૃષ્ણ હોમવાનો દિવાળ છે.

માથી અપમગઓ ગીત ગાતી ગાતી આવતી હતી, અને શંકર આદિ સુર લેકા સામેંયુ કર્મને આવના હતા એવા ભાવેદાર વિવાહમાં પરણ્યા વિના કાંઈ કાળો પાછો આવે ?

ભેગ્યું એમ ભડે, રોચતાં રાંક વારે
નસીઆર નીંચકતે, ક્યાંથી આવે કાળિયો ?

[એ યુદ્ધ નહોતું, પણ દુકાળની અંદર શ્રીગી રૂપી રાંકાઓએ ખેતર ભેળ્યું હતું. એ ખેતરની અંદર ડાળા જેવા એકાદ નીંધલેસ (પાકી ગયેલ) છોડ નોઈ ગયા પછી શ્રીગી રૂપી ગાકાઓ એને છોડે નહિ, ને કાળો પાછો આવે નહિ.]

કાળાનું સર હોય. કાલીનો કુંભ વાડે,
વણકુટયે વહળોય ક્યાંથી આવે કાળિયો ?

[કાલી ગાયડીને માથે પાનીનો ઘડો હોય (ગાડીને માથે બેડું હોય) તેવું, કાળાના શરીર ઉપર એનું માથું ડગમગતું હતું ગાંડીના માથા ઉપરનો ઘડો જેમ ક્ષેમકુશળ થેગ ન પડેએ, તમે કાળાનું માથું પણ હેમખેમ થેગ ન આવે]

૧૬. કાંધલજી મેર

ચારસો વરસની જૂની એક વાત છે તે વખતે હજી ઢાંક અને ધૂમલી નગરની દેવભોમકા જેઠવા રાણાઓના હાથમાં હતી. રાણાના દરબારમાં કાંધલજી નામે ખરડાના ગામ ઓડરનો એક મેર અમીર હતો. કાંઈક કારણથી કાંધલજી મન જેઠવાની સાથે દુઝાયાલું, તેથી પોતે જૂનાગઢના રા'ના દરબારમાં જઈને રિસામણે રહ્યા હતા.

રા'ના ઘરમાં તે વખતે જેઠવા રાણાની કન્યા હતી. એ ગણીને એક કુવર અવતર્યો રા'એ તો હડ લીધી કે જેઠવાની પાસેથી કુવરપછેડામાં ઢાક શકેર લેતું જેઠવો વિચારમાં પડ્યો. પોતાની પુરાનન રાજધાની ઢાક કેમ અપાય ? જેને બી'તડે બી'તડે નાગાજી બાપુએ શાલવાહનની સતી રાણીના હાથની સોનાની ગાર કરાવેલી, એ દેવતાઈ નગરી ઢાક કેમ દેવાય ? જ્યાં પૂર્વજ્ઞે બાટને માયાનું દાન દીધું, જ્યાં મસ્તક વિનાનું ધડ લડ્યું, મૂગીપુરનો ધણી શાલીવાહન જ્યાંથી ભોઠો પડીને ભાગ્યો, એ અમરબૂમિ ઢાક કેમ અપાય ? પાંચસો વરસની અધાયેલી માયામમતા તોડવાનો વિચાર કરતાં જ જેઠવાની નસો તૂટવા લાગી બીજી બાજુ જન્માર્ધના રિસા-
મણે. દીકરાના કુ ખનો ચિતા જાગી રા'ના હુમલાની

એક દિવસ, આ એ અને આ ત્રીજો દિવસ જૂતાગઢના રા' ! તારી મહેતલના ત્રણ દિવસ પૂરા થઈ ગયા લે હવે આવ પડમાં, કર ધા. મેરને મરતાં કેવુક આવડે છે તે જોઈ લે. '

‘હા ! હા ! હા ! કાંધલજી !’ બોલતી આખી કચેરી ઊભી થઈ ગઈ.

રા'એ કહ્યું કે ‘તુને એમ માનું તો તો જગત કહેશે કે આશ્રિતને ધરમાં ધાતીને માર્યો, માટે ભાગવા માડય ’

ઘોડી ઉપર ચડીને કાંધલજી ચાલી નીકળ્યો સાથે પોતાનો જુવાન ભાણેજ એરડો હતો, ચાલતા ચાલતા ઘોડીઓ વણથળી ગામને પાસ નીકળી.

તે દિવસે ગામમાં નવસે નાધોરી* વગે પગલુવા આવેલા. અત્યારે વરરાજ ને જાનૈયાઓ ગામ બહાર દિશા-દાતણ કગ્વા નીકળેલા છે. દોલ પ્રખૂંદે છે તે કેટલાક જાનૈયાઓ પટ્ટાખાણ ખેડે છે. ગામને ગોદરે રમાતી આ વીર રમતો સાડુનાં કાળજામા શૌર્યનાં સરણા વહાવી રહી છે. માર્ગે નીકળેલા મેકડો વટેમાર્ગે એ રમતો નીરખવા થંભી ગયાં છે એવે ટાણે આ ચાર-પાંચ ઘોડેસવાગે કાં જપાટાબેર ભાગ્યા જાય છે ? ઘોડીઓના મોઢામાં શીણ છટચાં છે, ઘોડીઓ પરસેવે નીતરી રહી છે, તો ય કાં અગ્વાર એના ડેઆમાં એડી મારતા આવે છે ? પાંચે આદમીના હાથમા ઉત્રાડ ખડક કેમ છે !

ઘોડી જઈને નવસે નાધોરી વરરાજ આડા કર્યા, ઘોડીની લગામો ઝાડી રાખી ચમકીને કાંધલજી બોલ્યા ‘તમે મને એળખો છ ?’

* નાધોર ‘મુગલમાનોની એક જાત છે. વણથળીમા અસલ જમાદારોની આણ કરતી.

તુ કાંધલજી કાટકયો, ફેજાં અંગ કેલે,
xકાળુઓત જમીડો કિયો, ઘોડાં અંગ ઘે

[હે કાળુ મેરના પુત્ર કાંધલજી ! તુ ફેજા ઉપર તૂટી પડ્યો-
અને તારા થોડા ઘોડેસવારથી તે શત્રુઓને ઘેરી લીધા]

અને સહુથી સરસ તો બાણેજી એરડો બોલ્યો.

હરમ્યું ઊતરીયું હરખયાં, કાંધલને જોવા કોય,
નાધેરી વર તોય, અપસર વરીઓ તુ એરડા !

[કાંધલને જોવા સ્વર્ગમાથી હુરમો (અપસરાઓ) ઊતરી-
અપસરાઓને એમ લાગ્યું કે આ યુદ્ધ રૂપી લગ્નમા નાધેરીઓ
વરરાજ નથી લાગતા. ખરો વરરાજ તો એરડો લાગે છે તેથી
અપસરાઓ એરડાને પરણી]

જુકાધર ! ખરડા તણી, લગરી વધારી લાજ,
કાંધલ આડો કમાડ, આંખો થિયો તું એરડા !

[હે એરડા ! તે તો ખરડા પ્રદેશની કીર્તિ વધારી તાગ મામા
કાંધલજીની આડે તે કમાડરૂપ બનીને રક્ષણ કર્યું.]

અત્યારે કાંધલજીનું માથું વલુથળીના દરબારગઢમાં પૂજન છે,
અને ધડની ખાબી સીમાડે પૂજય છે. રાંએ કાંધલજીના માથામા
ઉમેથુ નદીને કાંઠે જમીન આપી હતી, તે જમીન અત્યારે નાધેરીનો
વંશજ કોઈ મુંબવર ભોગવે છે.

x કાળુસૂત જતલના જોયડા બળાવાડમાં જ એરે ત્યાં પછી
ચોપાસ તલના છાંટ ચૂથીને કુડાળુ કરી છે છે. આહી કાંધલજી
થોડા ઘોડેસવારોથી હુરમન રૂપી અનેક તલની આસપાસ
કર્યું, એવું ઉપક છે.

કાનિષ્ઠના વશનેગે દર નિવાળે એક ટ્રો (પાવડું) કર
 નાગોરીના વશનેગે બાંધી આવેગો છે, ને પોરની સાલ મુ'તી એક
 ફકીર કાંધાવજના વશનેગે જોડફીઆ મેરા પામેથી પાવડુ પાવડું
 કર ઉતારી ગયો છે

દાયમાં લીધી તરવાર. જહેનના દાયમાં ઝવાળો ભાલો. કાળુ-
દને ચોરીદોના જૂથમાં ઘોડી નાખી ભાઈબહેન કેંક ગિયાં-મુંગલોને
કાપનાં કાપતાં બરાબર કાળે રવાળે આવી ઊભાં રહ્યાં. ત્યાંથી
ચેલે ગદ ઉપર ઘોડીને દેશી. દીને ઘોડી પીગળીના સગદાર
સમી ગંતીબદાર મઈ. મનગો વનરાઈમાં ઘોડી અદર્ય મઈ. બહેનને
કાળુદને સવામત દેશણે પહેચાડી દીધી.

પણ નવાબની માગણીનો સાચો જવાબ નથી અપાયો, એવી
ઊણપ એનાં અંતઃમાં રહી ગઈ. ફરીને વેગે પાડે જૂનાગઢ
આગ્યો. નવાબના દરવાજામાં સાંઈમોવાને કોઈ ગેકે નહિ કાળુદને
ખબર હતી કે કઈ ગેડી ઉપર શાહજહાં અને વહુજહાં એકવા
રો છે. ઉપર જઈને શાહજા અંદરથી બંધ કરી દીધો અને પછી
અંદરથી ત્રાડ નાખી કે ‘જૂનાગઢના નવાબ ! મારી જહેનનું માથું
નાખવાનાં મૂક પણ કેવાં મોંડા છે તે જોઈ લે હમણાં તારા
શાહજહાંની મિયત કરાવું છું.’

મેડીને શાહજે માણમોની કહ જમી. નવાબ બહાર ઊભો ઊભો
ગગગવાં લાગ્યો કે : ‘કાળુદ ! તું માગે તેટલાં જવાહિર આપુ.’

નેજે જે નવાબ ઊભો અરદાશું કરે
જેદાવર જવાબ કહે મેર કાળવો.

[નવાબ ઊભો ઊભો આગળ કરે છે, અને કાળુદ જોરાવર
જવાબ કાઢે છે.]

કાળુદને જવાબ વાળ્યો કે ‘જવાહિર જેતાં હોત તો મારી
બહેનને જ તારા જનાનામાં બેચાતી ન આપી દેત ? પણ અમે
જેકવા વશતુ પડ્યું સેચું છે. ગેરને જવાહિર કરતાં આખર વધુ
વહાલી છે. હવે આપણુ ખાતુ સરભર થઈ ગયું છે. હેમખેમ જવા
ન જાય માથું છું.’

શરમના શેરડા પડે. એથી વિશેષ શરમની ગેટાઓ એને કાઢી શીખવેલ નથી. વાહ રે મેગણી નાનું રૂપ ! કોઈ ઊંડી ઊંડી નીની કારમી ભેખડ ઉપર રસ્તો ભૂલી, ઘોડી થભાવીને ઊભા રી તારી મદદની વાટ બોવાનું કેને ન ગમે ? આત્માના રંગ એવું નિર્મથું હાસ્ય હાસ્યે તું રસ્તો બતાવવા આવે એ જીવનદહાણ કેવો રોગી છે ! તેં સુભટો જન્માવ્યા : પ્રેમિકો પ્રગટાવ્યા : કોઈ કોઈ વખત કાગીઓને શાપથી બાળ્યા : અને કામદેવની આગમાં તું મેં ક્યાં નથો ખાખ થઈ ?

આનું એક રૂપ જુનાગઢના નવાળના આગળામા ગમતું હતું ! કાળુજી નામનો એક મેઠ જુનાગઢની ગાકરીમાં હતો તેને નવું એક બહેન હતી. નવાળની નજર એ સુદરીના સર્જી ઉપર પડી. નવાળ બેભાન બન્યો. એણે કાળુજીને તકરારો ફાળી કરી : 'તારો ભાઈ ! રાખીજનના બી મોઢ, આર બીખીજનના બી મોઢ સમજ ગયા ! નાન લો, ગાય ઈતની ગાનામોદર માગ લો, કાળુજી નવું રાખીજનના બી મોઢ, બીખીજનના બી મોઢ !'

દાઘમાં લીધી તવવાર. બહેનના દાઘમાં કાળાળો ભાલો. કાળુ-
છએ ચોટીતમેનાં વૂથમાં ઘોડી નાખી. બાઈબહેન કેંકે ગિયાં-મુંગલોને
કાપતાં કાપતાં બરાબર કાઠવે દરવાજે આવી જો. આ રવા. ત્યાંથી
એણે ગડ ઉપર ઘોડીને દેશી. દીવાને ઘોડી પીગળીના સમકારા
સમી ગાતી બહાર ગઈ. ધનગીઝ વનરાઈમાં ઘોડી અદર્ય થઈ. બહેનને
કળુછએ સલામત દેશણે પહોંચાડી દીધી.

પણ નવાળની માગણીનો સાચો જવાબ નથી અપાયો, એવી
ઊણપ એનાં અંતરમાં રહી ગઈ. દુધીરને વેગે પાડો વૂનાગડ
આગ્યો. નવાળના દરવાજામાં સાંઈમીશાને કાઈ ગેડે નહિ કાળુછને
ખચર હતી કે કઈ ગેડી ઉપર શાહજાદો અને વજીરજાદો એકસા
રમે છે ઉપર જઈને તદ્દગે અંદરથી બધ કરી દીધો અને પછી
અંદરથી ત્રાડ નાખી કે : 'વૂનાગડના નવાળ ! મારી બહેનનું માથું
નાખવાનાં મૂક પણ કેવાં મોંડા છે તે જોઈ લે હમણાં તારા
શાહજાદાની મૈયત દેશવું છું.'

ગેડીને દાદરે માણમેની કટ્ટ જાળી. નવાળ બહાર ઊભો ઊભો
રંગગર્વા લાગ્યો કે : 'કળુછ ! તું માગે તેટલાં જવાહિર આપુ.'

મેજે જે નવાળ ઊભો આરદાશું કરે
જેગવર જવાળ કદે મેર કાળવો.

[નવાળ ઊભો ઊભો આહુહ કરે છે, અને કાળુછ જોરાવર
જવાળ કાઢે છે.]

કાળુછએ જવાળ વાલ્યો કે : 'જવાહિર જોતાં હોત તો મારી
બહેનને જ તારા જનાનામાં વેચાતી ન આપી દેત ? પણ અમે
જેકવા વરાનું પડખું સેધ્યું છે. મેરને જવાહિર કરતાં આખર વધુ
વહાલી છે. હવે આપણું ખાનું સરભર થઈ ગયું છે. હેમખેમ જવા
દે એટલું માથું છું.'

નભાને કપાલ કર્પ ૬ સીમાડા ગંડી કાળુડને હેમખેમ મૂકી
 પાસા પાપ નાભાના પેટમાં પાપ હતું કાળુડને માટે એજે ઘોડી
 મવાની કાળુડ પાસીના પગ જાંગા કરીને જુએ ત્યા યજ્ઞવામાં
 નામદૂધીઓ બેઠી દેખી ઘોડી બચાવી, બમો મકગણીઓ સીમાડા
 ગંડી મની ગવા, પગી કાળુડ જાંઠા થઈને ભાગ્યો કાળુ કે વાસે
 જુનાગઢની વાર ગડી ચૂકી હતી

નાસનો નામનો કાળુડ ગોડગનો આગરો લેવા આવ્યો ગોડ
 બમા તે વખતે ભા' દુભાડનો પંદોર ચાલતો હતો.

એવા મઠ દુભાડએ પાળુ જુનાગઢના બહાગવટિયાને ન સંધ્યો
 ત્યાથી ભાગીને કાળુડની ઘોડી મેડનાર નદી ટપીને ઓખામડળના
 પોહિના ગામમાં પહોંચી. ઓખાના વાઘેગએ એને આશરો દીધો

પાછળ જુનાગઢ, ગોડગ અને નગર, ત્રણે રાજની વહાર ચડી
 પોહિનાની બહાગ પડાવ નાખીને દુશ્મનોએ ગઢ સુધી મુગ્ધ જોદાવી
 સુરંગનો અગ્નિ જ્યારે નડક આવવા લાગ્યો ત્યારે ગટના કોઠામાં
 મૂકેલ થાળીમાંથી મગના દાણા થરથરવા લાગ્યા. કાળુડ સમજ્યો કે
 ધરતી હમણાં ફાટશે એવું પોતાના તમામ કુટુંબીઓને નાહાપારી-
 માંથી રવાના કર્યાં, પણ એનો ગરીગ પુત્ર વેળે બાપની વસમી
 વેળાએ વેગજો વાપ ખરો કે? એણે તો બાપની સાથે રહીને જ
 મરવાનો પોતાનો વિચાર પ્રગટ કર્યો એને આમ મરતો અટકાવવા
 કાળુડએ કહ્યું 'હું તો જગતમાં નામ રાખીને મરું છું' પણ બેટા,
 નાહક તુ કા શુડા? બીજા હોં કચગઈ મગવામાં કાઈ કીંગત છે!
 મારુ સાચુ કરજન હો તો બાપથી સચાચુ નામ કાઢીને મરજે ને।'
 આથી વીર વેળે પણ ચાલ્યો ગયો કાળુડએ વિચાર્યું કે: 'વાહ
 ભાઈ! આની જાન કરી કાઢે જોડવાની હતી? આજ તો મરવાની
 પણ મમ છે.'

૧૮. મૂળ મેર

ઈ. સ. ૧૭૭૮ ની સાલમાં પોરબંદરના રાણા સગતાનજીએ નવાનગરના સીમાડા ઉપર પોતાના વડાજી ગામમાં એક વડો કિંચો બાંધ્યો, અને તેનું નામ 'ભેટાળી'* પાડ્યું. આજ પણ એ ટિવાનાં ખડેર ગમે તે ઠેકાણે ઊભા રહીને જોઈએ, તો એના ત્રણ ડોંગ દેખાય, એથી અદૃશ્ય રહે એવી એની રચના કરી હતી.

એક ટિવસ નવાનગરનો એક બારોટ ત્યાંથી નીકળ્યો, તેણે એ નવો કિંચો જોવાની માગણી કરી. ટિવાના રખેવાળ મેર મળુ- (મીલુદના)એ ના પાડી, તેથી નગરનો ચારણ સ્ત્રીનો વેશ પહેરીને જામસાહેબની કચેરીમાં ગયો. જામ જસાણજી પૂછ્યું કે 'કવિગજ, આમ કેમ ?'

ગઢવી બોલ્યો : 'અજાતતા, મારો મન બાયડી છે એટલે મારે પણ બાયડી જ થવું જોઈએ ને !' ગઢવીએ કહ્યું કશું.

હાઠ અરે અજમાલગ, ભેટાળી કો બુકો !
રાણા વગાવને ધૂમતી, તિા જામ માનગે કુકો

જસા જામે બંધી હતીજા રાણી. એને ફાળ પડી કે નફા મળે. ૧૧
વડાજીના ગઢની અટાયથી પાંડો ધૂમતી નગર દાખ કરી નેવે

મમે પોતાના જમણા હાથ જેવા જોડા મેરુ ખવાસને આસા
કરી કે મેટાળીને તોડી નાખે. નગરના સેનાપતિ મેરુ ખવામે રાણાને
દહેણ મોકલ્યું કે : ' વડાળુ હાંગીશ. '

રાણાએ જવાબ વાળ્યો કે : ' ખુશીથી. મારે મૂળુ મેર તમારી
મહેમાનગતી કરવા હાજર જ છે. '

-જેઠવાની ને જમની ફેલો આદળા એક મહિનો ને આઠ
દિવસ સુધી યુદ્ધ ચાલ્યું.

એક મહિનો ને આઠ દિ, સુતાવ્યો તે જમ,
ગણીએ ખવે ગામ, માલડ વડાળું મૂળવા !

પછી મેરામણ ખવામે ' લક્કડગઢ ' નામનો એક હાલી ચાલી
ચકે તેવો કાકનો કિલ્લો કરાવ્યો. ધીરે ધીરે લક્કડગઢને બેટાળીની
નજીક નજીક લાવતા ગયા. આખરે લક્કડગઢમાંથી નીકળીને જમના
સેત્યે બેટાળીની બીતે ચડવા માંડ્યું. ત્યાં અંદરથી મૂળુના સૈન્યની
ચાંદો છૂટી. લક્કડગઢમાંથી હારે હારે દાણા સમાય એવડા નગારા
મૂળુ (મીણુંદનો) ઉપાડી આવ્યો અને જમની સેનાને નસાડી.

લાદા તંબુ લટિયા, નગારાં ને નીસાણુ;
મોચે હરમત મૂળવો, ખાંડા હાથ ખુમાણુ.

જમનુ રાવણ નામે ગામ જે નજીક હતુ, તેમા મૂળુએ હાક ખોલાવી.

વડાળા સું વેર, રાવળમાં ફેવાય નૈ,
મોઢો જાવ્યો મેર, માથાં કાપે મૂળવો.

[જેઠવાના ગામ વડાળા સાથે વેર થયા પછી રાવળ ગામમાં
જમની ફેજથી રહેવાતું નથી. કેમકે મોઢવાડીઓ મેર મૂળુ એવો
જાવ્યો છે કે માથા કાપી લ્યે છે. '

રાવળ માથે આવિયો, રજ્ય ઊગમતે રાણુ,
પૂજો મૂળવો, ખાંડા હાથ ખુમાણુ.

[રવિ (સૂર્ય) જિગતાંની વેળાએ જન્મ રાજ્ય ગવળ ગામ ઉપર ચડી આવ્યો, ત્યાં હાથમાં ખડગ લઈને મૃત્યુ મેર અગાઉથી પહોંચી ગયેલો.]

દળ ભાગાં દો વાટ, માળીડા મેલો કરે,
થોભે મૃત્યુ થાટ, રોકે મેળુંદરાડિત.

[પોતાના હિતારા છોડીને લશ્કર બંને બાજુ નારી દશગા-
પથ મૂછદાઢીના થોભાના ઠાકવાલો મીલુંદ મેરનો પુત્ર મૃત્યુ મે
નાસતા કટકને રોકી રાખે છે.]

કહીંઈ તારે કપાળ, જોગાળુનો વાગે જે,
મીટોમીટ મળ્યે, મેરુ ભાગ્યા મુળવા

[હે મૃત્યુ ! અમને તો લાગે છે કે તારા કપાળમાં કાઈ જોગ-
માયા દેવીનો વાસ હોવો જોઈએ, કેમકે તારી માથે મીંગળીડ
મળતાં જ ભય પામીને મેરુ ખવાસ જેવો જળગર નર લાગી ગયાં]

ગાળા ન્યત્રતાનજી મોગવાઃ પગળ્યા દળા, ન્યાન્યાડના ગળીય-
દાર ગયજ્જના મયજ્જને માગિયના આવીઆ લાગિએ માયા ન્યાન્ય
મોગવાઃ રાય જગ્યા મળુ મેરને મોક્ષની ન્યાન્યાઃ કહિને રાગરાગ
ઉપર જતાં થીનાળામાં મળુમેરને મેર દાવ કાઢ્યા કપાઈ ગય.

સદાગતિઃ પુરુષઃ ક કોઈએ ન્યા લગલ કાઈ ન મેર દાવ
અન્યકિને કા ન્યાન્યા, ન્યા ન્યાન્યા, ન્યા કાઈ ન્યા કાઈ

ન્યાન્યાઃ કાઈ ન્યાન્યાઃ કાઈ ન્યાન્યાઃ કાઈ ન્યાન્યાઃ કાઈ
કાઈ ન્યાન્યાઃ કાઈ ન્યાન્યાઃ કાઈ ન્યાન્યાઃ કાઈ ન્યાન્યાઃ
કાઈ ન્યાન્યાઃ કાઈ ન્યાન્યાઃ કાઈ ન્યાન્યાઃ કાઈ ન્યાન્યાઃ
કાઈ ન્યાન્યાઃ કાઈ ન્યાન્યાઃ કાઈ ન્યાન્યાઃ કાઈ ન્યાન્યાઃ

ચારણ બહાવરો બન્યો. ઝરખાની બીંત સાથે માથું પગડવા લાગ્યો. પણ રાણાએ જવાબ દીધો નહિ.

‘લે આ તારો મણો.’ એવો એક અવાજ આવ્યો, અને તે સાથે જ ઝરખામાંથી ધમ દધને એક ગાંસડી ધરતી ઉપર પડી એ લોહીતરખોળ ગાંસડીને ચારણે છોડી અંદર જુગે તો નયુ ગમદેવહતા કટકા. હાથ નોખા, પગ નોખા, ધડ નોખુ અને બસે માગીઓનાં મીઠાં લેવરાવવા હસીને હમચાં જ નમ્યુ હેાય તેડુ ત જી ધાપેયું માથું પણ નોખું.

‘બસ માગ આપ! ક્યાય રેદો નહોતો મેલતો! અને આજ જગલ ગયો તેટલી વાર રહી ન ગઈયો? માગીના તેડા બાકુ મીઠા લાખ્યાં? આય માગી અલ્યુગોલી થાપનું! પોગગંદરની ગરૂતીને હવે હુ મો જવાબ આપીશ?’

ચારણ ખૂબ ગયો. હગ્યાગમ આખો મણે એની સાથે સાદ પુરાવવા લાગ્યો.

આ ચારણનું નામ કાંતીદાસ લાંગો જન્મ સતાળનો એ દસોદી પોરખંદરના રાજા જેઠવાનો પુત્ર ગમદે મનાળનો સગો ભાણેજ હતો. સતાળને નગરનુ રાજ વિમ્તાગ્વું હતુ નાના ભાણેજને એટલા ખાતર દેકે દરવો હતો ઘણી ઘણી વાગ તેડાવે પણ ભાણેજ આવે નહિ કેમકે બહેનને ભાઈની મતલબના પડવા વાગી ગયા હતા. આખરે કાંતીદાસને જન્મે ક્યુ કે: ‘આપણે આગણે લગ્ન છે. ભાણેજ ન આવે તો દુનિયા ચુ કહેજે? ગઢતી જાઓ, તમારી ખોળાધરી દધને બહેનના ભાણિયાને તેડી આવો.’

ચારણની ખોળાધરી એટલે તો વિધાતાનો લેખ: ૨ રાણીએ છોકરાને મીઠાં લઈને ભાઈને ઘેર લઈ ઉપર મામાએ લગનમાં ભાણેજને લોહીથી નવડાવ્યો.

ગયા, અને જેવડે અમિએ હાથ પાડી નાખ્યા ત્યારે જ હાથમાથી માળા નીચે પડી. મગીનો જોકરો ઉધ ઉપર જ સગી ગયો. સતાછ જમના દબારગરે તે દિવસે અદાર દેવીયાળકેના બાકી રીધા.

૨

ભાણેજને પતાવીને જમ સતાછએ રાણાની મરતી ધણેડવા માંડી. અરબી સમુદ્ર ને બગડા પર્વત વચ્ચે આવેલો ભાણેજને તમામ મુવક ગામો ગળી ગયો ને જોખીરાની ખાડીને તેજુ પોતાની ગલ્ત્યસીમા બનાવી. મગનાર ગામનાં પુત્ર રાણો ભાણુજળ જગડો છોડીને પોતાની ગામી કલ્યાણાર્થ અને નાનકડા કુંવરને લઈ લાગવા મંડ્યો, જંગમોમાં સતાયો, ને આખરે એનો દેહ છૂટી ગયો.

નિરાધાર રાણી કલ્યાણાર્થને અને કુંવર ખીમજીને ઊંચે આલ-ને નીચે ધગતી વિના ખીજી કોઈ શરણુ દેનાર ન રજી. ધગતીમાથી પણ ડગડે ડગડે જાણે જમના પગના ધમકારા સભગાતા હતા. ત્યાં તો ગેરેમા હાક જોડી કે: 'હાં ! માડી યાઓ ! આપણી રાજમાતા રકગી પડી, આપણા બાળગજની હત્યા થશે.' તણુસો મેરેએ જમના મીકારા ગામ પામેથી ગજમાતાને અને બાળરાજને હાથ દ્યો. જોડકરમા લાવીને જોગડા કાઢી આપ્યા. મેરેએ કહ્યું કે 'મા, મન હેકુ મેનીને રંગે. આંહી તારા દીકરનો વાળ પણ કોઈ વાંકો નહિ કેરે.'

એક દિવસ જોડકરને કહી એક ભાણેજુ વહાણ વસડાઈ આવ્યું. વહાણમાં ઈંટા ભરી હતી. મેરેએ રાણીમાને એ ઈંટાનુ એક પાણિયારુ દ્રાવી દીધુ. એક દિવસ કલ્યાણાર્થએ જોયુ તો એક ઇંટનો ખૂણો ટોચાયેલો દેખાણો અને એમાથી પીણું પીણુ મોના જેવું કંઈક

* એ કાવીદાર લાગાના વચ્ચે હાથ પોરખદગના ગામ હાયા નેકવા રાણાના અશ્રિતો યદને રતા છે

અચ્ચક કરતું હતું. રાણીએ તપાચું તો ઉપગના પડની નીચે આળેઆળી હેમની ઈટ હતી. બધી ઈટોમાં એજ બેઠે જડયો. ધણીની ધરતી હાથ કરવા માટે સ્વપ્નામાં એ ઝંખતી રાણીને હંચે હંચે હિંમત આવી.

એક દિવસ ગણીએ પૂછ્યું કે, 'આ રજારીઓ ભેંમેને રાતમાં ક્યાં લઈ જાય છે ?'

મેરેએ જવાબ દીધો કે, ' માડી, પહર ચારવા.'

‘પહર ચોટલે ?’

‘ એટલે અધગતથી સવારોસવાર લગી બેઘોને લીધાં ધારા ચારીને ધર । કગવે. સવારે બેઘો દોળ્યાં ભરીભરીને ફાં કાઢે. ’

‘ત્યારે હું મેરોને અને સ્થાપીઓને પદ્મ ચારુ તો ?’

‘તો તને તારું રાજ ઘેર કરી દિયે ।’

હેમની હંડા વેચી વેચી કર્યાઆઈએ મેરેને અને રખારીઓને
મીઠાઈ ખવડાવવા માંડી, ખવડાવવા-ખીવડાવવામાં કાંઈ ખામી ન
રાખી છ મહિના થયા ત્યાં નો મેરેજ અને રખારીઓને દાસીનાં
કાચર્યાના જેવાં કાંઈ કાઢ્યા બોદાની બામળા જેવા બધાના દાખ
બાધ્યા નરીનું દેવ કાઢ કાઢ ચલા સાચુ. ત્યાર પછી મેં રખારી-
ઓએ કયે કે 'મારી, દુવ' કમ કુર, દા નવી જોવાનું'

২১শীতে ১০-এ শতাংশ, ২০শীতে ২৫-এ শতাংশ এবং ২০২০-এ ৩০-এ শতাংশ
 যে পরিমাণে গাছ লাগানো হবে সেভাবেই পরিচর্যা, সেচ প্রভৃতি গাছের
 চাহিদা পূরণ করা হবে, ফলে পরিমিতভাবে গাছ লাগানো যে পরিমাণে
 ২০-এ শতাংশ হতে পারে, সেজন্য পরিচর্যা প্রদান করা হবে।

$\frac{1}{\sqrt{2}} \begin{pmatrix} 1 & i \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$

10-23-41

ખેગારણ બિનરો, ને મગયો. એનું માથું કાપીને મેરો કલાખાઈ પાસે લાવ્યા. રાવળ ગામ લૂંટીને ખેગારણના નગારા લઈ ગયા. આજ પણ રાણાને ઘેર 'ખેગાર-નગારા' પડ્યા છે.

ત્યાર પછી મેરોએ બરડામાયી જામની ફોજ તગડવા માંડી. ખોખીરામાં જામનો દાણી રહેતો હતો તેને ઉડાડ્યો. જામની મેના સામે લડતા લડતા ૨૪૫૦ મેર મૂવા. કેસવાળીઆ, મોટવાડીઆ, રાજસખા અને ઓડરરા, એમ ચારે વંશના મેરો સામેલ હતા. કેસવાળા મેરને માટે કહેવાય છે કે.

કે'દી કેસવાળ તણો, નર નરસો ન થાય,
પડકારો પડમાય કુજર હાળે કેસવો
કેસવાળા કેસવ તણો પોરસ અંગ પોતે,
દજડે ભલ દાખ્યે કુજર હાળે કેસવો.

આખો મુલક હાથ કરીને મેરોએ કલાખાઈને કહ્યું કે: 'લે મા, તારું રાજ સભાળી લે'

રાણીએ કહ્યું કે 'માગ વીગઓ ! જાઓ, આજ એક રાતમા તમે જેટના ગામને તોરણ બાધી તેટલા ગામ તમાગ'

ગ્યારી તો એવા રાણ ગણ થઈ ગયા કે રાત બધી સૂઈ રહ્યા ! અને મેરોએ જગલીશ ગામના તોગણ બાધ્યા રખારીઓ બળકડે ઉડ્યા, અને માત્ર કાળીખડુ અને ગધાવુ, એ બે ગામને જ તેઓ પહોંચી શક્યા

* અત્યારે મેરોના મુવાગ ગામ સોળ જ રહ્યા છે. એમ કહેવાય છે કે ગણા વિક્રમાચતના વખતમા પ્રેમજી કામદારે કુવરના જન્મ-ઉત્સવ ઉપર મેરોને પોગળ દર બોલાવ્યા પણ સાથે ચારણોને ન આવવા દીધા, પછી મેરોને ખૂળ ખવરાવી પીવરાવી ફેસલાવીને કુવરપછડામા ઘણા ગામ લખાવી લીધા ત્યાર પછી કમે કમે મેરોએ સોળ સિવાયના તમામ ગામો ગુમાવ્યા.

આ વાર્તાના સંબંધમાં લોકો ગાય છે કે.

ખિમલ સું ન ખાદીએ નાગર!
જેઠવો જોરાબોળ

ખરડે બેઠા જમિતનાથ ખંકા
દીએ નગારે ઠોર,

દીએ નગારે ઠોર ઠણેણે, ને જોળસે ખાંધી તેજણુ હણેણે,
સાત સ યર ને સૂસાવે સાગર, ખિમલ શું ન ખાદીએ નાગર!

૨

વર વરાળુને ને ડગવળું કન્યા,
વિગતે વિવા થાય.

પ્રથમ કડોતરી કુતિયાણે મોકલી,
જુનેગઢ ખમરુ જાય.

જુનેગઢ ખમરુ જાય તે જાગે, અમરુજ દિવાન ભેળા થાયે,
તમે આર્ય આંહી ભાગશે ભન્યા, વર વરાળું ને રાવળું કન્યા.

૩

ડી રથ ચાલે મંડાણી,
ચંદરી ગઢ આણાય.

જામ વિખાલ ડાખમાં બેઠા,
જેઠવી ફોજુ જાય.

જેઠવી ફોજુ જાય તે જાણી, ડાખીને બેઠા જામના ફાણી,
પાણુ! કાંડે કીરે વાણી, ડી રથ ચાલે મંડાણી.

૨૦. પરણેતર

સોરઠને આથમણે કાંઈ રાણાવાવ નામે એક ગામ આવેલું છે. 'રાણાવાવ' નામની એક વાવ ઉપરથી જ ગામનું નામ પણ રાણાવાવ પડ્યું હતું એક વખત ત્યાં હજારા ફૂંડ જેવા, ખેડૂતોના ખોરડા હતાં. માના થાનેના ઉપર ચડીને જેમ નાના જાળકો ધાવતા હોય, તેમ કચુખીના કુંડોમાં ધરતી માતાને ખોળે ખેસીને ધાન ઉગાડતાં તે પેટ ભરતાં. તે દિવસોની આ વાત છે.

ગામમાં ખેતો પટેલ ડરીને એક કચુખી રહે. એને ઘેર એક દીકરી નામ તો હતી અજવાળી, પણ એને 'અંભુ' કહેતા. અંભુ મોં મક્કકાવે તે ધડીએ ચોમેર અજવાળાનાં ફિરણો છવાય ભળકડે બિડીને અંભુ રોજ દસગ્રામ રોટલા ટીપી નાખે, બપોળે ભેસોની છાશ ધમકાવી કાઢે, ચાર ચાર ગળદોનું વાસીકું ચપડીવાગમાં પતાવીને ફૂંડ જેવું આગળું કરે, અને કાડા કાડા જેવા એ ભેસોના આચળને જ્યારે મૂંડી વાળીને અંભુ ખેચતી હોય ત્યારે શું એ ફૂંડની શેડો વશ્ટતી! ઘણા ય મહેમાન આવતા, તે ખેતોની પાસે અંભુનું માગુ નાખતા.

ખેતો કહેતો કે 'હજી દીકરી નાની છે', ખેતો પટેલને આગળે એક દિવસ એક જુવાન કચુખી સાથે રહેવા આગ્યો. અગ ઉપર ઘૂંગડા નહોતા, મોઢા ઉપર ત્ર નહોતો. નાખજો એવું કાઈક એની આજમાં હતું ખેતો પટેલે

જુવાનને સાથી રાખ્યો. ત્રણ ટંક પેટીકિ, જે બેક વગડાં, એક બેક કાંટાગળાં, અને મોન પાક ત્યાં એક દિવસની આંદ્ર એકલ દાથે લાણી હો તેટલા ફડાં. આ બે મુઝાગે નક્કી થયો. જુવાન કમળી કામે લાગ્યો.

સાથીને જાત આપવા અંજુ પોતે જાતી જ્યોરે વાડીએ જાત લઈ જવાતી હોશમાં ને હોંશમાં અંજુ દરે તો જે પહેર ચડે ત્યાં જ અંધું કામ આટોપી લેતી જે જાડા ગેટના, ઉપર માખણનો એક લોહો, લીજુના પાણીમાં ખાસ પલાળી રાખેલી ગમગના જે કકડા, અને દોણી ભરીને ઘાટી રેડીઆ જેની છાગ, અંટલુ લઈને જ્યોરે અંજુ જ્યારે વાડીએ જાતી, ત્યારે એનું મો જોવું ફક્ત લાગતું તેવું ક્યારેય ન લાગે સાથીની પડખે જોગીને અંજુ તાણ કરી કરી ખવગવતી ‘ન ખા તો તારી મા મરે’

‘મારે મા નથી’

‘તારો ખાપ મરે.’

‘ખાપેય નથી.’

‘તારી ખાયડી મરે,’

‘ખાયડી તો મા જણતી હશે.’

‘જે તારા મનમાં હેય તે મરે’

છેલ્લા સમ સાગળીને છોકરો ફરી વાર અગ્ધો ભૂખ્યો થઈ જતો અને શરીરે રોજ રોજ શેર શેર લોહી ચડવા માંડ્યું.

એક દિવસ છોકરાએ પૂછ્યું, ‘તું મારા ઉપર આટલી બધી દયા કેમ ગળાજી?’

‘તું અનાથ છે. તારે માખાપ નથી, માટે.’

એક દિવસે કાસ ચાલતો હતો ત્યારે કીચુડ કીચુડ અવાજ માંભળીને અલુએ પૂછ્યું કે 'મેપા. આ ધેડુ ને ગરેડી શી વાતો કરના હરો ?'

મેપો બોલ્યો ' ધડને એનો આગલો ભવ સાંભરે છે. ગરેડીને એ કહે છે કે 'ગરેડીમાઈ' બોલ્યો ભવ તુ હતી પટેલની છોકરી ને હું હતો સાથી '

' મેરે રોપા ! હવે ફાટ્યો કે ? માકડને મોઢું આવ્યું કે ? કહેવા દેજે મારા પ્રઆતાને ! '

એવી એવી ગમ્મતો મંડાતી.

એમ કરતાં ઉનાળો વીતી ગયો મેપાએ ખેતર ખેડીખેડીને ગાલ્લા જેવું મુવાળું કરી નાખ્યું. ગોગડીનું એક ઝાણુ તો થું પથ્થુ ધાસનું એક તરણું જે ન ગહેવા દીધું. સાંડીઓ મૂડીમૂડીને એના હાથમાં લબોલા બીક્યા. અલુ આવીને એ લબોલા ઉપર ફકતી અને મેપાના પગમાથી કાટા કાઢતી

ચોમાસુ વરસ્યું જાણે મેપાનું લાગ્ય વગસ્યુ દોધામા પથ્થુ ન સમાય એવા તો ગરબાજરના ફૂડાં નીધલ્યાં જપોરે જ્યારે મેપો મીટ માંડીને મોલ સામે ટાંપી રહેતો ત્યારે અલુ પૂછતી કે. ' થું જોઈ રહ્યો છે ? '

' જોઈ તો રહ્યો છું કે આટલામાથી જોણુ બાયડી પરણારો કે નહિ ? '

' પથ્થુ તને મફત બાયડી મળે તો ? '

' તો તો હું અનાથ કહેવાઉં ને ! '

*

*

*

લાણીના દિવસ નક્કી થયો, કેટલાય દિવસ થયા મેપો રાજરોજ લીલા લીલા ધાસની એકેકેક ગાંસડી વાઢીને ગામના એક લુવારને

* કણગ્રીએમા પિતાને 'આતો' કહેવાય છે.

દઈ આવતો. લુવારની સાથે એને લાઈખિંધી જામેલી. લુવારે એને એક દાતરડી બનાવી દીધી. દાતરડીને રાણાવાવનું પાણી પાયું. અને એ દાતરડી કેવી બની ? હાથપગ આવ્યો હોય તો બટકાં ઉઝાડી નાખે તેવી.

લાણીને દિવસે સવાર થયું, ને મેપો દાતરડી લઈને ફૂંડા ઉપર મંડાયો. જે પહોર થયા ત્યાં તો ત્રીજા ભાગનું જેતર કોરું ધાકોર કરી નાખ્યું પટેલે આવીને નજર કરી ત્યાં એની આંખો ફાટી રહી. ઘેર જઈને પટેલે પટલાણીને કહ્યું કે નખખોદ વળ્યું ! સાંજ પડશે ત્યાં એક ફૂંડું પણ આપણા નસીબમાં નહિ ગડેવા દે. આખું વરસ આપણે ખાગુ શુ ?

અંજુએ એના આતાના નિસાસા સાંભળ્યા. એણે એની સેના સજવા માંડી. આભલાનાં ભરત ભરેલો હીરાવણી ચણીઆ, અને માથે દસખલ ચૂદડી; મીડલા લઈને માથું ઝાળ્યું, હીંગળો પૂચો. ભાત લઈને અંજુ આજ તો વહેલી વહેલી ચાલી નીકળી ભાતમાં ધીમે ઝમેલેલી લાપસી હતી.

મેપો ખાવા બેઠો, પણ આજ એનું દેયું દેકું નથી બેસતું. અંજુએ ખૂબ વાતો કાઢી, પણ મેપો વાતોએ ન ચડ્યો, ગલોદામાં જે ચાગ કોળીઆ આગાઅવળા ભરીને મેપાએ હાથ ધીંગળ્યા, ચૂદડીને છેડે એક એકગી બાંધી હતી તે છોડીને અંજુએ મેપાને મુખવાસ કરાવ્યો, પણ મેપાને આજ એનચીની કિમત નહોતી. એ બેઠ્યો

‘એસને હવે ! જે ફૂંડાં ઝોઝાં વાદીરા તો કાંઈ બાયડી વિનાનો નહિ ગડી જન’

પણ મેપો ન માન્યો, એણે મોટું જે ન મનાવ્યું

‘આજ અંજુચીએ તને તારા ફૂંડા વડાનાં લાખ્યા કે ?’

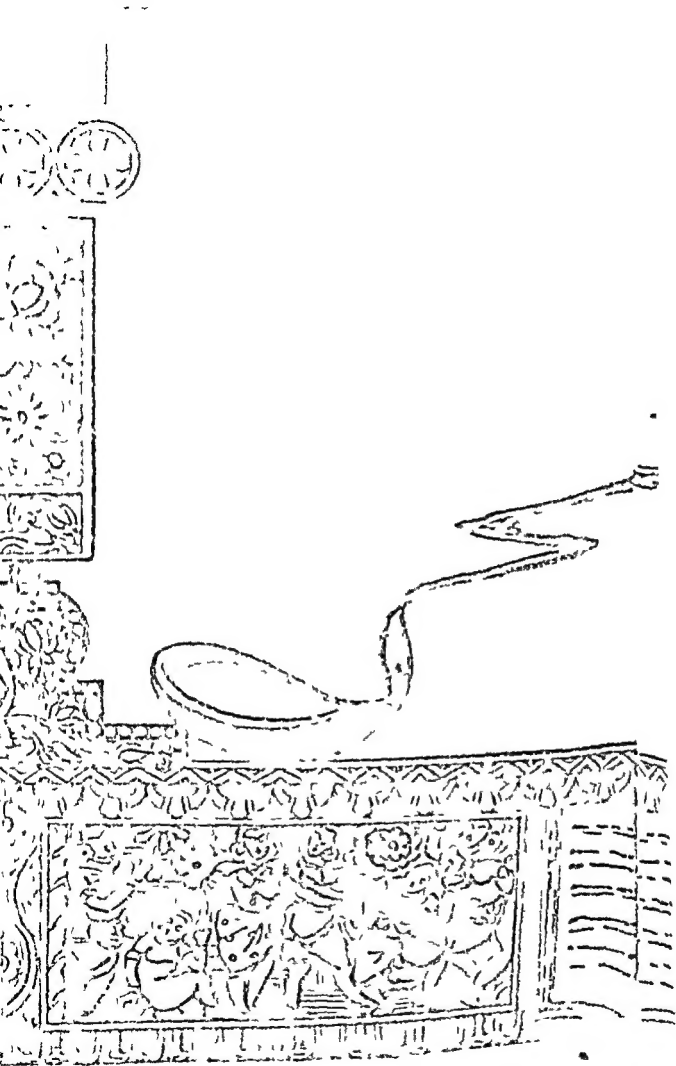
મેપાનું દેયું ન પીગળ્યું

જીવનની ઊંચી કમા

૧૯૨૩માં શ્રી. કવેગચંદ્ર મેવાણીએ પ્રાચિનાવાદના લોકસાહિત્યનું 'ગીતસર' ગ્રંથાધિન કરવા માંડ્યું ત્યારથી ૧૯૪૭માં એમનું અવસાન થય ત્યાં સુધીનાં ચોવીસ વર્ષો દરમિયાન એ વિષય ઉપર એમને બારીએક પુસ્તકો લખ્યા છે. તેમાં 'અમધાર', 'અતાવટિયા' અને 'મદિયાળી મત' જેવા, આજે નો આખા ગજગતમાં ચલતી જતી ચુંકલા, લોકકથા ને લોકગીતોના અમરોદાયી ગીતોને મુનિવસિંહીને દ્વારે આવકાર પામીને અખ્યાતી સમિકાને પ્રિય થઈ પડેલા 'લોકસાહિત્યનું સમાલોચન' (૬૬૨ પાનનંદ માધવજી આખ્યાનો)નો સમાવેશ થઈ જાય છે.

લોકસાહિત્ય ઉપગત ગીતો-મળ્યો, વાગતાઓ, નાટ્યો, દત્તિદાસકથાઓ અને જીવનકથાઓના મળીને એમી પુસ્તકોના અર્જક શ્રી. મેવાણી પાતાના લોકસાહિત્યના સમ્રાટો વિશે કહે છે કે, 'આ સમ્રાટોએ દેવળ લોકદૃશ્યમાં જ નહિ, પરંતુ શિષ્ટ સાહિત્યની દુનિયામાં, શિખળની નવી રચનાની ચોપડીઓમાં, નવનવા લેખકોનાં ત્રીવી-ધડતરમાં તેમ જ વિચાર-ધડતરમાં જે આન લીધું છે તેને, લેશમાત્ર અગિમાન કર્યા વિના, હું માગ જીવનની જિગી કમાઈસમ લેખુ છું અને તેમાંથી નવું પ્રેરણાદન પામું છું.'

મૂર્તિ ગ્રંથ
પ્રકાશક
ગાંધીસર

જીવનની ઊંચી કમાઈ

૧૯૨૩માં શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણીએ કાઠિયાવાડના લોકસાહિત્યનું રીતસરનું મશોધન કરવા માડ્યું ત્યારથી ૧૯૪૭માં એમનું અવસાન થયું ત્યાં મુધીના ચોવીસ વર્ષો દરમિયાન એ વિષય ઉપર એમણે બીજાએ કરેલા પુસ્તકો લખ્યા છે તેમાં 'રસધાર', 'બહારવટિયા' અને 'ગઠિયાળી ગત' જેવાં, આજે તો આખા ગુજરાતમાં ચલણી બની ચૂકેલાં, લોકકથા ને લોકગીતોના સંગ્રહોથી માંડીને યુનિવર્સિટીને દ્વારે આવકાર પામીને અભ્યાસી રસિકોને પ્રિય થઈ પડેલ 'લોકસાહિત્યનું સમાલોચન' (કુદર વસનજી માધવજી વ્યાખ્યાનો)નો સમાવેશ થઈ જાય છે.

લોકસાહિત્ય ઉપરાંત ગીતો-કાવ્યો, વારતાઓ, નાટકો, ઇતિહાસકથાઓ અને જીવનકથાઓના મળીને એમણે પુસ્તકોના સર્જક શ્રી મેઘાણી પોતાના લોકસાહિત્યના સંગ્રહો વિશે કહે છે કે, 'આ સંગ્રહોએ કેવળ લોકહૃદયમાં જ નહિ, પરંતુ શિષ્ટ સાહિત્યની દુનિયામાં, શિક્ષણની નવી ગ્યાતી ચોપડીઓમાં, નવનવા લેખકોના શૈલી-ઘડતરમાં તેમ જ વિચાર-ઘડતરમાં જે સ્થાન લીધું છે તેને, લેશમાત્ર અભિમાન કર્યા વિના, હું માગ જીવનની ઊંચી કમાઈસમ લેખું છું અને તેમાંથી નવું પ્રોત્સાહન પામું છું.'

મૂર્તિ ગ્રંથ
પ્રકાશક
ગાંધીનગર